

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

7.

DEBRECEN

2000

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:
Keresztes László
Maticsák Sándor

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Dr. Fésüs László
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor és Balogh Anita
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 14 (A/5) ív

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
7.

Debrecen
2000

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.

Der sprachliche Nachlaß der Spät-Gorodec Bevölkerung in den tschuwaschischen und mariischen Mundarten

KLÁRA AGYAGÁSI

Meine Forschungen der letzten Jahre auf dem Gebiet der tschuwaschisch-mariischen Sprachkontakte¹ (1994, 1997, 1998, 1999, 2000) erlaubten mir die Aussage eines neuen sprach- und ethnogeschichtlichen Befundes, nämlich dass das sich heute Mari nennende Volk (und seine Sprache) aus der Hinsicht ihrer Herkunft nicht homogen ist: es ist in der Mitte des 13. Jh. im Wolga-Wjatka-Wetluga Zwischenstromland aus zwei Komponenten (aus der Mari Bevölkerung uralischer Herkunft und aus der Bevölkerung unbekannter Herkunft der archäologischen Kultur² von Spät-Gorodec) entstanden. (Die theoretische Beschreibung dieser spezifischen Art der historischen Sprachkontakte wird an einer anderen Stelle veröffentlicht.)

In der Mitte des 13. Jh. sind in dem Mittel-Wolgagebiet beide Komponente mit dem Altschuwaschischen in Berührung gekommen, und als Ergebnisse der Sprachkontakte sind im Tschuwaschischen strukturelle Verwandlungen des Phonemsystems und der Lehnwörter aus beiden Gruppen erschienen.

Die Beschreibung der strukturellen Wandlungen im Tschuwaschischen habe ich 1998 publiziert, der Korpus mariischer Lehnwörter uralischer, finnisch-ugrischer und finnisch-permischer Herkunft mit einem Aufsatz über die Geberdialekte wird dieses Jahr in *Nyelvtudományi Közlemények* publiziert. Die vorliegende Veröffentlichung enthält die lexikalischen Elemente der Sprache unbekannter Herkunft, die auch im Tschuwaschischen und Mariischen nachgewiesen werden können. Sie wird auf Grund ihres Umfangs in zwei Teilen veröffentlicht werden. Hier, in dem ersten Teil

¹ Meine Untersuchungen der tschuwaschisch-mariischen Sprachkontakte werden von der Alexander von Humboldt Stiftung unterstützt.

² Über ihre Eigentümlichkeiten s. die jüngste Zusammenfassung Klima 1996. 42–56.

werden das Wörterverzeichnis und die Karte der tschuwaschischen und mariischen Mundarten dargestellt, der zweite Teil (die linguistische Analyse des Belegmaterials) wird nächstes Jahr in den Konferenzakten der IX. Internationalen Konferenz der Finno-Ugristik in Tartu publiziert. Bezüglich der Gliederung der mariischen Mundarten habe ich Bereczki's System übernommen (s. Bereczki 1994. 14–29), die Einordnung der tschuwaschischen Daten in bestimmte Mundarten habe ich auf Grund der Arbeiten der tschuwaschischen Forscher (Ašmarin 1960, Matveev 1960, Kanjukova 1965, Sergeev 1970) gemacht³:

Tschuwaschische Dialekte:

V = Virjaldialekt

1. (Čeb.) Чебоксарский район Чувашской Республики; 2. (Morg.) Моргаушский район Чув. Респ.; 3. (Jadr.) Ядринский район Чув. Респ.; 4. (Kr.Čet.) Красно-четайский район Чув. Респ.; 5. (Alik.) Аликовский район Чув. Респ.; 6. (Krasn.) Красноармейский район Чув.Респ.; 7. (Šum.) Шумерлинский район Чув.Респ.;

AJ = Anat-Jendschi-Dialekt:

8. (Vurn.) Вурнарский район Чув.Респ.; 9. (Kan.) Канашский район Чув. Респ.; 10. (Civ.) Цивильский район Чув. Респ.; 11. (Urm.) Урмарский район Чув. Респ.; 12. (Kozl.) Козловский район Чув. Респ.; 13. (Mar.P.) Мариинско-Посадский район Чув. Респ.;

A = Anatri-Dialekt:

14. (Jant.) Янтиковский район Чув. Респ.; 15. (Koms.) Комсомольский район Чув. Респ.; 16. (Ib.) Ибресинский район Чув. Респ.; 17. (Jalč.) Яльчикский район Чув. Респ.; 18. (Bat.) Батыревский район Чув. Респ.; 19. (Šem.) Шемуршинский район Чув.Респ.

Sammelpunkte aus Tatarstan: (Buinsk.), (Simb.), (Bug.), (Sp.) (Čist.)
 Übrige Diaspora: (Belebej), (Ulj.), (Sarat.), (Kujb.) (Penz.)

Mariische Dialekte:

Ostdialekt:

– Wiesen Mundart:

- a) Zentrale Untermundart (Sammelpunkte "CÜ UJ" in Beke's Wörterbuch, Sammelpunkte "T U" in Wichmann's Materialien)

³ Ich halte das Angeben der Bezirksnamen auf Russisch für zwäckmäßig, weil die Bezüge der Dialektquellen in der Literatur immer auf diese Weise gemacht werden.

- b) Wolga Untermundart (Sammelpunkte "CK Č ČN" in Beke's Wörterbuch)
- Wjatka-Ufa Mundart:
 - a) Wjatka Untermundart (Sammelpunkte "M M MM UP US USj" in Beke's Wörterbuch)
 - b) Ufa Untermundart (Sammelpunkten "P B BJ Bjp" in Beke's Wörterbuch)

Westdialekt:

- Berg-Wald Mundart:
 - a) Berg-Untermundart (Sammelpunkte "K KA KJ KK KM KN KŠ" in Beke's Wörterbuch)
 - b) Wald-Untermundart
- Lipša-Mundart (Bereczki 1971)
- Nordwestliche Mundart (Sammelpunkte "JO V" in Beke's Wörterbuch, Sammelpunkt "J" in Wichmann's Materialien)
- Joškar-Ola-Mundart (Sammelpunkte "JT CČ" in Beke's Wörterbuch, Sammelpunkt "JU" in Wichmann's Material)

Wörterverzeichnis

1. alt%r 'ковш, братина' (Skvorcov); **AJ**(Civ.) alt%r 'id.'; **A**(Bug., Sp.) alt%r 'gömbölyú fából való merítő edény' grosse runde Kelle' (Paas. 3.)
 vö. mar. mund. В Р ал'ír 'grosse Schöpfkelle' (Genetz); КВ ал'ír 'grosse
 hölzerne Schöpfgelte' (Ramstedt); П В М У С Č J K ал'ír, МК ал'ár arch.
 'nagy merítőkánál'große Schöpfkelle, Schöpfgefäß' (Beke I. 42.). □ Räsänen
 1920. 238; Räsänen 1969. 17.

2. %m%l диал. 'тень, защищенное от солнца место' (Skvorcov);
V(Sund.) dmdl, %m%l 'тень' **AJ**(Ib.) %m%l 'id.' (Ašm. 4. 105);
 vgl. mar. mund. UP UJ Č ümíl, ČN JT JO ĚmĚl, K ämäl 'árnyék' (Beke). □
 Räsänen 1920. 154; Fedotov 1965. 262; Lukojanov 1974. 66; Fedotov 1990.
 300.

3. %m%lke диал. 1. 'тень'; 2. 'неясное очертание, силуэт' (Skvorcov);
V(Sund.) %m%lke 'тень'; (Alik.) dmdlke 'отражение' (Ašm. 4. 105);
 (ohne Ortsangabe) 'м'льге [dmdlke] 'тень' (Zol. 23); м'льг' [mdlkd] 'id.'
 (uo.); **A**(Ib., Krasn.) %m%lke 'отражение, неясный образ' (Ašm. 4. 105);
 (Kozl., Ib.) m%lke 'изображение, тень' (Ašm. 8. 333); (Ib.) mdlkd 'тень';
A(Jalčik.) m%lke 'отпечаток, помело' (Ašm. 8. 333); (Sp.) mdlkd 'Schat-
 ten; Schattenbild, Gespenst' (Paas. 86); (Bug.) m%lk% 'id.' (ou.);
 vgl. mar. mund. М ümülkä, ММ ümülk™, UJ СК ümílka, JT ĚmĚlka, JO
 ĚmĚlkä, K ämälkä 'árnyék' (Beke). □ Wichmann 1913–18. 12; Fedotov
 1968. 204; Lukojanov 1974. 66.

4. **V**(B.Karačk.) ertn% 'род кузовка' (Ašm. 3. 32);
 vgl. mar. mund. С Č er'ne, JT er'ne, V er'nä, JO är'nä, KA ärtnä ''négyszög-
 letű, kéregből készült doboz, edény (vizet, mézet tesznek bele)'viereckige
 Schachtel, Gefäß aus Rinde (man legt Wasser, Honig hinein)' (Beke 2. 288).
 □ Fedotov 1968. 213; Lukojanov 1974. 40.

5. kačč% 1. 'юноша, парень, молодой человек (неженатый)'; 2. 'же-
 них' (Skvorcov); **A**(Bug., Sp.) kačč% 'vőlegény (Bräutigam' (Paas. 62);
 vgl. mar. mund. ММ UJ С Č ka)e, UP ka)l, JO V kacä 1. 'legény' 'Bursche,
 Junggeselle'; 2. 'vőlegény' 'Bräutigam' (Beke 3. 676). □ Räsänen 1920. 245;
 Galkin 1958. 133; Jegorov 1964. 95; Fedotov 1968. 200; Lukojanov 1974.
 21.

6. V(Sund.) k%čaka 'мерзлая дорога в сухой мороз, когда полозья саней примерзают к снегу и при движении получается особый визг' (Ašm. 7. 205); (Jadr.) k%ččaka 'скрипучий' (Serg. 29);

vgl. mar. bergmund. kăčäkă 'скрипучий (о снеге. морозе)' (Savatkova); СК Č ČN kľaka, JT kľcaka, K kăčäkă 1. 'finom, száraz hófeiner, trockener Schnee'; 2. 'tapadós, nem sima[klebrig, patzig, rau]'; 3. 'kenetlen (szekér) [ungeschmiert (Wagen)]'; 4. 'rossz szagú[übelriechend]'; 5. 'fanyar[herb, sauer]'; 6. 'konok[eigensinnig]'; 7. 'szeszélyes[launenhaft]' (Beke 3. 763). [Räsänen 1920. 248; Fedotov 1965. 261; Fedotov 1968. 200; Lukojanov 1974. 63.

7. k%n%š 1. 'сор, мусор, хлам'; 2. 'сложный, запутанный' (Skvorcov) V(B.Olg.) k%n%š 'сор'; (Jakejk.) 'хлам'; AJ(Ib.) k%n%š 'сложный, запутанный' (Ašm. 7. 152);

vgl. mar. mund. kunš 'навоз, нечистота' (Vas.); CČ JT JO k—n—ž, UJ kunž, K kľňž 'hulladék, szemet' (Beke). [Lukojanov 1974. 40.

8. k%pt%rka- 'слабеть, драхлеть' (Skvorcov); V(Vurn.) k%pt%rka- 'слабеть; стариться' (Ašm. 7. 166, Serg. 28);

vgl. mar. mund. UJ kuptľr e, СК K kľptľrle 'lassan és meggörnyedve jár' B M kupturlem UP UJ kuptľrlem СК Č JT JO V k—pt—rlem K kľptľrlem 1. 'ránkos lesz, összezsugorodik[sich falten, zusammenschumpfen]'; 2. 'meggörnyed[sich bücken]' (Beke 4. 1042–1043). [Lukojanov 1974. 29; Fedotov 1990. 304.

9. V(Čeb.) k%rlik 'чайка' (Matveev 1927–28. 243); (ohne Ortsangabe) k%rľ%k 'название птицы, чайка, мартышка'; (Sund.) k%rľ%k 'id.'; k%r-ľik (ohne Ortsangabe) 'id.' (Ašm. 7. 180);

vgl. mar. mund. СК Č ČN kľrľak 'sirály', МК kol-kir'ak 'sirály[Möwe]' (Beke 3. 750); bergmund. kľrlak, kľrľak, kirilik, kľrla 'чайка, мартушка' (Vas.). [Räsänen 1937. 53.

10. k%siya 'сеница' (Skvorcov); 1769: kacďя [k%siya] 'сеница' (Soč. 25); V(Morg.) k%siya, k%siya 'id.' (Ašm. 7. 189.); (Čeb.) v%orman k%sei 'сеница' (Matveev 1927–28. 243); (Sarat.) k%siya 'kay%k-k%š%k' (Sergeev–Aleksseev 1967. 65); (Kujb.) k%syе 'сеница' (Sergeev 1969. 346); (Ulj.) k%siye (Sergeev–Aleksseev 1968. 73); AJ(Kozl.) k%syе 'id.' (Ašm. 7. 300.); A(Jalč.) k%syе, k%siye 'id.' (Ašm. 7. 300); (Belebej, Tetjuši) k%siya 'id.' (Ašm. 7. 190); (Rys.) k%siya 'id.' (Stepanov 1961. 12); (Bug.) k%siya 'Meise, Kohlmeise'; (Sp.) k%siya 'id.' (Paas. 69.);

vgl. mar. bergmund. kľsia, kisa, k%sa-[aj]k 'сеница' (Vas.); kăsiä 'id.' (Savatkova); P B MM МК СК kiša, M kišä, UJ CÜ kisa, BЈp kăsä, V kesä,

JO kǎsǎ, JT kǎsa, Č kǎsǎ, kǎssiǎ 'cinke-Meise' (Beke 3. 794). □ Beke 1933. 47; Räsänen 1937. 51.

11. k%tes 1. мат. 'угол' 2. 'угол'; 3. 'угол, жилье'; 4. 'угол, местность, сторона'; 5. 'уголок'; 6. диал. 'межа' (Skvorcov); 1769: кютясь [kɔtes] (Soč. 27); V(Sund.) k%tes 'межа' AJ (Ib, Vurn., Urm.) k%tes 'угол' A(Buinsk) k%tes 'угол' (Ašm. 7. 317–318); (Bug.) k%tes, (Sp.) kɔtes 'Ecke' (Paas. 68); h.n. к`дес [kɔtes] 'внутренний угол' (Zol. 39); vgl. mar. mund. P B UJ US CK CČ JT kǎēž, BЈp kǎēš, USj kǎēž MK UP kǎēž JO K kǎēž 1. 'válaszfal-Scheidewand'; 2. 'szobarekesz, rekesz-durch eine Scheidewand abgeschiedener Teil einer Stube, Verschlag'; 3. 'szoba - Stube'; 4. 'kötél toldáshelye-Knoten am Seil'; 5. 'rác' (a homlokon), redő-Furche an der Stirn, Falte'; 6. 'ízület-Gelenk'; 7. 'csigolya-Wirbel' (Beke 3. 725–726). □ Räsänen 1920. 247; Fedotov 1968. 201; Lukoĵanov 1974. 33.

12. kuk%l 'пирог, кулебяка' (Skvorcov); V(Sund.) kokk%l 'пирог' (Kanjukova 1959. 30); (Čeb.) kok%l 'id.' (Kanjukova 1962. 22); (Ulj.) kokk%l 'пирог' (Sergeev 1969. 2; Alekseev 1969. 66); (Sarat.) kokk%l 'id.' (Sergeev–Alekseev 1967. 10); AJ(Mar.P.) kuk%l 'id.' (Kanjukova 1961. 132); A(Penz.) kokk%l 'круглый пирог с начинкой из мяса и крупы' (Sergeev 1965. 19); vgl. mar. mund. 1775: коголд'о [kogo'l'o] 'пирогъ' (Sebeok–Raun 25); P B M UJ C Č koǎl'o, MK ko—l'o, UP koǎl', C Č JT koǎl', JO V K kaǎl' 'pástétom-Pastete, Piroge' (Beke 3. 822). □ Räsänen 1920. 248; Jegorov 1964. 115; Fedotov 1968. 201; Arslanov–Isanbaev 1984. 17.

13. kunt% ~ kunt%k 1. 'лукошко, кузовок'; 2. 'роёвня (лукошко для пересадки отроившихся пчел)' (Skvorcov); V(M. Karačk.) komt% 'лукошко' (Ašm. 6. 285); AJ(Kozl., Ib.) kunt%k 'id.'; A(Simb., Buinsk.) kunt% 'лукошко у пчеляков' (Ašm. uo.); vgl. mar. mund. P B M UJ C Č komdo MK komd— UP JO komdǎ, CČ JT komdo, V komd— 'nyírfakéregből készült kas, kosár-laus Birkenrinde gefertigter Korb' (Beke 3. 859). □ Fedotov 1965. 92; Fedotov 1968. 111–112; Lukoĵanov 1974. 36.

14. l%pk% 1. 'тихий, смиренный, кроткий'; 3. 'спокойный, степенный, уравновешенный'; 4. 'мирный, безмятежный, ничем не разрушаемый' (Skvorcov); V(Kujb.) l%pk%' 'тихий, беззаботный; смиренный, спокойный, скромный' (Sergeev 1969. 233, 362); (Ulj.) 'l%pk%' 'тихий, смиренный спокойный' (Sergeev 1969. 130; Sergeev–Alekseev 1968. 25); (Sarat.)

l'p'k''''тихий' (Alekseev 1971. 287); A(Bug.) l'p'k''''still, ruhig; sanftmütig' (Paas. 83)
vgl. mar. mund. Č l'p'ke 'csendes, szelíd' still, zahm' (Beke. 4. 1233). □ Räsänen 1920. 251; Jegorov 1964. 127.

15. l'k% 1. 'перхоть'; 2. 'охопья, волоконца, пушинки'; 3. 'грязь, муть, взвесь (в воде); пыль, мелкий сор (в воздухе)'; 4. 'осадок, накипь' (Skvorcov); V(Sund.) l'k% 'перхоть' (Ašm. 8. 134); (Morg., Alik., V. Karačk., Koms.) l'k% 'осадок, перхоть' (Sergeev 1965. 69); (Kr.Čet.) l'ka 'грязь' (MDE 1958. 40); (Ulj.) l'k% 'нечистота, грязь' (Alekseev 1971. 16); AJ(Kozl.) pul' l'kki 'малёк' (Sergeeva 1961. 22.); (Sov.) l'k% 'белые волоконца, отделяющиеся от грубого холста при трении его, напр. о сукно и пр.'; A(Jalčik) l'k% 'перхоть' (Urm.) 'сор, пыль' (Ašm. 8. 134); (Bug.) l'k% 'die feinen Schuppen an der Kopfhaut; Bodensatz' (Paas. 82); (ohne Ortsangabe) l'k% 'маленькие частицы различных предметов примешавшиеся к воде' (Ašm. 8. 134); (ohne Ortsangabe) лиге [l'k%] 'плоть в голове' (Zol. 41.),
vgl. mar. mund. P B J B J p U J C Č l'le, B M li'le, MK li'ä, UP US j US li'í, JT le'le JO V K lä'ä 1. 'lehámló bőr, fejbőr korpája' Schelfer, Schinne, Schuppe (der Kopfhaut)'; 2. 'hártya' Häutchen'; 3. 'fakéreg külső hártyája' die äußerste dühne Schicht der Rinde' (Beke 4. 1224). □ Räsänen 1920. 251; Fedotov 1965. 262; Fedotov 1968. 203; Lukojanov 1974. 63; Fedotov 1990. 308; Bereczki 1992. 92.

16. V(Sund.) l'p%šken- 'вянуть' (Ašm. 8. 140.); (Jadr.) l'p%šken-'id.' (Serg. 39);
vgl. mar. mund. P B M U J C Č JT l'w'ž'em MK liv'ž'em UP liw'ž'em JO V K läw'ž'em 1. 'elfonnyad, elhervad' verwelken, verblühen'; 2. 'kimerül, elgyengül, (ember) schwach werden, sich erschöpfen, erschöpft werden' (Beke 4. 1220); bergmund. l'w'ž'e 'увядший' (Vas.). □ Räsänen 1920. 252; Fedotov 1965. 262; Lukojanov 1974. 54.

17. V(Sarat.) l'nč% 'слабый, нетуго натянутый' (Sergeev 1969. 362); (Ulj., Kujb.) l'nč% 'id.' (Sergeev 1969. 130);
vgl. mar. mund. P B J B J p C Ü Č ČN l'nč'ra, JT l'nč'ra, V länLärä 1. 'gyenge, puha (ember, ló) schwach, weich (Mensch, Pferd)'; 2. 'ritka szövésű (posztó) dünngebebt (Stoff)'; 3. 'rongyos (ruha) zerfetzt (Kleid)' (Beke 4. 1226). □

18. lutra 'низкий, невысокий' (Skvorcov) V(Čeb., Morg., Šum.) lotra 'низкий' (Ašm. 8. 94); A(Bug.) lutra 'alacsony' niedrig' (Paas. 83);

vgl. mar. mund. P B M USj US C laptra JT laptra ~ laptra 1. 'nagy, széles
groß, breit'; 2. 'lapos. sületlen; gorombaszemű, nyers (liszt), összelapult
flach, ungebacken; grobkörnig'; 3. 'nedvesnaß'; 4. 'hígdünn' (Beke 4.
1181). Räsänen 1920. 253; Fedotov 1990. 309.

19. m%k%l 1. 'общее название различного рода выпуклостей на теле
– желвак, шишка, опухоль и т.д.'; 2. 'кочка, бугорок (на болоте, дороге, и
т.п.)' (Skvorcov); 1769: мукл [m%kl%] 'шишка' (Soč. 23); 1785: мўкла
[m%kl%] 'выпуклость' (Damaskin) мўкля [m%kl%] 'шишка' (uo.);
V(Čeb.) m%k%l' 'шишка' (Kanjukova 1962. 11); (Jalč.) m%kle 'шишка,
опухоль' (DMA 1957. 23); (Kr.Čet.) m%k%l' 'шишка' (MDE 1958. 69), m
%kk%l' 'шишка' (MDE 1958. 117); (Šum.) m%kli 'шишка, нарост на
дереве', m%kl% 'болона на дереве'; (Sund.) m%kl%' 'шишка, нарост'
(Ašm. 8. 302.); '(Ulj.) m%kl%' 'шишка' (Sergeev–Aleksseev 1968. 19);
AJ(Kozl.) m%k%l', m%k%l' 'шишка, опухоль' (Sergeeva 1961. 26); (Civ.)
m%k%l' 'шишка, опухоль' (Sergeev–Sergeeva 1963. 32), mdkdl 'шишка'
(Sergeev–Sergeeva 1963. 181); A((Bat.) m%k%l' 'шишка, опухоль'
(Kanjukova 1962a. 35); (Penz.) m%kl%' 'шишка' Sergeev 1965. 36); (Okt.)
m%kli 'шишка, опухоль' (Sergeev 1961. 140); (B. Mikušk.) m%k%l', m
%kk%l' 'шишка, опухоль' (Sergeev 1961a. 174); (Sult.) m%k%l' 'шишка,
опухоль' (Stepanov 1961. 15); (B. Igar) m%kl%' 'шишка, опухоль' (Stepa-
nov 1961. 14); (Bug.) m%k%l' 'Beule, Auswuchs; Knöchel (z.B. an den Fin-
gern); Knorren (am Baume)' (Paas. 87); (ohne Ortsangabe) m%k%l' 'болот-
ная кочка' (Ašm. 8. 302); (ohne Ortsangabe) мукле [m%kl%], муккуль [m
%kk%l'] 'шишка, нарост' (Zol. 44.);

vgl. mar. mund. bergmund.. mugul'o 'nyírfagumó' (Budenz 85); mugäl'o
'gumó a fán, összegöngyölítve fésült haj, konty' (Szil. 128); P B M muul'o,
MK mu—l—, UP muíl, UJ CÜ muílo, CK Č m—l—o, JT m—l—o, JO V
m— l—, K mlíl 1. 'rúp, kinövés (testen, fán); 2. 'konty összecsavart
hajjal' (Beke). Räsänen 1920. 254; Fedotov 1968. 204; Lukojanov 1974. 64;
Fedotov 1990. 309.

20. m%klaka 1. 'чурбан, обрубок дерева'; 2. перен. 'неуклюжий чело-
век, чурбан' (Skvorcov);

vgl. mar. mund. B moklaka 'Scheit, Klotz' (Budenz 84); KB maklaka,
ma'laka, maklikä, ma'likä 'Klumpen' (Ramstedt); P B M U C Č moklaka, JT
moklaka, K maklaka 1. 'tuskó, hasáb; 2. darab, göröngy, göngyöleg; 3. lakat,
daganat, dudorodás (pl. homlokon)' (Beke). Räsänen 1920. 255; Lukojanov
1974. 64.

21. m%nt%r 1. 'тучность, упитанность'; 2. 'плодородный, изобильный, тучный'; 3. 'пышный' (Skvorcov); V(Jadr.) m%nt%r 'толстый, крупный; жирность, тучность' (Ašm. 8. 314.); (Kr. Čet.) m%nt%r 'толстый, полный' (MDE 1958. 11); m%nt%r 'id' (MDE 1958. 202); m%nt%rkka 'id.' (MDE 1958. 59); (Čeb.) m%nt%r 'id.' (Kanjukova 1962. 5) ; AJ (Civ.) m%nt%r ~ m%nt%r 'id.' (Sergeev–Sergeeva 1963. 163); mont%r 'id.' (Sergeev–Sergeeva 1963/a. 12); A(Buinsk.) m%nt%r 'id' (Ašm. 8. 314); (Sult.) m%nt%r 'id.' (Stepanov 1961. 5); (Aks.) m%nt%r 'id.' (Sergeev 1961. 6); (Penz.) m%nt%r 'id.' (Sergeev 1965. 14); (Šlan.) m%nt%r 'id.' (Andreev 1962. 8);
vgl. mar. mund. CÜ młnder, CK Č młndłr 'kövér (ember, állat)' (Beke). □ Fedotov 1968. 204; Lukojanov 1974. 69; Fedotov 1990. 309.

22. V(Jadrin) m%ontra 'клубок' (Serg. 41);
vgl. mar. mund. P B M UJ mundra CK m—ndra JT V m—nd—ra K młndłra 'gombolyag' (Beke). □ Fedotov 1968. 204; Lukojanov 1974. 42; Fedotov 1990. 309.

23. V(Morg.) m%orin, m%orik 'заяц' (Ašm. 8. 317); (Kozm.) mořan 'Hase' (Munk.); (ohne Ortsangabe) m%oren 'заяц' (Ašm.uo.);
vgl. mar. mund. 1775: мерáньгь [meranG] 'заяц' (Sebeok–Raun 30); P mer'ał, merał 'Hase' (Genetz); KB moren (Ramstedt); P B UP USj C Č meral, M meral, MK mer'äl, UJ meralе, CČ mor'an, JT möran, JO mörałä, V möräłgä K moren 1.'nyúl; 2. fattyú, zabigyerek' (Beke). □ Räsänen 1920. 255; Fedotov 1968. 204; Arslanov–Isanbaev 1984. 110.

24. m%š%r 1. 'пара'; 2. 'партнер, партнерша'; 3. 'чета, пара (супружеская)'; 4. 'супруг, супруга, один из супругов' (Skvorcov); V(Kr.Čet.) m%š%r 1. 'старик (муж)'; 2. 'жена' (MDE 1958. 154);
vgl. bergmund. múžor 'pár' (Budenz 85); muž—r 'pár' (Szil. 131); P B M UJ mužur, MK muž—n, UP UJ CÜ mužłr, JP JO V m—ž—r, K młžłr 'pár' (Beke). □ Räsänen 1920. 255.

25. V(V.Olg., B.Olg.) nay 'тина' (Ašm. 9. 3); (Kub., K.Čur., V. Olg.) nay 'id.' (Serg. 43); (M.Karačk.) nal%' 'id.'; AJ(Ib.) nal%' 'id.' (Ašm. 9. 6);
vgl. bergmund. nal'a 'sárgałgelb' (Szil. 132); nal'e 'раставшая весной и текущая красная глина' (Vas.), vgl. noch CK CČ ČN nol', CÜ Č nol'o 'üledékes vízkő, lerakódás a szamovár falán'; 2. 'zöld penész, hínár, moszat, békanyál poshadó víz felszínén' (Beke). □ Räsänen 1920. 255; Fedotov 1968. 204; Räsänen 1969. 350.

26. n%r% 'жук' (Skvorcov); A(Bug.) n%r% 'ganajtúró, trágyabogár=Mistkäfer' (Sp.) n%r% 'id.' (Paas. 90); vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) nor 'cserebogár hernyója=Raupe des Mistkäfers' (Szil. 138); CK Č ČN nor, K nlr 'nyú, kukac (ganajban), a tehén hátbőrén', CÜ nor-šukš 'id.' (Beke). □ Räsänen 1920. 256; Fedotov 1968. 204; LukoJanov 1974. 60.

27. ura 'о́мет, скирд, скирда (продолговатой формы)' (Skvorcov); V(M.Karačk., Jakejk.) ol%ori 'о́мет соломы'; AJ(Ib., Vurn. Urm.) ol%ori 'id.' (Ašm. 3. 212); A(Buinsk., Simb.) ura 'о́мет' (Ašm. 3. 266); vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) ora 'rakás, halmaz, csoport, sor=Haufe, Reihe' (Szil. 150); B M U C Č ora, JT ora, JO V K ara 1. 'halom, rakás (kő, homok, fa széna, szalma'; 2. 'alak'; B M U oralem, JT oralem, JO K aralem 'főlhalmoz, halomba rak (fát, szalmát, szénát, követ)' (Beke). □ LukoJanov 1974. 65.

28. pat%rka 'непрочный, ломкий, хрупкий, рвущийся' (Skvorcov); AJ(Ib.) pat%rka 'ломкий, легко рвущийся'; A(Buinsk.) pat%rka 'id.' (Ašm. 9. 131.); (ohne Ortsangabe) p%t%rka 'ломкий, хрупкий' (Ašm. 10. 157.)

vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) pud—rgem 'eltörrik, megreped, forgács-lódik=zerbrochen werden, bersten, sich splittren' (Szil. 179); P B M pu=ur=lo, M pu=r=, U CÜ pu=lr=lo, CK Č JT p=r=lo, JO p=r=, K p=lr= 'darab, morzsa, törmelék, hulladék' (Beke). □ Räsänen 1920. 258; Fedotov 1965. 100; LukoJanov 1974. 70.

29. p%č% ''духота, душный' (Skvorcov), V(Morg.) p%č% 'душный' (Sergeev 1965–69); (B. Karačk.) p%č% 'душный' (uo.); (Čeb.) p%č%x 'душно, удушливо' (Ašm. 10. 163); (Sund.) p%č% 'душно, духота' (uo.); (Penz.) p%č% 'душный' (Sergeev 1965–69); A(Jalčik., Belebej) p%č% 'душный' (Ašm. 10. 163.), (Bug.) p%č% 'drückend, schwül, dumpfig' (Paas. 102);

vgl. mar. mund. P B M MK UP USj UJ pi), CÜ pit', CK Č pl) JT plc JO V K p=с 1. 'sűrű, sötét'; 2. levegőtlen, fullasztó, dohos' (Beke). □ Fedotov 1965. 263; Fedotov 1968. 205; LukoJanov 1974. 66.

30. V(Sund.) p%čkata 'душно' (Ašm. 10. 167); (Jadrin.) p%čkata 'id.' (Serg. 49),

vgl. mar. mund. B CÜ pi)kata, CK Č pl)skata, JT pl)ckata, Kš p=ckätä 1. 'sötét'; 2. 'füllelt, rossz levegőjű' (Beke). □ Fedotov 1990. 312.

31. V(М.Карацк.) p%y%rt 'немного, чуть' (Ašm. 10. 98.); (Sund.) p%t'%rt 'немного' (Ašm. 10. 161);

vgl. mar. westmund. pljírť, plrt 'чуть, немножечко' (Vas.); bergmund. pljírka 'мизерный, крошечный' pljírť 'чуть немного' (Savatkoва); K pljírť 'nagyon kicsiny, egy csepp', K pljírťik 'nagyon kicsi'; KŠ KN pljírka 'pici, pirinyó'; K pljírki 'id.' (Beke). □ Lukoĵanov 1974. 70.; Fedotov 1990. 311.

32. V(В.Карацк.) p%lt%re 'ветренный (человек)' (Ašm. 10. 204; Serg. 50); (В.Олг.) p%l't%ra 'ветренный', p%l't%ri 'id.' (Ašm. 10. 113);

vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) pełdra 'könnymű, pajkos, ostoba□leichtsinnig, mutwillig, dumm' (Szil. 161). □ Fedotov 1968. 212; Fedotov 1990. 312.

33. ruple- 'толковать, разговаривать, беседовать'; 2. 'судачить, злословить' (Skvorcov); V(Красн.) rople- 'осуждать ближних' (Ašm. 9. 292); (Jadr.) popł'a- 'говорить, поговорить' (uo.); AJ(Ib.) rople- 1. 'говорить, беседовать'; 2. 'любезничать, заводить любовную интригу'; popł'a- 'рассказать'; A(ohne Ortsangabe) ruple- 'id.' (uo.);

vgl. mar. mund. KB popaš 'reden, sprechen' (Ramstedt); popem 'sagen; plaudern, schwatzen' (Wichm. 85); P BJ BЈp popłłatam 'fecseg' (Beke). □ Räsänen 1920. 258; Fedotov 1965. 106; Lukoĵanov 1974. 30.

34. s%st%k диал. 'косноязычный, картавый' (Skvorcov); V(Sund.) s%st%k 'нечисто говорящий' (Ašm. 11. 284); (Jadrin., Morg.) 'заика' (Serg. 56); A(ohne Ortsangabe) s%st%k 'нечисто говорящий' (Ašm. 11. 284)

vgl. mar. ostmund. sustłk, westmund. sästāk 'косноязычный заика' (Vas.); slstłk 'шепелявый, косноязычный' (Savatkoва); P šústük, ЈТ СČ s—st—k, ЈО V sĚstĚk 'dadogó, selypító' (Beke). □ Lukoĵanov 1974. 27; Fedotov 1990. 314.

35. sd'r%š 'ясли, кормушка (для скота)' (Skvorcov); V(В.Карацк.) sd'r%š 'ясли, колода'; (Сeb.) sd'r%š 'сеновал' (Ašm. 11. 117); A(Jalč., Bebej.) sd'r%š 'ясли' (Ašm. uo.);

vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) š—rč— 'jászol' (Szil. 222). □ Lukoĵanov 1974. 33.

36. V(М.Карацк.) sosla- 'кричать, квакать' (Lukoĵanov 1974. 30)

vgl. mar. mund. KB saslem 'schreien, kreischen; zwitschern (von den Sperlingen)' (Wichm. 89). □ Lukoĵanov 1974. 30.

37. šer% 'несоленный, без соли (о кушанье)' (Skvorcov); V.(М.Карацк.) šer% 'несоленный, без соли (кушанье)' (Ašm. 17. 165); (Sund.) šir% 'несоленный'; (В.Карацк.) šir% 'безвкусный' (Ašm. 17. 203.);

vgl. mar. mund. P B UJ C Č šere, M šere, UK šerä, UP USj US šerÍ, JT šire, JO K širä 'sótlan' (Beke). □ Fedotov 1968. 212; Lukojanov 1974. 74.

38. šult%rka- 1. 'рассыхаться'; 2. 'ослабевать, чувствовать усталость' (Skvorcov); A(Bug.) šult%rka- 'összeszáradni, összeszáradás folytán eresztékeinél kissé szétválni (edény)□(vom Trockensein) undicht, leck, spack werden (v. Gefässen)'(Paas. 153);

vgl. mar. mund. P B M U C Č šoldÍryem, JT šoldÍryem, MK šold—ryem, JO V K šaldÍryem 'kiszárad, száradás folytán megreped, rés támad' (Beke). □ Fedotov 1968. 209; Lukojanov 1974. 47.

39. šultra ~ sult%ra 1. 'крупный, большой'; 2. 'крупный (с крупной ячейей, отверстиями, насечкой и т.д.)'; 3. перен. 'крупный, значительный, масштабный'; 4. 'грубый, плохо обработанный'; 5. перен. 'грубый, развязный, неприличный' (Skvorcov); V(Čeb.) šolt%ra 'неаккуратный, неловкий'; AJ(Ib., Vurn.) šult%ra 'резко, грубо'; A(Buinsk., Čist.) šult%ra 'крупный' (Ašm. 17. 219); (Jantik.) šultra 'неприлично' (Ašm. 17. 200); (Bug.) šult%ra 'nagy (bogyó, fa, erdő, borsó); durva (haj, gyapjú)□gross (z.B. Beere, Baum, Wald, Erbse); grob (z.B. Wolle, Haar)' (Paas. 153);

vgl. mar. mund. B P šol¼ra 'grob' (Genetz); KB šal¼ra 'undicht' (Ramstedt); bergmund. šoldora 'vasrag, öregszemű. darabos' (Budenz 47); šaldra 'nagyszemű□grobkörnig' (Szil. 210); B M šöl¼rä, JO šöl¼rä, MK šöl¼r'a, USj UJ šöl¼ra, V šöl¼rä 1. 'nagy darab (ember, ló); nagy szemű (gabona, bogyó)'; 2. 'vastag (fa, szalma); 3. 'ritka' (Beke); vö még B UP UJ šol¼ra, CŰ CK C šol¼(¼)ra, JT šol¼(¼)ra, K šal¼ra 1. 'nagy szemű; 2. 'ritka, gyér'; 3. 'goromba' (Beke) □ Räsänen 1920. 266–67; Jegorov 1964. 338; Fedotov 1968. 209; Lukojanov 1974. 71; Fedotov 1990. 320.

40. šupaška диал. 'то же, что šürše, долбленая из цельного дерева кадушка для пищевых припасов или укладка для одежды' (Skvorcov); V(Morg., Krasn. Jakejk.) šopaška 'долбленая кадка из цельного дерева, кадка для одежды вместо сундука' (Ašm. 17. 224);

vgl. mar. mund. B šowaš 'akó¼Eimer' (Szil. 229); šowakš, šowaš, šawakš 'бурак или маленькая кадушка для пива' (Vas.). □ Räsänen 1920. 267; Jegorov 1964. 338–39; Fedotov 1968. 209; Fedotov 1990. 320.

41. t%rka 1. 'пучок, клоч, клочок'; 2. 'гроздь, кисть' (Skvorcov); turka диал. 'гроздь, кисть (ягод)' (Skvorcov); V(Morg., Alik., B. Karačk.) t%rka 'пучок, клоч' (Sergeev 1965–69); (Kr.Čet.) topaka 'кисть' (MDE 1958. 64); (B.Olg.) topka 'id.' (Ašm. 14. 147); (Morg.) topka 'id.' (Serg. 71); (Krasn.,

Šum.) topak 'id.' (Serg. 1968. uo); (ohne Ortsangabe) топка [t%ɔpka] 'стебель' (Zol. 83);

vgl. mar.bergmund. tɔpka 'die gekämmte Wolle; das Haar des Menschen' (Ramstedt 1902. 156); CÜ tupka CK Č JT t—pka K tɔpka 'kendermarok, lenmarok' (Beke). □ Setälä 1906. 68; Paasonen 1907. 4–5.; Lytkin 1964. 217; Fedotov 1968. 207; Lukojanov 1974. 41; Fedotov 1990. 316.

42. t%ɔrk%ɔs 1. 'игрушечное колесо, колёсико'; 2. 'юла, волчок' (Skvorcov); V(M.Karačk., V.Olg.) t%ɔrk%ɔs 'маленькое колесо для игры' (Ašm. 14. 321);

vgl. mar. mund. CÜ CK Č ČN JT tɔrtš, JO K tärtäš 'kerék, korong, kerek' (Beke) < B tɔrtšem 'forog' M tɔrtšiktem 'gyorsan forog', UJ tɔrtška 'fakorong, kerék, kerek' (Beke). □ Lukojanov 1974. 38.

43. t%ɔrš%ɔn- 'мяться' (Skvorcov); V(M. Karačk.) t%ɔrš%ɔn- 'мяться' (Ašm. 14. 331); (Jadrin.) t%ɔrš%ɔn- 'id.' (Serg. 69); A(Buinsk) t%ɔrš%ɔn- 'ёжиться, съезживаться; укрываться' (Ašm. 15. 94);

vgl. mar. mund. P B M U CÜ turžam, CK Č t—ržam, JO toržam, JT V t—r—žam, K tɔržam 1. 'dörzsöl'; 2. 'gyúr, tör'; 3. 'nyaggat' (Beke). □ Lukojanov 1974. 30. 45.

44. t%ɔška- диал. 'смешивать, перемешивать' (Skvorcov); (ohne Ortsangabe) t%ɔška- 'смешивать вместе' (Ašm. 15. 12);

vgl. mar. mund. P BJ BJp MK U tuškem, CK JT JO V t—škem, K tškem 1. 'belemárt, belenyom'; 2. 'ráragaszt, ráken, tapaszt' (Beke). □ Lukojanov 1974. 30

45. t%ɔk% 1. 'подпорка'; 2. 'засов' (Skvorcov); 1769: тюгю [tdkd] 'запор' (Soč. 28); V(Sund.) t%ɔk% 'подпорка'; (Alik.) t%ɔk% 'запор (в чувашском амбаре, сквозь отверстие в потолке скупается из верхнего этажа клетки бревно, которое другим концом входит в отверстие пола и таким образом запирается дверь'; A(Buinsk) t%ɔk% 'засов' (Ašm. 15. 22); (Bug.) t%ɔk% (Sp.) tdk% 'támaszték' 'Stütze, Strebe' (Paas. 160);

vgl. mar. mund. P B M UJ Č tükö, CČ JT tükö, UP tükí, V tükd JO tükä, K tükä 'támasztó rúd, retesz' (Beke). □ Beke 1935. 82; Lukojanov 1974. 39.

46. V(M.Karačk.) t%ɔnke 'овод' (Ašm. 15. 54);

vgl. mar. mund. P BJp JO V K tãgã, B M C Č tãga, MK tiंगा, UP tiंगा, UJ timga, JT tãga 'bögyöly' (Beke). □ Fedotov 1968. 198; Lukojanov 1974. 61; Fedotov 1990. 316.

47. turpas 1. 'щепка и щепки, щепка'; 2. 'стружки (древесные)' (Skvorcov); **V**(Morg. Alik., B. Karačk.) torpas 'щепка' (Sergeev 1965-69); (ohne Ortsangabe) торбас [torpas] 'щепка' (Zol. 84); **AJ**(Vurn.) torpas 'id.' (Ib.) turpas 'id.' **A**(Šem.) turpas 'id. 1 (Ašm. 14. 161–162); (Bug., Sp.) turpas 'forgács=Splitter, Span' (Paas. 174);

vgl. mar. bergmund. tarwaš 'щепка' (Savatkova, Vas.); W Wichmann 1913–18. 29; Räsänen 1920. 271; Jegorov 1964. 260.

48. üpre 1. 'мошка, мошкара, гнус'; 2. диал. 'кома' (Skvorcov); **A**(Bug., Sp.) üpre 'kis légy-fajta=Blasenfuß (eine Art kleiner Fliegen)' (Paas. 196);

vgl. mar. mund. (ohne Ortsangabe) üwĚrä 'igen kicsi légy' (Szil. 275); P B BJ M üwürä, MK üwĚr'a, US C Č üwĚra, UP UJ üwra, JT ĚwĚra, JO ĚwĚrä, K äwärä 'apró szúnyog' (Beke). Räsänen 1920. 272; Fedotov 1968. 207; Lukojanov 1974. 61.

49. **V**(Jadr.) vača 'рыболовная снасть устроенная из лучия' (Ašm. 5. 189);

vgl. mar. mund. waša 'Fischgerät aus Latten' (Szil.). J Jegorov 1964. 47; Fedotov 1968. 198; Lukojanov 1974. 59.

50. vaš%k 'пологий, отлогий, покатый, наклонный' (Skvorcov);

V(Čeb.) vaš%k 'отлогий, наклонный'; **AJ**(Vurn.) vaš%k 'id.'; **A**(Simb.) vaš%k 'наклонный' (Ašm. 5. 190);

vgl. mar. mund. P B M U C Č JT wažĭk, MK wažák, JO V wäžäk, K wočĭk 1. 'ferde, görbe, lejtós=schief, krumm, abschüssig'; 2. 'öl=Klafter' (Beke 1. 115). Räsänen 1920. 272; Lukojanov 1974. 67.

51. v%lk%- 1. 'развеваться, колыхаться; трепетать'; 2. 'сверкать, мерцать, переливаться, блестеть' (Skvorcov); **V**(ohne Ortsangabe) v%lk %- 'развеваться' (Ašm. 5. 347);

vgl. mar. mund. KB wĭĭžam 'glänzen' (Wichm. 46); C Č ČN wĭĭžam, K wĭĭžam, JO JŠ w—ĭ—žam 1. 'ragyog, fénylik, szépen kiöltözködik=glänzen, sich schön anziehen'; 2. 'rikít=grell sein, in die Augen fallen'; 3. 'mosolyog=lächeln' (Beke 1. 136). Lukojanov 1974. 72.

52. vušar 1. 'свилеватый, неколкий (о дровах)'; 2. перен. 'упрямый, неподатливый'; 3. перен. 'скупой, жадный'; 4. диал. 'бойкий, шустрый' (Skvorcov); **A**(Bug., Sp.) vušar 'kemény (fa)=hart, schwer zu spalten und hauen (vom Holz)' (Paas. 204);

vgl. mar. mund. K wažar 'göcsörtös, csomós fa, göcs-Maser, Maserholz' (Beke 1. 115). □ Räsänen 1920. 273; Jegorov 1964. 58 hält es für Wort türkischer Herkunft auf Grund der üzb. užar, kkalp. ožet, kirg. öžör 'упрямый'.

53. yaka 1. 'гладкий, ровный'; 2. 'выхолненный, откормленный, гладкий'; 3. 'скользкий'; 4. 'нарядный'; 5. 'складный, гладкий' (Skvorcov); V(Kurm.) yaka 'glatt'; A(Bug., Sp.) yaka 'sima-glatt' (Paas. 20); vgl. mar. mund. P jä-em 'glätten' (Genetz); B KB jaklaka 'glatt, schlüpfrig' (Ramstedt); B UP jaklaka, UJ jaGlaka, P M MK CÜ d'aklaka, CK ^djaklaka, JT V ^djaklaka, JO K jaklaka 1. 'sima, síkos (jég, út, üveg; sikamlós (hal); simanyelvű, simaság-glatt, rutschig (Eis, Straße, Glas); glitschig (Fisch)'; 2. 'szép, szépség-schön, Schönheit'; 3. 'lusta-faul'; 4. 'fennhéjázó-hochmütig, hochfahrend' (Beke 2. 358). □ Räsänen 1920. 240.

54. yankar 1. 'туман, марево, дышка, мгла'; 2. 'гниль, прель труха (древесная); гнилушка'; (Skvorcov); V(B.Olg., Jakejk.) yankar 'обломок гнилого дерева, гнилушка' (Serg. 95); vgl. mar. mund. B U US ja-gar, CÜ d'a-gar, CK Č ^dja-gar, JT ja-gar, JO jä-gär K ^djä-gär 1. 'korhadó, korhadt fa-morsch, morscher Baum'; 2. 'öreg, nehézkes, kövér (ember); öreg ember-alt, schwerfällig, dick (Mensch); 3. sáros (ing)-kötig (Hemd)' (Beke 2. 370–371). □ Räsänen 1920. 240; Fedotov 1968. 211.

55. yapala 1. 'вещь, предмет'; 2. 'внщи, имущество, добро, пожитки'; 3. 'багаж, груз, поклажа'; 4. 'приданое'; 5. 'изделие'; 6. 'вещьсво'; 7. физ., мат. 'тело'; 8. 'экспонат', 9. 'вещь, работа, произведение, труд, творение'; 10. 'вещь, обстоятельство, явление, нечто' (Skvorcov); A(Bug., Sp.) yapala 'holmi, tárgy, áru-Ding, Sache, Gegenstand, Ware' (Paas. 21.); vgl. mar. mund. CK Č, ČN jawala 'tárgy, holmi, dolog, valami-Gegenstand, Sache; etwas' (Beke 2. 353). □ Räsänen 1920. 241.

56. yaštak ~ yaštaka 'стройный, прямой' (Skvorcov); V(M.Karačk.) yaštaka 'стройный'; AJ(Ib.) yaštaka 'id.' (Ašm. 4. 258); A(Bug., Sp.) yaštaka 'szálas, magas és egyenes-schlank, hoch und gerade' (Paas. 22), vgl. mar. mund. KB jašk-í 'schlank, schmächtig' (Ramstedt); K jašk-ä-ä 'karcsú (leány), sudár (fa)-schlank' (Beke 2. 383). □ Räsänen 1920. 241.

57. V(Jadrin, Morg.) y%kraka, (Jadrin) yukraka 'скучно' (Serg. 20); vgl. mar. mund. CK Č jokrak, JT jokrok, JO jakrak, V jokrok 'félre, rosszul'; 2. 'észrevétlenül'; bergmund. jík-írikä, jík-íraka 'скучный, жуткий, скучно,

жутко' (Savatkova); westmund. jíkíraka keleti jokrok 'скудный' (Vas.); □ Wichmann 1913–18. 11.; Beke 1935/a. 85; Fedotov 1968. 211; Fedotov 1990. 301.

58. V(В. Karačк.) y%p%ša 'гладкий' (Lukojanov 1974. 68); vgl. mar. mund. CK Č ^qjíwíža, K jäwäžä 1. 'vékony, finom, puha, tiszta (fonal, selyem, gyapjú, posztó, vászon)□dünn, fein, weich, rein, sauber (Garn, Seide, Wolle, Stoff, Leinwand)'; 2. 'sima (deszka)□glatt (Brett)'; 3. finom, barátságos (beszéd)□fein, freundlich (Sprache)' (Beke 2. 404).

59. V(М. Karačк.) y%rlan 'берег', (Sund.) y%rlan 'обрыв' (Ašm. 5. 94); (Morg.) y%rlan 'берег, обрыв' (Serg. 21); vgl. mar. mund. KA KŠ jírlan 'földomlás□Erdsturz' (Beke 2. 446). □ Lukojanov 1974. 62; Fedotov 1990. 301.

60. V(М. Karačк.) y%xa 'лучковая пила' (Serg. 21); vgl. mar. mund. P BЈp M CÜ d'íem, B UJ jíem, MK d'íem, USj US jíem, UP íem, JT ^qjíem 1. 'dörzsöl, ken, fen□reiben, schmieren, wetzen'; 2. 'fűrészelságen' (Beke 2. 407). □ Lukojanov 1974. 35.

61. y%l% 1. 'дождевой червь'; 2. 'слезы' (Skvorcov); V(М. Karačк.) y%l% 'дождевой червяк' (Ašm. 5. 121); (Jadrin) y%l% 'дождевой червь' (Serg. 22.); (ohne Ortsangabe) y%l% 'слеза' (Ašm. 5. 121.); vgl. mar. mund. P BЈp M CÜ d'íl, B UJ CK Č JT jí MK d'íl, UP USj US jí, JO K KŠ jál 'földi giliszta□Regenwurm' (Beke 2. 416.). □ Lukojanov 1974. 60; Fedotov 1990. 301.

62. V(Sund.) y%lke 'подснежный пырей, первая молодая травка после таяния снега' (Lukojanov 1974. 52); vgl. mar. mund. K jälä 'egy növény□Pflanze (das neue Gras nach dem Auftauen des Schnees)' (Beke 2. 421).

63. y%t%r 'скалка' (Skvorcov); V(Kurm.), A(Bug. Sp.) y%t%r 'mángorlófa□Mangel- od. Rollholz' (Paas. 26.); vgl. mar. mund. P BЈp M CÜ d'ítír, B jítır, CK Č ČN JT ^qjítír, K itär 'sodrófa, mángorlófa, pástétomtészta sodró□Rollholz, Nudelwalker, Teigstock, Magelholz, Pastetenrolle' (Beke 2. 450). □ Räsänen 1920. 243.

64. yusman уст. 'юсман (лепешка из пресного теста употреблявшаяся при жертвоприношении)' (Skvorcov); A(Bug.) yusman 'kovásztalan búzalisztésztaból süttött, vajjal bekent vékony kis (áldozó)lepény□ein von ungesäuertem Weizenmehlteig gebackener mit Butter bestrichener, kleiner Pfannkuchen' (Paas. 32);

vgl. mar. mund. B jošman in kuŋo-jošman köraŋa 'hölzerne Kufe' (Paasonen 1901. 123). □ Räsänen 1920. 243; Fedotov 1968. 211.

Quellen

- Alekseev 1969: А.А. Алексеев, Ульяновск тата Куйбышев облаç%нчи ч%-вашсен калаçу ч%лхин уйр%мл%х%сем. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 365.
- Alekseev 1971: А.А. Алексеев, Материалы диалектологической экспедиции 1971 г. (Ставропольский район Куйбышевской области, Базарный, Карабулакский и Вольский районы Саратовской области). Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 373.
- Andreev 1962: И.А. Андреев, Материалы комплексной экспедиции по языку 1962 г. (Дер. Шланлы Аургазинского р-на Башк. АССР; дер. Асабвашево Аургазинского р-на БАССР; дер. Косяковка Стерлитамакского р-на БААСР; дер. Слакбаши Белебеского р-на БАССР; дер. Чубукаран Белебеевского р-на БАССР; дер. Бязлык Бишбулякского р-на БАССР; дер. Зириклы Бишбулякского р-на БАССР; дер. Исаткино Абдулинского р-на Оренбургской обл.; дер. Васькино Абдулинского района Оренбургской обл.; дер. Артямоновка Абдулинского р-на Оренбургской обл.) НА ЧГИГИ отдел IV ед. хр. 267.
- Ařm.: N. I. Ařmarin, Thesaurus Linguae Tschuwaschorum 1–17. Kazan–Čebok-sary, 1928-1950.
- Beke 1–4: Beke Ödön, Mari nyelvjárási szótár 1–4. Neu redigiert von Gábor Bereczki, bearbeitet von Margarita Kuznecova, herausgegeben von János Pusztay. Savariae 1997–1999.
- Beke: Bisher unpubliziertes Material des Tscheremissischen Dialektwörterbuchs von Ö. Beke⁴
- Bereczki: Bereczki Gábor, Cseremisiz szövegmutatványok. NyK 73 (1971) 25–48.
- Budenz: Budenz József, Vocabularium Ceremissicum. Pest, 1866.
- Damaskin: Словарь языков разных народовъ в Нижегородской епархии обитающихъ, имянно Россиянь Татаръ, Чювашей Мордвы и Черемись. По высочайшему соизволению и повелению Ея Императорского Величества премудрей Госыдарыни Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы Всероссийской, по алфавиту Российскихъ слов расположенной и в Нижегородской семинарии отъ знающихъ оныя языки священников и семинаристовъ подъ присмотромъ преосвященнаго Дамаскина, епископа Нижегородскаго и Алаторскаго, сочиненной в 1785 г.

⁴ Ich bedanke mich bei Prof. G. Bereczki für die Möglichkeit der Nutzung des unpublizierten Materials des Wörterbuchs von Ö. Beke.

- DMA 1957: Диалектологический материал д. Аранчеево (Ч%ваш Т%р%ш %) Яльчикского района. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 122.
- FischerG: [Johann Eberhard Fischer], Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium, maximo ex parte Sibiricarum. Cod. ms. philol., Göttingen 261.
- Genetz: A. Genetz, Ost-tscheremissische Sprachstudien JSFOu 7 (1889).
- Kanjukova 1959: Диалектологические материалы, собранные А. С. Канюковой 1959 г. Чебоксарский, Ишлейский и Сундырский районы ЧАССР. НА ЧГИГН отдел IV, ед. хр. 290.
- Kanjukova 1961: Диалектологические материалы, собранные А. С. Канюковой 1961 г. Мар.-Посадский и Октябрьский районы. НА ЧГИГН отдел IV, ед. хр. 291.
- Kanjukova 1962: Диалектологические материалы, собранные А. С. Канюковой. Чебоксарский и Ишлейский районы ЧАССР. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 298.
- Kanjukova 1962a: Диалектологические материалы, собранные А. С. Канюковой 1962 г. Батыревский район ЧАССР. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 296.
- Kotl. 1959: В.И. Котлеев, Материалы по говору Ядринского района Чув. АССР. Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 153.
- MarRSI.: Марийско-русский словарь (отв. ред. Б.А. Серебренников), Москва, 1956,
- Matveev 1927–28: Т.М. Матвеев, Материалы по чувашской диалектологии, собранные в 1927-1928 гг. НА ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 133.
- MDE 1958: Материалы диалектологической экспедиции по изучению Калининского (Вурнарского) района 10. 07. 1952 г. Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 123.
- Munk.: Munkácsi Bernát, Csuvas nyelvészeti jegyzetek. NyK 21 (1887–90) 2–44.
- Paas.: Heikki Paasonen, Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. Eingeleitet von A. Róna-Tas. Studia Uralo-Altaica 4. Szeged.
- Paasonen–Siro: H. Paasonen, Ost-tscheremissisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Helsinki, 1948.
- Pápay: Pápay József csuvas hagyatéka. Közzéteszi Agyagási Klára. Bibliotheca Pápayensis VII. Debrecen, 1997.
- Ramstedt: G.J. Ramstedt, Bergtscheremissische Sprachstudien MSFOu 17 (1902) Helsinki.
- Savatkova: А.А. Саваткова, Словарь горного наречия марийского языка. Йошкар-Ола, 1981.

- Sebeok–Raun: *The First Cheremis Grammar (1775). A Facsimile Edition with Introduction and Analysis* by Thomas A. Sebeok and Alo Raun. Chicago, 1956.
- Serg.: Л. П. Сергеев, *Диалектологический словарь чувашского языка*. Чебоксары, 1968.
- Sergeev 1961: Л. П. Сергеев, Основные особенности говора деревень Аксубаевского и Октябрьского района ТАССР. (По материалам диалектологической экспедиции ЧНИИ 1961 г.) Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 159.
- Sergeev 1961a: Л. П. Сергеев, Исакл% район%нчи Асл% Микушкел ял %нчи калашу ч%лхин уйр%мл%х%сем (Куйбышев облаç%). (По материалам диалектологической экспедиции ЧНИИ 1961 г.) Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 160.
- Sergeev 1965: Л. П. Сергеев, Пенз% облаç%нчи ч%вашсен калашу ч%лхин уйр%мл%х%сем. Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 332.
- Sergeev 1965–69: Л. П. Сергеев, Сравнительный словарь говоров чувашского языка. НА ЧГИГН отдел IV, ед. хр. 460.
- Sergeev 1969: Л. П. Сергеев, Материалы по диалектологии (экспедиция 1969 г.) Чувашские деревни Барышского района Ульяновской области; Шигонский район Куйбышевской области. НА ЧГИГН отдел IV, ед. хр. 364.
- Sergeev–Alekseev 1968: Л. П. Сергеев, А.А. Алексеев, Материалы экспедиции по Ульяновской области 1968 г. НА ЧГИГН отдел IV, ед. хр. 370.
- Sergeev–Sergeeva 1963: Л. П. Сергеев, Т. И. Сергеева, Ç%рп` (Цивильск.) район%нчи калашу ч%лхин уйр%мл%х%сем. 2 том. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 271.
- Sergeev–Sergeeva 1963/a: Л. П. Сергеев, Т. И. Сергеева, Ç%рп` (Цивильск.) район%нчи калашу ч%лхин уйр%мл%х%сем. 1 том. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 270.
- Sergeeva 1961: Т. И. Сергеева, Материалы по чувашской диалектологии. Козловский говор. Научный архив ЧГИГН отд. IV ед. хр. 259.
- Skvorcov: М. И. Скворцов (ред.), *Чувашско–русский словарь*. Москва, 1982.
- Soç.: Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка. 1769.
- Stepanov 1961: Ю. С. Степанов, Диалектологические материалы, собранные во время экспедиции 1961 г. в ТАССР Аксубаевского и Октябрьского районов; материалы по говору дер. Рысайкино Похвистинского района Куйбышевской области; материалы д. Султангулово Рысайкино Похвистинского района Куйбышевской области; материалы д. Бор-Игарь Клявлинского района Куйбышевской области. Научный архив ЧГИГН отд. IV, ед. хр. 161.
- Szil.: Szilasi Móric, *Cseremisiz szótár*. Budapest, 1901.

- Vas.: В. М. Васильев, Черемисско–русский словарь. Казань, 1911.
 Zol.: Н. И. Золотницкий, Корневой чувашско–русский словарь. Казань, 1875.
 Wichm.: Yrjö Wichmann. Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss. Helsinki, 1953.

Literatur

- Agyagási 1994: K. Agyagási, Überlegungen zur Differenzierung der tscheremissischen Mundarten anhand von **kYžel'a* 'Hanfhocke'. UAJb NF 13: 56–67.
- Agyagási 1997: Klára Agyagási, The Theoretical Possibilities of the Chronological Interpretation of Cheremiss Loanwords in Chuvash. Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe. Ed. by Á. Berta. Studia Uralo-Altaica 39. Szeged, 1–10.
- Agyagási 1998: On the Characteristics of Cheremiss Linguistic Interference on Chuvash. The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics. Turkologica 34. Ed. by Lars Johanson in cooperation with Éva Ágnes Csató, Vanessa Locke, Astrid Menz and Dorothea Winterling. Wiesbaden, 667–682.
- Agyagási 1999: К. Адягаши, К вопросу об этногенезе марийцев. АОН 52 (1999) 293–307.
- Agyagási 2000: Az átadó nyelvjárások kérdése a csuvas nyelv mari eredetű jövevényszó-állományában. NyK 97, im Druck.
- Arslanov-Isanbaev 1984: Л. Ш. Арсланов, Н.И. Исанбаев, К вопросу о марийских заимствованиях в татарском языке. СФУ 20: 104–114.
- Ašmarin 1960: Н. И. Ашмарин, Заметки по чувашской диалектологии. В кн.: Материалы по чувашской диалектологии. Вып. 1. Чебоксары, стр. 65–79.
- Beke 1933: Ödön Beke, Zu den tschuwaschischen Lehnwörtern der tscheremissischen Sprache. MSFOu 67: 42–50.
- Beke 1934: Ödön Beke, Zur Geschichte der finnisch-ugrischen s- Laute. FUF 22: 90–122.
- Beke 1935: Ödön Beke, Zur Geschichte der tschuwaschischen Lehnwörter im Tscheremissischen. FUF 23: 66–84.
- Bereczki 1992: G. Bereczki, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia Uralo-Altaica 35. Szeged.
- Bereczki 1994: G. Bereczki, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia Uralo-Altaica 35. Szeged.
- Fedotov 1965: М. Р. Федотов, Марийские заимствования в чувашском языке. СФУ 1: 79–87.
- Fedotov 1968: М. Р. Федотов, Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары.

- Fedotov 1990: М. Р. Федотов, Чувашско-марийские языковые взаимосвязи. Саранск.
- Fedotov 1992: М. Р. Федотов, Материалы к историко-этимологическому словарю чувашского языка. Чебоксары.
- Fedotov 1996: М. Р. Федотов, Этимологический словарь чувашского языка I–II. Чебоксары.
- Galkin 1958: И. С. Галкин, Из истории общефинно-угорской лексики в марийском языке. Труды Научно-исслед. института при Совете Министров Марийской АССР, вып. 12. Йошкар-Ола. 121–136.
- Galkin 1964: И. С. Галкин, Историческая грамматика марийского языка. Йошкар-Ола.
- Jegorov 1964: В. Г. Егоров, Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары.
- Kanjukova 1965: А. С. Канюкова, Чувашская диалектология. Чебоксары.
- Klima 1996: László Klima, The Linguistic Affinity of the Volgaic Finno-Ugrians and their Ethnogenesis. Oulu.
- Lukojanov 1974: Г. В. Лукоянов, Марийские заимствования в чувашском языке. Чебоксары.
- Lutkin 1964: В. И. Лыткин, Исторический вокализм пермских языков. Москва.
- Matveev 1960: Т. М. Матвеев, Краткий обзор чувашских диалектов (Опыт районирования). Материалы по чувашской диалектологии. Вып. 1. Чебоксары, 8–64.
- Paasonen 1901: Heikki Paasonen, Beiträge zur Kenntniss, der Religion und des Cultus der Tscheremissen. KSz 2: 30–38; 122–133; 198–210.
- Räsänen 1920: Martti Räsänen, Die tschuwaschischen Lehnwörter im Tscheremissischen. MSFOu 48. Helsinki.
- Räsänen 1937: Martti Räsänen, Neue tscheremissischen und tschuwaschischen Wörterbücher nebst Etymologien auf Grund derselben FUF 24: 45–54.
- Räsänen 1939–40: Martti Räsänen, Wortgeschichtliches zu den Sprachen der Wolga-Völker. FUF 26:125–143.
- Räsänen 1969: Martti Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki.
- Sergeev 1970: Л. П. Сергеев, О диалектологическом атласе чувашского языка. СТ 1970/5: 105–120.
- Setälä 1906: E. N. Setälä, Finnisch-ugrisches *pk* (\sim / *k*). FUF 6: 66–73.
- Wichmann 1903: Yrjö Wichmann, Die tschuwaschischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu. 21.

Wichmann 1915: Yrjö Wichmann, Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *l*-Laute (**l* und *l**), bes. in den permischen Sprachen und im Ostjakischen. FUF 15: 1–55.

Wichmann 1913-18: Yrjö Wichmann, Beiträge zur tscheremissischen Nominalbildungslehre. JSFOu 30/6: 1–42

Új sportágnevek toldalékolásának problémái a finnben

GÁL ATTILA

1. Bevezető

A finn nyelvben idegen eredetű szavak nagy számban jelennek meg az egyes, az utóbbi időszakban egyre inkább a mindennapi élet részévé váló (szak)területek szókincsében. Az új, jobbra idegen, elsősorban angol eredetű, sőt angol *nyelvű* kifejezések egy részét a finn nyelv az eredetihez képest változatlan vagy közel változatlan formában veszi át, eredeti helyesírásuk és bizonyos határokon belül kiejtésük is megőrződik. Ezeknek az idegen eredetű szavaknak még nincs megállapodott paradigmájuk, több alakváltozat is létezhet egyszerre. Az, hogy a beszélők hogyan használják őket, megmutathatja, milyen mértékben illeszkedtek be a finn nyelvbe.

Az idegen eredetű szavak nyelvhasználatbeli vizsgálatának kézenfekvő terépe a számítógép-szaknyelv. Ennek a témának már kiterjedt szakirodalma van a finn nyelv tudományban (l. pl. a Kielikello írásait). Az elmúlt egymásfél évtizedben a sportnyelv szókincse is jelentősen bővült idegen eredetű elemekkel. Nemcsak az egyes sportágak speciális szókincse nagy, hanem a sportágnévrendszer is.

Dolgozatomban finn anyanyelvűek között végzett kérdőíves mintavétel eredményei alapján 42 idegen eredetű sportágnevet vizsgálok a helyesírási bizonytalanság, illetve a hangrendi illeszkedés szempontjából. A kutatáshoz a kérdőíves vizsgálatokat Jyväskyläben végeztem 1999-ben. A kutatásba 32 finn nyelv és irodalom szakos egyetemi hallgatót vontam be a Jyväskyläi Egyetemről (18–25 évesek), 4 adatközlő pedig az egyetem dolgozója (40–50 évesek) volt.

Az idegen elemek valamely nyelvbe való bekerülésének másik módja a fordítással kölcsönzés (Hakulinen terminusával “*käännöslainat*”). A finn nyelv sportágnevei között ennek az átvételi módnak a lehetőségeit is vizsgálom 21, fordítással kölcsönzött finn sportágnév és az eredeti alak összevetésével.

2. A terminológiáról

Tunkelo (1907, 53–89) cikke megfogalmazza azokat a szempontokat, amelyeket a szakirodalmak ma is érvényesítenek a finn nyelv idegen eredetű szókincsének osztályozásában. Ezt írja: “L a i n a s a n o j a ovat ne vierasperäiset (sekä yleis- että erisnimet y.m.) sanat, jotka jo ovat perehtyneet koko kansan tai joidenkuiden kansalaisryhmissä puheeseen, ja sen vuoksi äänneasultaan, varsinkin loppuosassa, muuttuneet enemmän tai vähemmän suomen kielen mukaisiksi, niin että semmoisinaan esiintyvät vain suomen kielessä.” (Tunkelo 1907: 86). A társadalmi elterjedtség és a szó hangtani tulajdonságai alapján kialakított három csoportba sorolás Tunkelótól eredeztethető hagyományát követik a mai szakirodalmak is, az egyes szócsoportok elnevezései azonban nem egységesek. A három fő terminus – meghonosodott idegen szavak, idegen szavak, idegen nyelvű szavak – a szakirodalomban a következőképpen fordul elő:

a) meghonosodott idegen szavak: *yleislainat* (Tunkelo 1907, Cannelin 1924, Saarimaa 1967, Ikola 1968, NS, Häkkinen 1990), *kotoistuneet sanat / kotoistuneet vierassanat* (Itkonen 1990), *kotoistuneet sanat / yleislainat* (Itkonen 1991).

b) idegen szavak: *erikoislainat* (Tunkelo 1907, Cannelin 1924, Saarimaa 1967, Ikola 1968, NS, Häkkinen 1990), *varsinaiset vierassanat* (Itkonen 1990), *erityislainat / varsinaiset vierassanat* (Itkonen 1991).

c) idegen nyelvű szavak: *vieraat sanat* (Tunkelo 1907, Ikola 1968), *sitaattilainat* (Cannelin 1924), *sitaattilainat / vieraat sanat* (Saarimaa 1967, NS), *sitaattilainat / vierassanat* (Häkkinen 1990), *vieraskieliset sanat* (Itkonen 1990), *vieraskieliset sanat / sitaattilainat* (Itkonen 1991).

A felsorolt szakkifejezések között vannak olyanok, melyek a velük jellemzett szavak társadalmi elterjedtségére utalnak, pl. *erikoislainat* ’különleges kölcsönzések’, *erityislainat* ’különleges kölcsönzések’, *yleislainat* ’közkölcsönzések’. Más szakkifejezések az idegen eredetű szavak nyelvi tulajdonságait emelik ki, pl. *kotoistuneet vierassanat* ’meghonosodott idegen szavak’, *vierassanat* ’idegen szavak’, *sitaattilainat* ’idézett kölcsönzések’.

Dolgozatomban azokat a finn terminusokat alkalmazom, melyek a szavak nyelvtani tulajdonságát, illetve a finn nyelvhez való viszonyát jellemzik. Ezek a következők: *kotoistuneet vierassanat* ’meghonosodott idegen szavak’, *vierassanat* ’idegen szavak’, *vieraskieliset sanat* ’idegen nyelvű szavak’.

A fenti elvek alapján az általam elemzett 42 idegen eredetű sportágnév a következőképpen csoportosítható:

a) **kotoistuneet vierassanat** 'meghonosodott idegen szavak' (1): *ralli*. Az idegen szavakra jellemző *-i* tövéghangzó, a helyesírásban az eredeti *y*-t (l. ang. *rally*) *-i* váltja fel.

b) **vierassanat** 'idegen szavak' (3): *petankki, poolo, surfaus*.

c) **vieraskieliset sanat** 'idegen nyelvű szavak' (38): *aerobic, aikido, bandy, baseball, beach volley, biathlon, bowls, casting, curling, darts, enduro, floorball, freestyle, frisbee, hockey, jet-ski, jiujitsu, judo, karate, kick-box(ing), korfbal, kung fu, midget, petanque, rallicross, ringette, rugby, skiathlon, snowboard, softball, speedway, squash, sumo, superbike, thai box, trial, triathlon, up-ski*.

3. Az idegen eredetű sportágnevek helyesírása

A meghonosodott idegen szavak / idegen szavak, illetve az idegen szavak / idegen nyelvű szavak közötti határok nem élesek. A szakirodalmak kiemelik az átmeneteket: "Yleislainatkin ovat kieleen tullessaan aluksi olleet erikoislainoja mutta sitten yleistyessään ja tullessaan useimmille tutuksi vasta vähitellen muuttuneet yleislainoiksi" (Ikola 1968: 233). Ezt a változást Ikola a *faneeri* szó helyesírásával szemlélteti: a szó olyannyira meghonosodott a finn nyelvben, hogy "tämän vuoksi nykyään hyväksytään yleiseksi tulleeseen kansanomaiseen ääntämykseen perustuva kirjoitusasu *vaneri*" (Ikola 1968: 233).

Az idegen szavaknak több helyesírási változata élhet egyszerre. A Nyky-suomen Sanakirja előszavában erre ezeket a példákat olvashatjuk: *atomi* – *atoomi* 'atom', *temperamenti* – *tempperamenti* 'temperamentum'. A jelenségre a vizsgált szócsoporthoz is vannak példák. Az általam megadott alakok a következők voltak: *aerobic, biathlon, jiujitsu, kick-box, thai-box, darts, snowboard*. Az ettől eltérő válaszok között figyelmet érdemel, hogy több angol nyelvű sportágnév esetében az *-ing* angol képzővel képzett alakot használják a válaszadók. A kérdőíveken a helyesírási változatok a következők: *biathlon* – *biatlon*; *jiujitsu* – *jujutsu*; *kick-box* – *kick-boxing*; *thai box* – *thai boxing*; *triathlon* – *triatlon*; *darts* – *dartsikka*; *snowboard* – *snowboarding*, *surfaus* – *surffi*.

Egy sportágnévnek négy helyesírási változata is van: a megadott *aerobic* változat helyett többen az *aerobik, aerobikki, aerobicci* helyesírást alkalmazták. Ezzel a sportággal kapcsolatban a Kielikello is felhívja a figyelmet: "substantiivikin voisi siten olla *aerobik*, jopa *aerobikki*" (Kielikello 1995/1).

4. A mintavétel adatainak átfogó elemzése

Az átfogó elemzési vizsgálatot 25 idegen eredetű sportágnéven végzem. Ezek közül 23 önálló címszóként előfordul a Suomen kielen perussanakirjában, míg a *jet-ski* és az *up-ski* hiányzik a szótárból. (A Sg. Genitivus helyett, mely hagyományosan része az alaktani vizsgálatoknak, Sg. Adessivus alakokat kértem, mert abból a ragozott szó hangrendjére is lehet következtetni.)

4.1. A szóalakok száma

A kért szóalakokra adott válaszok számát tekintve a következő eredményeket kapjuk:

sportág	Sg. Adess.	Sg. Part.	Pl. Part.	ige	összesen
<i>jet-ski</i>	4	4	10	12	32
<i>up-ski</i>	3	4	10	11	28
<i>hockey</i>	2	4	11	10	27
<i>speedway</i>	2	2	11	10	25
<i>frisbee</i>	3	3	8	11	25
<i>petankki</i>	3	2	2	15	22
<i>freestyle</i>	5	4	2	11	22
<i>ringette</i>	3	3	2	13	21
<i>aerobic</i>	4	6	6	2	18
<i>petanque</i>	1	2	4	10	17
<i>rugby</i>	2	2	3	8	15
<i>karate</i>	1	1	3	8	13
<i>aikido</i>	1	1	3	8	13
<i>triatlon</i>	1	1	3	7	12
<i>kung fu</i>	1	2	3	6	12
<i>jiujitsu</i>	2	2	4	4	12
<i>baseball</i>	3	2	2	5	12
<i>trial</i>	1	1	2	5	9
<i>ralli</i>	1	1	1	6	9
<i>surfaus</i>	2	2	2	2	8
<i>sumo</i>	1	1	1	3	6
<i>squash</i>	1	1	1	3	6
<i>poolo</i>	1	1	1	3	6
<i>judo</i>	1	1	1	3	6
<i>-cross</i>	1	1	1	3	6

Néhány sportágnévre adott válaszok, részletezve:

jet-ski

Sg. Adess: *jet-skillä* (25), *jet-skilla* (4), *jet-skiillä* (1), *jet skiilla* (1), [-] (1);

Sg. Part: *jet-skitä* (26), *jet-skita* (5), *jet-skiitä* (2), [-] (2), *jet-skiita* (1);

Pl. Part: *jet-skitä* (11), *jet-skeitä* (6), *jet-skijä* (4), *jet-skiitä* (3), *jet-skiejä* (2), *jet-skieitä* (2), *jet-skieita* (1), *jet-skijejä* (1), *jet skita* (1), *jet-skitä* (1), [-] (1);

Ige: *jet-skiata* (12), ige + Sg. Part (5), *jet-skiiata* (4), *jet-skiiäta* (3), [-] (2), *jet-skeilla* (1), *jet-skeillä* (1), *jet-skiitä* (1), *jet-skijata* (1), *jet-skijätä* (1), *jet-skiiätä* (1), *jet-skitää* (1), *jet-skilöidä* (1), *jet-skitata* (1), *jet -ski'äta* (1).

speedway

Sg. Adess: *speedwayllä* (19), *speedwaylla* (12), [-] (3);

Sg. Part (a PS szerint a szabályos forma *speedwayta*): *speedwaytä* (19), *speedwayta* (13), [-] (4);

Pl. Part (PS: *speedwayita/speedwayitä*): *speedwaytä* (12), [-] (5), *speedwayja* (4), *speedwayta* (3), *speedwayjä* (3), *speedwaitä* (2), *speedwayejä* (1), *speedwayitä* (1), *speedweitä* (1), *speedwejä* (1), *spiidweitä* (1), *speedwayita* (1), *speedwayeja* (1);

Ige: *speedwayata* (13), [-] (8), ige + Sg. Part. (4), *speedwayta* (3), *speedwayjata* (2), *speedwayilla* (1), *speedwayeta* (1), *speedwayillä* (1), *speedwaytä* (1), *speedwaydata* (1), *speedwejata* (1).

hockey

Sg. Adess: *hockeylla* (26), *hockeyllä* (6), [-] (1);

Sg. Part (PS: *hockeyta*): *hockeyta* (15), *hockeya* (12), *hockeytä* (5), *hokia* (1), [-] (1), *hokia/hokeyta* (1), *hokeyta/hokeya* (1);

Pl. Part: (PS: *hockeyta*): *hockeyja* (11), [-] (8), *hockeyta* (3), *hockeja* (3), *hockeyita* (2), *hockeyitä* (2), *hockeytä* (2), *hockeita* (1), *hockeitä* (1), *hockeyjä* (1), *hockeyjia* (1), *hockey'ita* (1);

Ige: *hockeylla* (7), *hockeyta* (6), *pelata* + Sg. Part. (6), *hockeilla* (5), [-] (5), *hockeyata* (2), *hockeyttaa* (1), *hockeyjätä* (1), *hockeyilla* (1), *hockey'ata* (1), *hockata* (1).

sumo

Sg. Adess: *sumolla* (32), [-] (1);

Sg. Part: *sumoa* (35), [-] (1);

Pl. Part: *sumoja* 33, [-] (3);

Ige: *sumota* (17), *harrastaa/painia* + Sg. Part. (12), *sumoilla* (3), [-] (3); *sumoa/sumota* (1).

judoSg. Adess: *judolla* (32), [-] (1);Sg. Part (PS: *judoa*): *judoa* (35), [-] (1);Pl. Part (PS: *judoja*): *judoja* 35, [-] (1);Ige: *judota* (28), *harrastaa judoa* (4), [-] (3), *judoilla* (1).**poolo**Sg. Adess: *poololla* (32), [-] (1);Sg. Part (PS: *pooloa*): *pooloa* (36), [-] (1);Pl. Part (PS: *pooloja*): *pooloja* (34), [-] (2);Ige: *poolota* (23), *pelata pooloa* (8), *pooloilla* (5).

Az összefoglaló és a részletes táblázatok alapján megállapítható, hogy az idegen eredetű sportágnevek névszóragos formáit és a sportágnevekből képzett igei alakokat is a rendkívüli gazdagság jellemzi, amely arra utal, hogy ezek a szavak még nem honosodtak meg a finnben. A “leginkább meghonosodott” idegen sportágnevek – *judo*, *poolo*, *sumo*, *squash*, *-cross* – hangrendje és ragozási paradigmája a 36 élőnyelvi adatközlő szerint már megállapodott, ugyanakkor a sportággal való foglalkozást még több szóalakkal lehet kifejezni.

Az adott alakok sokszínűsége utal arra, melyek a legkevésbé beilleszkedett sportágnevek. A táblázat alapján ezek a következők: *jet-ski*, *up-ski*, *hockey*, *speedway*, *frisbee*, *petankki/petanque*, *freestyle*, *ringette*, *aerobic*, *rugby*. A meg nem honosodás ezeknél a sportágaknál minden kérdezett névszói alakra és az igévé alakításra is kiterjed.

A cselekvés kifejezésére a leggyakrabban alkalmazott forma az igeképzővel képzett ige, a legkedveltebb képző a *-ta/-tä* (pl. *sumota*, *poolota*, *judota*, *squashata*, *-crossata*), de ezek mellett az alakok mellett vannak egyéb lehetőségek is.

A táblázat egészét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az alakváltozatok száma a következő sor szerint nő: Sg. Adessivus (átlagosan 1,86 alak sportágnevenként), Sg. Partitivus (2,00), Pl. Partitivus (3,34), igealakok (6,78).

4.2. Hangrendi kérdések

A hangrendi illeszkedés vizsgálatát részben a Suomen kielen perussanakirja és a mintavétel adatainak összehasonlításával végzem. A vizsgált sportágnevek hangrend szempontjából a következőképpen csoportosíthatók:

Mély hangrendűek: *bowls*, *darts*, *floorball*, *judo*, *korfbal*, *kung fu*, *poolo*, *snowboard*, *softball*, *squash*, *sumo*, *surfaus*, *thai boks*;

Magas hangrendűek: *frisbee*, *jet-ski*, *midget*, *ringette*;

Vegyes hangrendűek: *aerobic, aikido, baseball, beach volley, biathlon, casting, enduro, freestyle, hockey, jiu-jitsu, karate, kick-boks(ing), petankki, petanque, ralli, ralicross, skiathlon, superbike, trial, triatlon, up-ski*. Kiejtéstől függően ide sorolható: *bandy, curling, rugby, speedway*.

A mély hangrendű sportágnevek mindegyike az illeszkedés szabályainak megfelelően ragozódik. A vegyes és a magas hangrendű szavak ragozásakor és igévé alakításakor azonban a hangrendi illeszkedés elveivel ellentétes válaszokat találunk a kérdőíveken, ezért e két hangrendi csoportnak részletesebb elemzését adom.

a) Magas hangrendű sportágnevek:

	Sg. Adessivus		Sg. Partitivus		Pl. Partitivus		igei származékok	
	hangrend		hangrend		hangrend		hangrend	
	magas	mély	magas	mély	magas	mély	magas	mély
<i>frisbee</i>	30	3	31	4	30	2	9	14
<i>jet-ski</i>	26	5	28	6	30	2	6	23
<i>midget</i>	18	9	22	10	22	10	17	10
<i>ringette</i>	29	1	32	2	31	3	20	4

A négy magas hangrendű szó bármely származékában található mély hangrendű alakváltozat. A legritkébbak a mély hangrendű esetragok a *ringette* (10) esetében, a leggyakoribbak a *midget*-nél (39). A *jets-ki* és a *frisbee* igeképzős alakjainak hangrendje nagymértékben megváltozik az esetragozott alakok hangrendjéhez képest (23 – 6 és 14 – 9).

b) Vegyes hangrendű sportágnevek

“Sellaiset vierasperäiset sanat, joissa on sekä taka- että etuvokaaleja ovat ristiriidassa suomen äännerakenteen kanssa” (Ikola 1968: 241). “Y voi kuitenkin jäädä vaille vaikutusta e:n ja i:n tavoin, niin että hyväksyttäviä ovat myös asut *daktyyleja, analyysissa, synonyymeilla*.” (Itkonen 1991: 58). Több szónál a magas hangrendű rag is elfogadott: “*analyysistä, marttyyrejä*; jos sanassa on takavokaalien ohella *ä* tai *ö* molemmat, niin pääteaineksen asu määräytyy sen mukaan, mikä näistä on viimeisenä, esim. *aFääriä*, mutta *följetongia*.” (Ikola 1968: 241). “Päätteen voikaalin määrää silloin viimeinen tällainen vokaali, esim. tOisaalta *sykloonissa, pyramideja, hypoteesissa*,

toisaalta *afääräjä, pomppööseja, daktyyleja, analyseja, synonymeilla* (Itkonen 1991, 58).

Hangrend szempontjából az *e* és az *i* semlegesnek számít. A sportágnevek közül tizennégy sorolható a neutrális csoportba, a 36 válaszadó egyik kérdézet alakban sem adott magas hangrendű választ. E sportágnevek: *aikido, baseball, biathlon, enduro, jiujitsu, karate, kick-bokszing, petankki, petanque, ralli, rallicross, skiathlon, trial, triathlon.*

Az ingadozó alakok:

	Sg. Adessivus		Sg. Partitivus		Pl. Partitivus		igei származékok	
	hangrend		hangrend		hangrend		hangrend	
	magas	mély	magas	mély	magas	mély	magas	mély
<i>aerobic</i>	7	25	9	26	9	26	–	36
<i>bandy</i>	19	12	21	14	20	11	16	11
<i>beach volley</i>	5	27	6	29	5	25	1	24
<i>casting</i>	3	28	3	31	3	30	1	26
<i>curling</i>	3	29	4	31	3	30	–	29
<i>freestyle</i>	13	20	12	23	11	22	4	23
<i>hockey</i>	6	30	5	30	6	22	1	24
<i>rugby</i>	7	25	7	27	7	27	4	20
<i>speedway</i>	19	12	19	13	22	9	2	22
<i>superbike</i>	6	25	7	27	7	26	4	22
<i>up-ski</i>	19	11	24	9	23	7	5	20

Azoknál a sportágneveknél, amelyeknek létezik magas és mély hangrendű esetragos formája is, lényegesen több a mély hangrendű ragozott forma: Sg. Adess 70%, Sg. Part. 69%, Pl. Part. 67%, ige 87%. A legtöbb magas hangrendű alakváltozat az *up-ski*, a *bandy* és a *speedway* ragozása során fordul elő. A *bandy* és a *speedway* esetében ennek oka a magas hangrendű kiejtésben keresendő. Az *up-ski* sportág magas hangrendjének magyarázata: “monet vierassanat ovat alun perin yhdyssanoja. Jos yhdyssanaisuus on selvä suomalaisen kielenkäytäjän kannalta, päätte määräytyy viimeisen yhdysosan

mukaan: *kilometrillä* kuten *metrillä*, *plusquamperfektissä* kuten *perfektissä*” (Itkonen 1991: 58).

Az igeképzős alakok hangrendje eltérhet az esetragozott alakokétól, láthattuk ezt a magas hangrendű sportágnevek esetében is. Az *up-ski* és a *speedway* esetragozott formája döntően magas hangrendű, a belőlük képzett igék döntően mély hangrendűek lesznek a válaszadók szerint (*speedway*: 2 magas és 22 mély; *up-ski*: 5 magas és 20 mély). A magas hangrendű alakok száma több esetben csökken az igéknél (vö. *aerobic*, *freestyle*, *beach volley*). A válaszadók néha bizonytalankodnak (*rugbyta/rugbytä*, *superbikettää/-baikata*), ez a szavak hangrendjének meg nem állapodottságára utal.

Van néhány olyan szó, amelynek hangrendjét másként ítéli meg a szótár és a kérdőívre válaszolók többsége. A Perussanakirjában a Sg. Partitivus *speedwayta* (PS), míg az értékelhető választ adók 19 esetben érzik magas és csak 13 esetben mély hangrendűnek. A Pl. Partitivus a PS-ben ingadozik (*speedwayita/speedwayitä*), a válaszadók 22 magas alakkal szemben már csak 9 mély hangrendűt adtak meg.

A *rugby* esetében a szótár a partitivusban mély hangrendű alakokat ad meg (Sg. Part. *rugbya*, Pl. Part. *rugbyja*), a kérdőíveken Sg. Partitivusban 27 *rugbya* mellett 7 *rugbyä* válasz fordul elő. Pl. Partitivusban hasonló az arány: 27 mély hangrendű (*rugbyja* 17, *rugbeja* 10) alakkal szemben 7 magas (*rugbejä*) bukkan fel.

Valamivel nagyobb a “másként gondolkodók” aránya az *aerobic*-nál. Itt az összes válaszadó negyede ítéli magas hangrendűnek (Sg. Part. *aerobicciä*, *aerobicciä*, *aerobikkiä*, Pl. Part. *aerobicejä*, *aerobiccejä*, *aerobikkejä*) a szót, noha a szótár mély hangrendű partitivust vesz fel (PS: Sg. Part. *aerobicia*, Pl. Part. *aerobiceja*).

Nagy eltérés mutatkozik *freestyle* esetében. A PS mély hangrendű alakokat ad meg, a kérdőívek egyharmadában azonban magas hangrendű alakot adtak meg a válaszadók.

5. A fordítással kölcsönzött idegen eredetű sportágnevek

A szavak egyik nyelvből a másikba nemcsak közvetlen átvétellel kerülhetnek át, hanem áttételesebben, fordítások közvetítésével útján is. Hakulinen (1970: 18) a nyelvi kölcsönzéseket két részre osztja: nyers kölcsönzésekre (*raa'at lainat*) és fordítással kölcsönzésekre (*käännöslainat*). A fordítással kölcsönzés esetei közé tartoznak a szó szintű fordítással kölcsönzések. Hakulinen az ide sorolandó szavakat valódi fordítással kölcsönzésnek (*varsinaiset käännöslainat*) nevezi, Häkkinen ezt a csoportot az *yhdyssanat* alcím alatt szerepelteti, mert szerinte a tükörfordítások az összetett szavak esetében a

legjobban felismerhető, pl. *perhesuunnittelu* (ang. *family planning*, sv. *familjeplanering*) 'családtervezés' (Häkkinen 1990: 271), illetve *edeskirjoittaa* 'előír' < lat. *praescribere*, ném. *Versehen*, svéd *föreskriva*; *tasapaino* 'egyensúly' < svéd *jämvikt*, ném. *Gleichgewicht*, lat. *equilibrium*, gör. *isostathmía* (Hakulinen 1970: 33).

Az elemzett korpuszban három fordítási megoldást különböztethetünk meg: a tükörfordításokat, a részleges fordításokat és a magyarázó jellegű fordításokat.

a) Tükörfordítások. A vizsgált sportágnévi anyagban a következő tükörfordítások találhatók: *body + building* > *kehon + rakennus* 'test + építés', *kick + boxing* > *potku + nyrkkeily* 'rúgás + ökölvívás', *snow + board(ing)* > *lumi + lautailu* 'hó + deszka', *surf + board(ing)* > *purje + lautailu* 'szörf + deszka', *tri + atlon* > *kolmi + ottelu* 'három + próba'.

b) Részleges fordítások. Ennek a fordítási lehetőségnek lényege, hogy az adott összetett szónak csak egy részét fordítják le, az összetétel másik tagjának megmarad az eredeti vagy az eredetivel közel azonos kiejtése és helyesírása: *hockey* 'gyeplabda' > *maahockey* 'föld + (gyep)labda', *korfbal* 'korfbal' > *korfpallo* 'korf + labda', *thai box* 'thaibox' > *thainyrkkeily* 'thai + ökölvívás', *minigolf* 'minigolf' > *pienoisgolf* 'kicsi + golf'. A vizsgált sportágnevek között részleges fordítás csak e négy esetben fordult elő. A lefordított összetételi tagok közül a *-ball* > *-pallo* fordítás beilleszthető a korábbi sportágneveket érintő fordítói hagyományokba, pl. ang. *basketball* > *koripallo* 'kosárlabda', ang. *football* > *jalkapallo* 'labdarúgás' (tkp. 'láb + labda'). A *hockey* > *maahockey* átvétel esetében csak bizonyos fokig beszélhetünk fordításról, inkább a "pontosítás" a megfelelő közelítés: a földön játszott *hockey*-t így különböztetik meg a jégkorongtól (ang. *ice hockey*). E sportágnévnek egyébként *nurmipallo* 'gyep + labda' változata is él a finnben.

c) Magyarázó jellegű fordítások. Ennél a fordítástípusnál az eredeti névből vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kerülnek át elemek az új, lefordított névbe, a finn név a sportágot értelmezi. Az elemzett anyagban ezek a következők: *biathlon* 'sílövészet' > *ampumahiihto* 'lövészet + sízés', *bowls* 'bowls' > *nurmikeilailu* 'gyep + teke', *curling* 'curling' > *luutapallo* 'seprű + labda', *darts* 'darts' > *tikkaurheilu* 'harkály + sport', *freestyle* 'freestyle' > *hiihtoakrobatia* 'sí + akrobatika', *hockey* 'gyeplabda' > *nurmipallo* 'gyep + labda', *jet ski* 'jet ski' > *vesiskootteri* 'víz + szkúter (kisebb hajófajta)', *squash* 'squash, fallabda' > *iskupallo* 'ütés + labda' ~ *seinäpallo* 'fal + labda', *sumo* 'szumó' > *sumopaini* 'szumó + birkózás', *triathlon* 'triatlón' >

teräsmieskilpailu 'acél + férfi + verseny', *windsurf(ing)* 'szörf' > *lainelautailu* 'hullám + deszka'.

Az összetett és finnre fordított sportágnevekben az összetélteli utótagokat aszerint is vizsgálhatjuk, hogy az angol eredeti tagoknak milyen finn elemek felelnek meg.

1) **-ball ~ -pallo**. Az angol nyelvű *-ball* utótagú sportágneveket korábban *-pallo* utótagú finn névre fordították, a leggyakoribb a tükörfordítás volt (pl. *käsipallo*, *koripallo* stb.). Mára a tükörfordítások gyakorlatilag eltűntek. A finn *-pallo* utótagú nevek: *luutapallo* < *curling*, *korfpallo* < *korfbal*, *nurmipallo* < (*maa*)*hockey*, *iskupallo/seinäpallo* < *squash*. Néhány esetben megmarad az eredeti *-ball* utótag: *baseball*, *faustball*, *softball*.

2) **-box ~ -nyrkkeily**. A *-box* elemet *nyrkkeily*-ként fordítják: *thai box* > *thainyrkkeily*, *kickbox* > *potkunyrkkeily*.

3) **-athlon** utótagú nevek. Az idegen sportágnevekben az *-athlon* összetélteli elemet *-ottelu* 'próba, küzdelem' utótaggal fordítják: *heptathlon* > *seit-senottelu* 'hétpróba', *triathlon* > *kolmiottelu* 'triatlon'. Magyarázó jellegű fordítás: *biathlon* > *ampumahiihto*, *triathlon* > *teräsmieskilpailu*. A *duathlon*nak és a *skiathlon*nak nem találtam finn fordítását.

4) **-board ~ -lautailu**. A előtagként (*lautapurjehdus* < *surfboarding*), utótagként (*purjelautailu* < *surfboarding*, *lumilautailu* < *snowboarding*, *laine-lautailu* < *windsurfing*) és önálló szó formájában (*lautailu* < *surfboarding*) egyaránt él a finnben (a *surfboard(ing)* 'tkp. szörfdeszka' angol sportágnevek a finnben három megfelelője is van).

Irodalom

Cannelin 1924: Knut Cannelin, *Kieliopas: ohjeita suomen kielen käyttöjille: äänne- ja sanaoppi*. Porvoo, WSOY.

Häkkinen 1990: Kaisa Häkkinen, *Nuoret lainasanat. Mistä sanat tulevat – suomalaista etymologiaa*. SKS, Helsinki. 257–273.

Hakulinen 1970: Lauri Hakulinen, *Kielemmä käänöslainoista. Kielen näkymiä*, *Tietolipas* 63. Helsinki. 18–40.

Hakulinen 1969: Lauri Hakulinen, *Suomen kielen käänöslainoja*. SKS, Helsinki.

Hakulinen 1979: Lauri Hakulinen, *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos*, Helsinki, Otava.

Ikola 1968: Osmo Ikola, *Suomen kielen käsikirja*. Weilin + Göös, Helsinki. 232–242.

Itkonen 1990: Terho Itkonen, *Vierassanat*. Helsinki.

- Itkonen 1991a: Terho Itkonen, Vierassanojen taivutus, Kieliopas. Kirjayhtymä Helsinki. 58–60.
- Itkonen 1991b: Terho Itkonen, Vierassanojen asu, Kieliopas. Kirjayhtymä Helsinki. 43–46.
- Kielikello: *Aerobic* ~ *aerobik* ~ *aerobikki*; *aerobikata*; Kielikello, 1995/1, 39.
- Leskinen 1981: Heikki Leskinen, Havaintoja englantilaisperäisten lainasanojen taivutuksesta. *Vir* 85: 317–326.
- Nykysuomen sanakirja – Nykysuomen sivistyssanakirja. SKS, Porvoo–Helsinki–Juva, 1954.
- Palvelin 1997: Kauko Palvelin, Dictionary of Sports – Urheilusanakirja – Idrottsordbok – Sportwörterbuch – Dictionnaire de Sport. Klaukkala–Vantaa.
- Saarimaa 1967: E. A. Saarimaa, Kielenopas. Porvoo.
- Sulonen–Likkola: Kaius Sulonen–Uolevi Likkola, Urheilusanakirja – englantisaksa–ruotsi–suomi. Porvoo.
- Suomen kielen perussanakirja I–III. Neljäs painos. OY Edita AB, Helsinki, 1996.
- Tunkelo 1907: Eemil Aukusti Tunkelo, Vierasperäiset sanat. *Virittäjä* 1907: 53–89.
- Vesikansa: Jouko Vesikansa, Nykysuomen oppaita 2 – johdokset. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

Zum Problem der Suffigierung in den neuen finnischen Sportartennamen

Die Sportartennamen fremder Herkunft in dem Finnischen stehen auf verschiedenen Stufen der Einfügung in die Sprache. In meinen Analysen sind die Stabilität ihrer Rechtschreibung und die Vokalharmonie in der Deklination die wichtigsten Untersuchungsbereiche. Für die Analysen habe ich Daten durch Umfragen von 36 Datengebern verarbeitet. Die Datengeber sind Studenten der Universität Jyväskylä von finnischer Muttersprache.

Die Rechtschreibung der Sportartennamen schwankt in mehreren Fällen. Hervorzuheben ist die *Aerobic*, die vier orthographische Varianten hat: *aerobic*, *aerobik*, *aerobicci*, *aerobikki*.

Die Vokalharmonie der finnischen Sprache setzt sich in den Sportartennamen von fremder Herkunft nicht durch. Im Falle der Flexion mit hellen oder gemischten Vokalen besteht die Tendenz, Endungen mit dunklem Vokal anzuschliessen, auch bei Sportartennamen, die ausschliesslich aus hellen Vokalen bestehen: *midget frisbee*, *jet-ski*. Bei den letzteren sind in den nominalen Formen (Singularis Adessivus, Singularis Partitivus, Pluralis

Partitivus) die Mehrheit der Formen mit hellen Vokalen festzustellen, unter den suffigierten Verben gibt es aber wesentlich mehr Formen mit dunklem Vokal.

Unter den Sportartennamen mit gemischter Vokalharmonie geraten nur in den Flexionsformen der Namen *bandy*, *speedway* und *up-ski* die Formen mit hellen Vokalen in Mehrheit, bei den letzteren dominiert aber wieder die dunkle Vokalharmonie in der präfigierten Formen.

Die finnische Sprache lebt auch mit der Möglichkeit der Übersetzung bei der Einfügung der Sportartennamen. Man kann Lehnübersetzung, Teilübersetzung und erklärende Übersetzung voneinander unterscheiden. Für die letztere ist es charakteristisch, dass der finnische Name die gegebene Sportart sozusagen erklärt. Es kommt in erster Linie bei den nicht zusammengesetzten fremden Sportartennamen oft vor, zB. *biathlon* > *ampumahiihto*; *bowls* > *nurmiheilailu*; *curling* > *luutapallo*; *jet-ski* > *vesiskootteri*; *triathlon* > *teräsmieskilpailu*.

ATTILA GÁL

A személyrag nélküli és a legproblematicusabb alakok a mordvin determinatív igeragozásban

KERESZTES LÁSZLÓ

1. A paradigmaépítés szakaszai

1.1. A determinatív igeragozás kezdeteire utaló általános felfogás szellemében a determinatív toldalékok közül a legősibbnek az egyes 3. személy minősíthető, a mordvin esetében nevezetesen a **Prt33**. Ez az alak hangtanilag visszavezethető egy 3. személyű névmásra, de a mordvin alapján akár a mutató névmási (nominativusi, sőt accusativusi) előzmény is elképzelhető: $*-j-sV(n) \sim ?*-j-še(n)$. Tehát: $*kunda-j-sV > *kunda-j-žā$ '(ő) megfogott/ő meg lett fogva + őt' > '(ő) megfogta (őt)' vagy pedig: $*kunda-j-še(-n) > *kunda-j-žā(-ní)$ '(ő) megfogott + azt' > '(ő) megfogta (azt)'. Ilyenformán kialakult egy pár: a toldalék nélküli nem utalt tárgyra ($*kunda-j$ 'fog-ott') – a személyragos a 3. személyű tárgyat is jelölte ($*kunda-j-zV$ 'fog-t-a').

Amennyiben ilyen kettősség volt a praeteritumban, minden valószínűség szerint hasonló kettősség lehetett a praesensben is. Létezhetett itt egy rag nélküli puszta igető: $*kunda-Ø$ 'fog' és egy személyragos forma: $*kunda-sV > *kunda-zV$ '?fog-ja' (vö. Bubrih 1953: 174–175, Honti 1984: 341–346, Rédei 1996: 179–180). Az utóbbi azonban nem lett egyből determinatív alak, hanem optativusként kezdett funkcionálni (vö. Keresztes 1999: 107, 110–112).

1.2. A paradigmaépítkezés másik pillérének az **Imp21**-es formát tartom. Ez az egyes 1. személyű indeterminatív alak továbbragozásával keletkezhetett: $*-ma-k$. Tehát: $*kunda-ma-k$ '(én) fogok/engem fognak + te' > 'fogj (meg) engem'. Az imperativus $-k$ suffixum komplexen értékelhető felszólító módjelnek és egyes 2. személyű ragnak is. Szerintem ez a forma is igen régi, még a Prs10- $m > -n$ változás előtti, hiszen az imperativus $-k$ jele az ősi $-m$ változathoz járult, és nem az n -hez. (Vö. Keresztes 1999: 107.)

1.3. A harmadik elem, amelynek jelentős szerepe lehetett a determinatív paradigma kiépülésében, a palatalizált szibilánsra visszavezethető **partici-**

piumképző (-z-) volt (vö. Bubrih 1929: 174–175, Koizumi 1969: 25, 29). A mordvin tagadó segédige ragozásában ugyanilyen szibiláns szerepel praeteritum-jelként, amelynek szóvégi zöngétlen variánsa átkerült az általános ragozás 3. személyeibe a praesensszel való homonimia elkerülése végett. (Vö. Keresztes 1999: 108.)

Erről az alapról kezdett a paradigma fokozatosan bővülni. (Részletesen ld. Keresztes 1999: 108–121.) Arra a kérdésre, hogy az alapragozásban és a tagadó igeragozásban egyidejűleg keletkeztek-e a tárgyas sorok vagy eltérő időben, egymás után, azt tudom felhozni, hogy a tiltó segédigébe minden bizonynyal későbbben hatolt be a 21-es toldalék (**kundam* > *kundamak* → *il'amak*), mivel itt lehetetlen feltenni a továbbragozást, a tiltó segédigének nem lévén egyes szám 1. személye.

2. Személyrag nélküli formák

2.1. Az egyes szám 3. személy. Általánosnak mondható, hogy a finnugor nyelvek többségében a személyrag nélküli formák az alapragozás praesensében, de főleg a praeteritumában a Sg3 személyre foglalódtak le. Így van ez a mordvinban is. A mordvin determinatív igeragozás praesens Sg3 személyébe behatolt az igenévi eredetű toldalék (E/M Prs33s+i) (vö. pl. Szerebrennyikov 1967: 190, Koizumi 1969: 27). Az északi E nyelvjárások praesensében azonban van névmási eredetű toldalék is: E Prs33-sazo! Az utóbbit Bubrih az indicativusi és az optativusi alak kontaminációjával magyarázza (Bubrih 1941: 11), Szerebrennyikov rekonstrukciója: -*sajžä* nem fogadhatók el (Szerebrennyikov 1967: 186, 189), Koizumi pedig csak a -*si* változattal számol (1969: 25).

Rendhagyó tulajdonképpen a M Prs33-si is pro -*saj*. Nem valószínű, hogy az E nyelvterületről terjedt volna ez át olyan következetesen a M vidékekre. Arról van szó, hogy a redukált magánhangzót tartalmazó tövekben az indeterminatív Prs30 a M-ban is -*i* pro -*j*. Ezeknek az indeterminatív alakoknak a hatására alakult ki egységesen a M Prs33-si.

Eredetileg:

Prs	Indet	Det		Indet	Det		Det	Det
M Sg 1	<i>kunda-n</i>	<i>kunda-sa-</i> (<i>n</i>)	x	<i>šav-an</i>	<i>šav-sa(n)</i>	=	<i>šav-si</i>	<i>kunda-si</i>
	2	<i>kunda-t</i>		<i>šav-at</i>	<i>šav-sak</i>			
	3	<i>kunda-j</i>		<i>šav-i</i>	<i>šav-sa-j</i>			

2.2. Az egyes szám 2. személy

2.2.1. Vegyük most szemügyre a Sg2 személyt! Ennek toldalékai: Prs23 E/M *-sak*, Prt23 E *-ik*, M *-jt'*, Imp23 E *-ik*, M *-k*; Prs21 E/M *-samak*, Prt21 E *-imik*, M *-majt'*, Imp21 E/M *-mak*.

Látható, hogy a Sg2 ragban a várható *-t* helyett *-k* utal az alany személyére. Ez szerintem kétségkívül az Imp-ból származik. (Vö. még Bubrih 1929: 170.) A M *-t-s* alakok eredetileg PrtSg2 formák voltak, amelyek átkerültek a Prs-be, sőt az Imp-ba is. Elfogadhatatlan Szerebrennyikov magyarázata, miszerint *-t* > *-k* hangváltozás történt (1964: 127, 129, 1967: 172). Az ilyen hangváltozás az E-ban csak mássalhangzó után következik be. (Vö. Keresztes 1987: 61, 66.) A *-k* imperativus jellett egyértelműen személyraggá értékelődött át. A M *-j-s* és a *j*-tlen variánsok történetileg < **jt*. A régebbi és az újabb forma a determinatív és az indeterminatív ragozás megkülönböztetésére foglaldott le (vö. Keresztes 1999: 81).

2.2.2. Feltehetően egy ősi állapot reflexiói lehetnek azok a 3. személyű tárgyra utaló egyes számú determinatív igealakok, amelyekben nincs nyoma tulajdonképpeni személyragnak. Ilyen formák főként az E északi nyelvjárás-csoportjaiban található az egyes szám 2. személyben a többes 3. személyű tárgyra utaló alakokban: E Prs26-*si*, Prt26-*i*, Imp26-*i*. (M Prs26-*sajt'*, Prt26-*jt'*, Imp26-*jt'*, *-st'*. A M *t'* és az E irodalmi alakokban jelentkező *t'* egyébként az indeterminatív ragozásból került át ide.)

Bár a Prs *-s-* koaffixumos formák újabb alakulatok, a Prt mindenképpen annak az ősi állapotnak a maradványa, amikor nemcsak a 3. személyben lehettek általánosak a személyrag nélküli formák, hanem az 1. és a 2. személyben is. Reguly még nem vette észre ezt a jelenséget, csak hagyatékának rendezője, Budenz mutatott rá, hogy a személyrag nélküli formáknak mi a pontos funkciója (vö. Budenz 1866: 105). A jelöletlen igealakok mellett a megfelelő személyes névmás egyértelműen utalt az alany személyére, a tárgyszó (vagy főnév vagy az ezt pótló 3. személyű személyes vagy mutató névmás) pedig a tárgyra. Ezek a rag nélküli formák természetesen alkalmatlanok voltak anaforikus használatra. Azokban az E nyelvjárásokban, amelyekben például a Prs/ Prt/Imp26 toldalék nélküli, a Prs33 általában toldalékos (*-sazo*). Ezekben a nyelvjárásokban tehát nincs Prs33-*si*, amely egybeesne a Prs26-*si* alakkal.

Az északi E nyelvjárásokban a több tárgyra utaló Sg2 *-t'* személyrag nélkül áll a Prs, Prt és Imp alakokban egyaránt:

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg2 E	20-(a)t	23-sak	26-si	—	—	21-samak	24-samiz

M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
---	---------	--------	----------	---	---	----------	------------

Prt

Sg2 E	20-it'	23-ik	26-i	—	—	21-imik	24-imiz'
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'

Imp

Sg2 E	20-k	23-ik	26-i	—	—	21-mak	24-miz'
M	20-k	23-k	26-jt', -št'	—	—	21-mak	24-mašt'

Indet Det Sg3 Det Pl3 Det Sg2 Det Pl2 Det Sg1 Det Pl1

Valószínű, hogy ezek a rövid formák archaikusak. Ugyanebben a nyelvjáráscsoportban ugyanis a Prs33-sazo, és nem -si, így a rövid 26-os alakok nem eshettek egybe a 33-assal. Rendszerben nézve teljesen egyértelmű a helyzet:

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siń	12-tan	15-tadiź	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajńä	12-tä	15-täd'äz	—	—
2 E	20-(a)t	23-sak	26-si	—	—	21-samak	24-samiz'
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
3 E	30-i	33-sazo	36-sińze	32-tanzat	35-tadiź	31-samam	34-samiz'
M	30-j/-i	33-si	36-sińä	32-tanza	35-täd'äz	31-samań	34-samaź

Azokban a nyelvjárásokban, ahol a Prs33-si terjedt el, a Prs26-si helyébe Prs26-sit' lépett.

2.2.3. Az egyes szám 1. személy

A Sg1 az egyik legproblematikus pontja a mordvin determinatív ragozásnak. E/M Prs13-sa, E Prt13-ija (nyj.) -i, (M -jńä); M Prs12-tä (E -tan).

Több E peremnyelvjárásban a Prs13-san szerepel. Az -n személyragjának eltűnésére a központi nyelvjárásokban nincs hangtörténeti magyarázat, hiszen az -n/-ń is több első személyű alakban szabályszerűen megőrződött. A rag végi n kiesése estleg azzal magyarázható, hogy a Prs *-san az inessivus igei személyragos formájával esett volna egybe (vö. *toso* > *tosan* ott vagyok). A Prt13-ban pedig a Prs13 analógiájával lehet számolni. Az -n-et M-ban a Sg2 személyű tárgyra utaló igei személyragból is kiejtette az analógia. A M -t'-s ragok eredetileg csak a lágy igei formákhoz járulhattak, mint az E-ban ma is, majd a palatalizált alternánsok egyeduralgódóvá váltak a magánhangzós tövekben is. A M -jńä redukált hangja talán a szóvégi hangkapcsolat feloldására szolgál.

Az északi E nyelvjárásokban ritka reliktumként előfordul Prt13-i is (vö. Budenz 1866: 105), nagyjából ugyanazokban, amelyekben a Prs/Prt/Imp26-i

található. Bubrih az egész egyes számú paradigmára rekonstruál egy ilyen személyrag nélküli formát (1929: 170), Koizumi is ebből indul ki a Sg1 ragok magyarázatában (1969: 25). Szerebrennyikov sehol sem tesz említést egy ilyen ragtalan forma nyelvjárási előfordulásáról, pedig a nyelvjárási reliktumok rávilágíthatnak archaikus jelenségekre. (A magyar igeragozás esetében utalhatok pl. Juhász Dezső tanulmányára 1999: 84, vö. még Rédei 1996: 179.)

Az egész Sg paradigmából kiderül, hogy a homomorf alakok nem okozhatnak gondot a beszélőknek, hiszen funkciójuk nagyon messze esik egymástól:

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siń	12-tan	15-tadiź	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajńä	12-tä	15-täďäź	—	—
2 E	20-(a)t	23-sak	26-si	—	—	21-samak	24-samiź
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
3 E	30-i	33-sazo	36-sińze	32-tanzat	35-tadiź	31-samam	34-samiź
M	30-j/-i	33-si	36-sińä	32-tanza	35-täďäź	31-samań	34-samaź

Prt

Sg1 E	10-iń	13-i	16-iń	12-ińiń	15-idź	—	—
M	10-ń	13-jńä	16-jńä	12-jńiń	15-dź	—	—
2 E	20-it'	23-ik	26-i	—	—	21-imik	24-imiź
M	20-t'	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'
3 E	30-ś	33-iže	36-ińze	32-ińiźit'	35-idź	31-imim	34-imiź
M	30-ś	33-źä	36-źäń	32-ńźä	35-dź	31-mań	34-maź

Imp

Sg2 E	20-k	23-ik	26-i	—	—	21-mak	24-miź
M	20-k	23-k	26-jt', -št'	—	—	21-mak	24-mašt'

Indet Det Sg3 Det Pl3 Det Sg2 Det Pl2 Det Sg1 Det Pl1

3. A legproblematikusabb toldalékok elemzése

Ezek a következők:

3.1. A többes szám 1. és 2. személy (M Prt 43,46, E/M Prt53,56) keletkezésének körülményei talán könnyebben érthetők a többes számú paradigmamárész fényében:

Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Px Sg/Pl
Pl1 E	40- <i>ińek</i>	43- <i>ińek</i>	46- <i>ińek</i>	- <i>nok/-ńek</i>
M	40- <i>mă</i>	43- <i>śk</i>	46- <i>śk ~ -jńăk</i>	- <i>ńkă</i>
Pl2 E	50- <i>iđe</i>	53- <i>ink</i>	56- <i>ink</i>	- <i>nk</i>
M	50- <i>dă</i>	53- <i>śt'</i>	56- <i>śt' ~ -jăńt'</i>	- <i>ńtă</i>
Pl3 E	60- <i>śt'</i>	63- <i>iz</i>	66- <i>iz</i>	- <i>st</i>
M	60- <i>śt'</i>	63- <i>z</i>	66- <i>z</i>	- <i>snă</i>

Klemm (1926: 197–198) a M Prs/Prt53 formák *-t* elemét az alanyra utaló elemnek minősíti, a 43-as formák végén levő *-k* elem eredetével kapcsolatosan nem foglal állást. Szerebrennyikov – hivatkozás nélkül – lényegében Klemm álláspontját ismétli (Szerebrennyikov 1964: 128, 133, 1967: 197).

Az E Prt53,56-*ink* formák a többi pluralisi alaktól eltérően nem a megfelelő indeterminatív igealakra mennek vissza. A Prt43,46 **-d'e(k)* vagy efféle alak sehol sincs adatolva. Az E Prt53,56-*ink* szabálytalanul, valószínűleg a megfelelő birtokos személyra hatására keletkezett, mivel a Prt43,46-*ińek* is a megfelelő Px-re hasonlít, bár ez azonos a megfelelő Vx-szel is. A birtokos személyrag eredetileg tartalmazta a több birtokra utaló jelet: E *-nk*, M *-ńtă* < **-ń-dăk*. (Vö. még Koizumi 1969: 23.) – A M központi nyelvjárás csoportjában a Prt63 alapján teljesen eltérő új alakok képződtek: Prt43, 46-*śk*, Prt53, 56-*śt'*. A megfelelő E toldalékoknak csak azokban a M nyelvjárásokban vannak nyomai, amelyek E közelségben éltek. Itt az archaikusabb (“erzás”) formák a többes 3. személyű tárgy jelölésére foglaltak le, és ezáltal nincs egybeesés az egyes és a többes 3. személyű tárgy jelölésében: Prt46-*jńăk*, Prt55-*jăńt'*.

A M irodalmi alakok a Prt63,66-*z* rag továbbragozásával keletkeztek: Prt43,46-*śk*, Prt53,56-*śt'*. A toldalékvégi *-k*, ill. *-t'* eredetére más ésszerűbb magyarázatot nem találok, mint azt, hogy azonosak a megfelelő birtokos személyragban található utolsó mássalhangzóval. – A Prt-beli toldalékok aztán behatoltak a Prt21, 51, 54-be, továbbá az Imp és Prs paradigmák megfelelő toldalékaiba is.

3.2. A Prs/Prt32 alakok

Az egyes szám 2. személyű tárgyra utaló Sg3 alakokat a Sg1 formákkal együttesen kell megvizsgálni:

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siń	12-tan	15-tadiź	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajńă	12-řă	15-řăďăź	—	—
2 E	20-(a)t	23-sak	26-sit'	—	—	21-samak	24-samiź
M	20-(a)t	23-sak	26-sajt'	—	—	21-samak	24-samašt'
3 E	30-i	33-si	36-sińže	32-tanzat	35-tadiź	31-samam	34-samiź
M	30-j/-i	33-si	36-sińă	32-tanza	35-řăďăź	31-samań	34-samaź

Prt

Sg1 E	10-iń	13-ija	16-iń	12-it'iń	15-id'iz	—	—
M	10-ń	13-jńă	16-jńă	12-jt'ăn	15-d'ăź	—	—
2 E	20-it'	23-ik	26-it'	—	—	21-imik	24-imiź
M	20-ř	23-jt'	26-jt'	—	—	21-majt'	24-mašt'
3 E	30-ś	33-iže	36-ińže	32-ińžit'	35-id'iz	31-imim	34-imiź
M	30-ś	33-źă	36-źăn	32-ńźă	35-d'ăź	31-mań	34-maź

A mordvin determinatív igeragozásnak kétségkívül legnehezebben magyarázható formái a Prs/Prt32. Klemm (1926: 201–202) a toldalékvégi *-t* elemet többes jelnek tartja, Bubrih pedig (1941: 14) a személyes névmás adaptációjával keletkezettnek. A *za* elem szerinte Prs jel, amely a 3. személyű tárgyra utaló sorból került át (1941: 20). Szerebrennyikov az *-n* elemet a többes tárgyra utaló jelnek, a *t-t* pedig az alanyra utaló szuffixumnak fogja föl (1967: 188).

A funkció ellátására véleményem szerint minden bizonnyal régtől fogva szolgálhatott valamilyen toldalék, a jelenlegi változatok újabb keletűeknek látszanak. A E-ban szembetűnik a Prs32 hasonlósága a Prs36-tal, továbbá a Px3Sg-szal, a Prt32 pedig mind a Prs36-tal, de leginkább a Prt 36-tal mutat hasonlóságot. Még nehezebb magyarázatot találni a M Prt32 és az E Prt36 azonos voltára (vö. Bubrih 1953: 137, Szerebrennyikov 1967: 200–202). A toldalékoknak a mai változatai (ebben a funkciójukban) nem lehettek primer végződéssek.

Az egyes szám 3. személyű alakok közül az E/M **Prs/Prt32** és a M **Prt/Prs36** összefüggést mutat (árnyékolással kiemelve):

Prt	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Px
-----	-------	---------	---------	---------	---------	----

Sg 3 E	30-ś	33-íze	36-ińże	32-ińžit'	35-id'iz	-nzo/-nze
M	30-ś	33-źä	36-źän	32-ńźä	35-d'üz	-nzä

Prs

Sg 3 E	30-i	33-si	36-sińże	32-tanzat	35-tadiz	-nzo/-nze
M	30-j/-i	33-si	36-sińä	32-tanza	35-täd'üz	-nzä

Az E Prt36-*ińże* régi alakulatnak látszik. Ez a forma mindenképpen hatott az E Prt32-*ińžit'* alakra. A M Prt36-*ź'n* a Prt33-*źä*-ből keletkezett az -*n* hozzá-toldásával, amely feltehetően mutató névmási eredetű. Az E-nak megfelelő szabályos forma Prt-*ńźä* volna, ez azonban nem a saját helyén található, hanem a Prt32 helyén. (Hasonlóképpen Koizumi 1969: 26). Rejtély, miért került át. A Prs/Prt32 előzménye szabályosan: -*tazä*, ill. -*jt'üzä* ~ -*tajźä* lett volna, ezekből pedig az E-ban > Prs32 *-*tazo*, a M-ban *-*tazä*, ill. E Prt32 *-*id'ize*, M *-*d'üzä*. A jelenlegi determinatív Prt alakok szinkronban látszanak lenni a Prs formákkal. Nyilvánvaló, hogy a nazális+szibiláns kapcsolatok további összhangban vannak a 3. személyű birtokos személyragokkal. Az E-ban jelentkező toldalék végi -*t/-t'* azonos az egyes 2. személyű birtokos, ill. igei személyraggal, szintaktikai funkciója azonban érthetetlen. Ilyen rejtélyes -*t/-t'* található a Volgán túli nyelvjárásokban a Prs/Prt13 ragjában is. Szerintem itt Bubrihnak kell igazat adnunk: szerintem is a 2. személyű tárgyra utaló elemről van szó, mivel egyébként ilyen formáns eredetileg nem jelentkezik a toldalékokban!

3.3. Az E / M Prs/Prt31 alakok a legrejtélyesebb eredetűek.

	Prs Indet	Prt Indet	Prs Det Sg1	Det Pl1	Prt Det Sg1	Det Pl1
Sg3 E	30-i	30-ś	31-imim	34-imiź	31-samam	34-samiź
M	30-j/-i	30-ś	31-mañ	34-maź	31-samañ	34-samaź

Szabályos előzmény lenne Prs31 *-*ma-zä*, Prt *-*j-ma-źä* ~ *-*ma-j-źä* (vö. Szerebrennyikov 1967: 187, 1964: 126, 131), de erre visszavezethető elem teljesen ismeretlen a mordvin nyelvjárásokban. A rekonstrukciókból olyan toldalékok képződtek volna, amelyek csaknem teljesen egybeestek volna a Prs/ Prt34-es alakokkal. A 2. személyű tárgyra utaló alakokban (Prt32) a -*t*-vagy zöngésült vagy palatalizálódott, így nem esett egybe a Prt42-vel. Minthogy az -*m*- palatalizációja vagy zöngésség szerinti megváltozása nem jöhetett szóba, más eszközhöz kellett a nyelvnek folyamodnia. Ez volt a reduplikáció: < Prt31 *-*j-mam* ~ *-*ma-j-m*. (Hasonlóan Klemm 1926: 200.) Bubrih (1941: 14) a második -*m*-et az egyes szám 1. személyű személyes névmás adaptációjával magyarázza. Hasonlóan Bergsland (1973: 48).

Szerintem teljesen valószínűtlen, hogy itt az 1. személyű névmás ősi accusativusa őrződött volna meg. Ez túl szép lenne, hogy igaz legyen ...

4. Összegzés

A mordvin determinatív igeragozás elemzése azt mutatja, hogy a jelenlegi gazdag paradigma csak kevés, pontosan három igen ősi elemmel rendelkezik. Ezek a pillérek végső soron uráli eredetűek, és egyikük – az egyes szám 3. személy – talán már a finnugor alapnyelv felbomlása előtt determinálásra szolgált. A másik két fő pillér egészében vagy legalább részben már az ősmordvinban elnyerte mai funkcióját. A későbbiekben a legrégebbi alakokra kezdett ráépülni és kiegészülni a determinatív ragozás: továbbragozás, kontamináció, analógia (más igei toldalékok, ill. birtokos személyragok hatása), mutató névmási determinátorok alkalmazása, adaptáció stb. révén. A toldalékok nagyfokú hasonlósága miatt a folyamat felerősödését az ősmordvin végére (a palatalizált változatok kialakulása) és az ómordvin korra (a magánhangzó-harmónia meggyengülése) teszem. A determinatív paradigmák bővülése az ómordvinnak abban a szakaszában erősödött föl, amikor a fő nyelvjáráscsoportok körvonalai már kezdtek kirajzolódni. A ragozási sorok – bizonyos nyelvjárási eltérésekből ítélve – az E és a M nyelvjáráscsoportok külön életében teljeseztek ki, létrehozva a mai bonyolult, korántsem egységes és logikus rendszert, amelynek elemei csak a nyelvtani leírásokban rendeződtek olyan paradigmákká, amilyenek. A személyes névmások gyakori használata (alanyi és tárgyi funkcióban egyaránt) azt mutatja, hogy a szintetikus alakok önmagukban nem jelölik egyértelműen sem az alany személyét, sem a tárgy számát.

A különböző alapnyelvi szinteken nem számolok szabályos, kész paradigmákkal. Ebből következik: teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a mai mordvin determinatív paradigmák valamilyen lebomlás eredményeképpen jöttek létre. Ellenkezőleg: úgy látom, hogy néhány alappillérré támaszkodva indult meg a paradigmaépítkezés, amely lassan és fokozatosan bővült, és amelynek jelenlegi eredménye korántsem mentes a diszharmóniától, anomáliáktól és következtelenségektől. Noha a mordvin nyelv igen közeli rokona a balti finn csoportnak, a finnhez hasonló szabályos nyelvi rendszert nem várhatunk tőle. A mai állapot természetesen nem végleges, mert a mai rendszer akár a tudatos nyelvművelés, akár a spontán nyelvi fejlődés jóvoltából minden bizonnyal tovább fog csiszolódni. A fejlődés tendenciái kiszámíthatatlanok.

Irodalom

- Bátori, István 1990: Identische Formen in den Flexionsparadigmen und die Objektkonjugation des Mordwinischen. CIFU-7/3C: 37–42.
- Bergsland, Knut 1973: The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction. MSFOu 150. 44–52.
- Bubrih 1929: Д. В. Бубрих, Сравнительное изучение мордовского языка. Сборник ЛОИКФУН 1. Ленинград. 161–177.
- Bubrih 1941: Мордовское спряжение. Записки 4. Мордовский Научно-Исследовательский Институт Языка, Литературы и Истории при Совете Министров Мордовской АССР. Саранск. 3–53.
- Bubrih 1953: Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск.
- Budenz József 1966: Mordvin közlések. NyK 5: 104–105, 136–139.
- Budenz József 1877: Moksa- és erza-mordvin nyelvtan. NyK 13: 82–101.
- Grammatika 1962: Грамматика мордовских (моксанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология. (Ред. М. Н. Коляденков и Р. А. Заводова) Саранск.
- Grammatika 1980: Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Учебник для национальных отделений вузов. (Ред. Д. В. Цыганкин). Саранск.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Honti László 1984: Ласло Хонти, К проблеме возникновения объектного спряжения угорских языков. NyK 86: 341–346.
- Honti, László 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. CIFU-8/I: 53–82.
- Honti László 1996: Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Urálistikai Tanulmányok 7. Budapest. 127–132.
- Honti László 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyas ragozás uráli alapnyelvi hátteréről. NyK 96: 106–119.
- Hunfalvy Pál 1857: A' mordvin nyelvrül. MNyszet 2: 290–312, 323–360.
- Juhász Dezső 1999: A történeti nyelvtan néhány kérdése a nyelvföldrajz szemszögéből. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet. Szeged. 81–90.
- Keresztes, László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia Uralo-Altica 27. Szeged.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keresztes, László 1996: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. CIFU-8/III: 135–140.
- Keresztes, László 1999: Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki.

- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. NyK 96: 90–105.
- Klemm Antal 1926 [1923–1927]: A mordvín tárgyas igeragozás. NyK 46: 194–204.
- Koizumi, Tamotsu 1969: The Objective Conjugation of Common Mordvin. SFU 5: 19–30.
- Mikola Tibor 1966: A tárgyrag és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy 62: 441–461.
- Mikola Tibor 1981: A tárgyas ragozás eredetének kérdéséhez. Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv. Budapest. 119–125.
- Mikola Tibor 1998–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez. NyK 96: 120–123.
- Pall, Valdek 1959: Märkemeid mordva keelte konjugatsioonist. ESA 5: 261–267.
- Papp István 1942: Mi a szó funkciója? MNy 38: 272–276.
- Papp István 1968: Unkarin kielen historia. SKS. Helsinki.
- Rédei Károly 1962: A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy 58: 421–435.
- Rédei, Károly 1966: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Uralischen. ALH 16: 111–133.
- Rédei, Károly 1996: Zur Herausbildung der uralischen Konjugation (Die Frage des Aspekts und Tempus). CIFU–8/III: 176–182.
- Rédei Károly 1998–1999: Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról. NyK 96: 124–128.
- Szerebrennyikov 1956: B. A. Szerebrennyikov, A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.
- Szerebrennyikov 1964: Б. А. Серебренников, Основные линии развития падежной и глагольной систем в уральских языках. Москва. 116–138.
- Szerebrennyikov 1967: Историческая морфология мордовских языков. Москва. 261.
- Wiedemann, F. J. 1865: Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg–Riga–Leipzig.

On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation

1. Suffix-free forms in the singular

Presumably the singular definite verb-forms referring to 3rd person objects are reflections of an ancient stage, there are no traces of a real personal suffix in them. Such forms have mainly been preserved in the northern dialect groups of E: Prs26 *kunda-s-i*, Prt26 *kund-i*, Imp26 *kund-i*.

Although the forms affixed with *-s-* of Prs are more recent formations, Prt must be a remnant of the ancient stage when forms free of personal suffixes may have been general not only in the 3rd person, but also in the 1st and 2nd persons. Reguly did not yet take notice of this phenomenon, only Budenz, who managed Reguly's estate, pointed out what the exact role of the forms was without personal suffixes. Besides the unmarked verb-forms, the corresponding personal pronoun unequivocally referred to the person of the subject, while the object word (or noun or a 3rd person personal or a demonstrative pronoun replacing it) referred to the object. These suffix-free forms were naturally unsuitable for anaphoric use. In the E dialects, e.g., where the Prs/Prt/Imp26 are without suffixes the Prs33 is usually suffixed (*-sazo*). Thus in these dialects there is no Prs33-*si* which would be identical with Prs26-*si* form.

2. The analysis of the most problematic suffixes

Three groups of suffixes emerged in a particularly irregular fashion:

a) **2nd person plural** (E/M Prt53,56), whose circumstances of emergence are perhaps more easily understood in the light of the plural paradigm section.

The E Prt53,56-*ink* forms do not go back to the corresponding indefinite verb-form unlike the other plural forms. The Prt43,46 **d'e(k)* or any other such form is not documented anywhere. The E Prt53,56-*ink* came into being in an irregular way, probably on the influence of the corresponding personal possessive suffix, since Prt43,46-*ińek* also resembles the corresponding Px, although this is identical with the corresponding Vx, too. The personal possessive suffix originally contained a suffix referring to a plural possession: E *-nk*, M *-ńtă* < **-ń-d'ăk*. – In the central dialect group of M completely different new forms came into being on the basis of Prt63: Prt43,46 *-śk*, Prt53,56-*śt*. The corresponding E suffixes have traces only in those M dialects spoken in the vicinity of E. Here the more archaic ("Erzya

type”) forms were reserved for marking the 3rd person plural object and in marking the 3rd person singular and plural objects: Prt46-*jñäk*, Prt56-*jñít’*.

The M standard forms came into existence by way of reconstituting the suffix Prt63, 66 -*z*: Prt43, 46-*šk*, Prt53, 56-*št’*. Considering the origins of suffix final -*k* or -*t’* they may be identical with the final position consonant in the corresponding possessive personal suffix – the suffixes in Prt then penetrated into Prt21,51,54, furthermore, into the corresponding suffixes of the Imp and Prs paradigms, too.

b) Of the 3rd person singular forms the E/M **Prs/Prt32** and M **Prt/Prs36** show a relationship of some kind with each other: E Prs-*tanzat*, Prt32-*in’zit’*, M Prs32-*tanza*, Prt32-*in’zä*, E Prs36-*sin’ze*, Prt36-*in’ze*.

The E Prt36-*in’ze* appears to be an old formative. This form must by all means impacted on the E Prt32-*in’zit’* form. The M Prt36-*in’zä* emerged from Prt33-*in’zä* by adding -*n’* to it which assumably originates in some demonstrative pronoun. The regular form in correspondence with E would be Prt-*in’zä*, which cannot be found in its own place, but in the place of Prt32. It is a mystery why it was transferred. The regular antecedent of Prs/Prt32 would have been: -*tazä* or -*jt’azä* ~ -*tajzä*, out of which may have developed in E > Prs32 *-*tazo*, in M *-*tazä* or E Prt32 *-*id’ize*, M *-*d’azä*. The present-day definite Prt forms appear to be in harmony with the Prs forms. It is obvious that the nasal + sibilant relationships are also in harmony with the 3rd person possessive suffixes. The suffix final -*t/-t’* is identical with the 2nd person singular possessive or verbal suffix, while its syntactic function is unclear. Such mysterious -*t/-t’* can be found in the Prs/Prt13 suffix in the trans-Volga dialects, too.

c) The origins of E/M **Prs/Prt31** are even more mysterious: E Prs31 -*samam*, M Prs31 -*samañ*, E Prt31-*samañ*, M Prt31-*mañ*.

A regular antecedent would be Prs31 *-*ma-zä*, Prt *-*j-ma-zä* ~ *-*ma-j-zä*, but there is no element known in old and present-day Mordvin dialects that could be traced back to this form. The reconstructed forms would most probably have resulted in such suffixes, that would – in all likelihood – have been completely identical with the Pr/Prt34 suffixes. In the forms referring to 2nd person object (Prt32) the -*t*- either became voiced or was palatalized, and in this way was not identical with Prt 42. Since the palatalization or an alternation of -*m*- in its voiced quality was out of the question, the language was forced to apply other means. This was reduplication: < Prt31 *-*j-mam* ~ *-*ma-j-m*.

Kokemuksia puhesuomen opettamisesta

PETTERI LAIHONEN

Johdanto

Miksi puhekieltä? Suomen kielessä voidaan selkeästi erottaa kaksi eri muotoa: puhekieli ja kirjakieli. Normien säätelemää kirjakieltä ei juurikaan puhuta. Kielenkäytön prototyypistä, eli kasvokkain tapahtuvasta arkikeskustelusta (esim. Hakulinen 1989: 16) sitä on nykysuomessa turha etsiä. Kirjakielen käyttöä vuorovaikutuksessa voidaankin pitää jonkinlaisena kummajaisuutena. Jo 1986 sosiologi Klaus Mäkelä piti kirjakielen puhumista jäätävän muodollisena (ks. *Kielikello* 1986/2). Ei siis ihme, että kirjakieli on sittemmin häviämässä monista monologisista välimuodoistakin: radiosta, televisiosta, poliitikkojen puheista ja opetuksesta (Paananen 1996, vrt. Karlsson 1982: 231).

Maria Vilkuna huomauttaa, että muunkieliselle ei juurikaan anneta mahdollisuutta oppia muuta kuin ”hyvää”, preskriptiivisten kielioppien kieltä, eli kirjakieltä (1996: 22; ks. myös Lauranto 1995). Tämä johtaa moniin ongelmiin erityisesti suomi vieraana kielenä -alalla, jossa oppijat eivät välttämättä kuule suomea luokkahuoneen ulkopuolella. Voidaan kysyä esimerkiksi seuraavaa: 1) Miten oppijat voivat ymmärtää suomalaista puhetta? 2) Miten kirjakielen puhuminen vaikuttaa oppijoiden sosiaalisiin suhteisiin? Jälkimmäinen kysymys kattaa sekä äidinkielisten, että oppijoiden näkökulman. Toisaalta voidaan pohtia sitä, miten äidinkielliset näkevät jäykkää kirjakieltä puhuvat ulkomaalaiset, toisaalta sitä miten oppijat suhtautuvat ”arkipäiväistä, huolimatonta tai vulgaaria” suomea puhuviin suomalaisiin (näillä sanoilla Terho Itkonen aikoinaan (1982: 9–10) luonnehti puhekieltä).

Kirjoitelman tausta ja tarkoitus. Kirjoituksessani tarkastelen unkarilaisen Debrecenin yliopiston suomen kielen opiskelijoille keväällä 2000 pitämäni puhesuomen kurssia. Jo ennen kurssia tunsin paljon debreceniläisiä suomen opiskelijoita, sillä heistä noin 4–8 on vuosittain vaihdossa Jyvä-

kylässä. Debrecenissä opiskelleista monet olivat valittaneet, että Suomeen päädyttyään he eivät pitkään ymmärtäneet suomalaisten puhetta, eivätkä myöskään kyenneet osallistumaan keskusteluihin suomalaisten kanssa. Tähän he pitävät yleensä syynä sitä, että heille opetetaan pelkästään kirjakieltä.¹ Eräänä vaikeutena he mainitsevat myös useasti, että suomalaiset puhuvat heidän kanssaan mieluummin englantia. Silloin tällöin esitetään myös, että suomalaiset ovat epäkohteliaita. Niinpä unkarilaiset vaihto-opiskelijat toisinaan eristäytyvät omaksi ryhmäkseen. Nämä mielessäni kehitin puhekielen kurssin. Kurssin tavoitteena pidin *puheenymmärtämisen kehittämistä, puheen rakenteiden tunnistamista, puhekielen eri esiintymismuotoihin tutustumista* (keskustelu, media, kirjallisuus jne.), *sekä suomalaiseen puhekulttuuriin ja kohteliaisuuteen perehtymistä*. Jälkimmäisten tavoitteiden pohjalla on ajatus asenteiden muuttamisesta: oletettavasti asenteet tuntematonta kohtaan ovat kielteisiä, tuomalla puhekulttuuri tutuksi voidaan asenteet muuttaa myönteisiksi.

Ajatukseni kurssista sai kohderyhmässä myönteisen vastaanoton, kurssilla oli loppuun asti poikkeuksellisen paljon osanottajia (alussa 15, lopussa 12). Kurssille osallistuneet tunsivat kirjoitetun kielen peruskieliopin ennen kurssia ja ymmärsivät suomenkielistä opetusta. Niinpä voin kurssilla keskittyä vain puhekieleen (puhekielen ja kirjakielen rinnakkaisopetuksesta ks. Lauranto 1996).

Tässä työssä esitän kurssilla sovelletun kuvauksen puhekielestä, sekä tavan, jolla sitä opetin. Lopuksi arvioin kurssin onnistumista ja pohdin puhekielen opettamista yleensä.

Viitekehys: mistä tietoa puhekielestä?

Kuten Maisa Martin viimeaikaisessa *Suomi toisena ja vieraana kielenä* – yleisesityksessään toteaa, ei mitään puhekielen ja suomalaisen vuorovaikutuksen perusopasta ole olemassa (1999: 158–160; ks myös Martin 1995). Kurssiin valmistautuessa minunkin tuli kerätä tietoja eri lähteistä, joita seuraavassa esittelen.

Keskustelunanalyysi. Sosiologian marginaalissa syntynyt keskustelunanalyysi on tuonut kielentutkimukseen jokapäiväisen, spontaanin vuorovaikutuksen (keskustelunanalyysistä lyhyesti ks. Levinson 1983: luku 6; Hakulinen 1989). Vaikka keskustelua on kielitieteessä pitkään pidetty järjestäytymättömänä, sattumanvaraisena ja

¹ Tämä ei pidä täysin paikkaansa, esimerkiksi suomen lehtorin mukaan puhekieli ja kohteliaisuus toki tulevat esille kielitunneilla. Hänen mukaansa ajanpuutteen ja asian vaikeuden vuoksi niitä ei kuitenkaan käsitellä laajemmalti.

epäkiinnostavana tutkimuskohteena (Hakulinen 1989: 17–18), empiristinen näkemys kielestä sosiaalisena toimintana on kasvanut marginaalista valtavirraksi (ks. van Dijk 1997). Tällä kehityksellä on ollut vaikutusta kielen opetukseenkin. Englannin kielen yhteydessä, Jack Richards ja Richard Schmidt toteavat seuraavaa (1983: 152): ”One pedagogical result of recent interest in conversational analysis, the discovery of the orderliness of ordinary speech and the contrast between real conversation and the traditional dialogue has been an increased use of (more or less) authentic conversational material in language classes. Old dialogues are re-scripted to appear more ’natural’, though it is debatable whether many writers can actually write (i.e. invent) authentic dialogue. Some recent texts, e.g. James, Whitely and Bode (1980, 1981), and O’Neil and Scott (1974), do use actual unscripted conversations, including hesitations, interruptions and even natural grammatical errors for listening comprehension and speaking practise.”

Suomen kielen tutkimukseen keskustelunanalyysin, ja sitä kautta jokapäiväisen vuorovaikutuksen, tutkimuskohteena on tuonut Auli Hakulinen ja hänen tutkimusryhmänsä (ks. Hakulinen 1989; Hakulinen 1996; Tainio (toim.) 1997). Heidän tutkimuksensa suomalaisesta vuorovaikutuksesta kattavat pitkälti koko keskustelunanalyysin kirjon. Kansainvälisessä yhteydessä heidän vahvuutensa lienee vuorovaikutuksen kieliopin tutkimus (ks. Hakulinen 1996). Näin ollen vuorovaikutuksesta on tarjolla paljon laadullista tietoa. Tästä tiedosta olen kurssille valinnut sellaisen, jonka mielestäni unkarilaisten yliopisto-opiskelijoiden on hyvä tietää. Olen yhtäältä pyrkinyt antamaan kielenopiskelijoita kiinnostavan esityksen suomen puhekielen ja kirjakielen peruseroista, tässä olen seurannut *Kieli ja sen kieliopit* -kirjassa esitettyä yleistajuista, muuhun kielentutkimukseen integroitua linjaa (ks. esim. 1994: 77–80). Toisaalta tarkoitukseni on ollut kehittää oppijoiden kielellistä kompetenssia suoraan, tässä tärkeänä apuna on ollut Maarit Bergin ja Silfverbergin *Kato hei* -kirja, joka on tekijöidensä mukaan (1997: 9): ”meneillään olevan laajan ja monipuolisen keskustelun- ja puhekielen tutkimuksen ensimmäinen käytännön sovellus.” Huomautettakoon kuitenkin, että vastaavaa tietoa sisältäviä aikaisempiakin oppikirjoja löytyy, kurssilla käytin niistä Yrjö Laurannon työryhmän (1994) valmistamaa *Kiva nähdä* teosta.

Vaihtelu puheessa. Suomalaiset puhuvat eri tavalla. Samatkin ihmiset puhuvat eri tilanteissa eri tavalla. Toisinaan puhutaan myös kirjakieltä tai kirjoitetaan puhekieltä.

Olen ottanut lähtökohdakseni, että en juurikaan käsittele murteita. Aila Mielikäisen artikkelia (1986) mukaillen näen yleispuhekielen kielimuotona, joka ei sisällä helposti tunnistettavia ja paikannettavia murteellisuuksia. Se sisältää piirteitä monista murteista, mutta se on kuitenkin mielletty helsinkiläisten kieleksi (mt.). Tämä puhemuoto on Ritva Paanasen mukaan ”neutraali valinta”, jota käytetään nykyään myös televisiossa ja radiossa, koska se ”korostaa läheisyyttä ja välittömyyttä mutta on koko Suomessa käypää kieltä” (1996: 47). Tämä ratkaisu on syntynyt myös käytännön pakosta: suurin osa keskustelunanalyttisestä tutkimuksesta ja oppimateriaaleista (Lauranto et al. 1994; Berg & Silfverberg 1997) on tehty tämän kielimuodon pohjalta. Puhutun kielen vaihtelusta olen ”oppimateriaalina” hyödyntänyt *Kieli ja sen kieliopit* kirjan tiivistä esitystä (1994: 240–244).

Vaihtelu puheessa on kurssilla käytännössä keskittynyt pääasiassa siihen, missä tilanteissa puhutaan kirjakieltä (esim. Radio Suomen uutiset, mutta ei Radio Suomen haastattelu tai paikallisradion uutiset), tai toisaalta missä tilanteissa kirjoitetaan puhekieltä (esim. Anna-Leena Härkösen *Häräntappoase*). Kurssin erikoisuutena olen käyttänyt populaarimusiikin sanoitusten analyysia. Olemme esimerkiksi pohtineet, miksi joissakin *Ultra Bra*:n kappaleissa on puhdasta kirjakieltä, toisissa taas puhekieltä. Muutenkaan en ole tässä osiossa suuremmin nojannut tutkimuksiin, vaan panostanut käytännön esimerkkien tutkiskeluun ja niistä keskusteluun opiskelijoiden kanssa.

Kohteliaisuus. Tällä saralla kirjallisuus antaa tarpeettoman kirjavan ja järjestäytymättömän kuvan suomen kielestä. *Kohteliaisuus* tai *pragmatiikka* termejä viljellään laajasti niitä mitenkään määrittelemättä (syistä ks. Hakulinen 1989: 17–19). Löysin kuitenkin kaksi analytyttistä lähestymistapaa kohteliaisuuteen.

Valma Yli-Vakkuri (1986; *Kieli ja sen kieliopit* 1994: 120–123) on esittänyt kohteliaisuuden kieliopillisten muotojen poikkeuksellisenä käyttönä, tai affektiivisina elementteinä. Hänen mukaansa ”kansanomaisessa” kohteliaisuudessa esimerkiksi vältetään persoonan merkitsemistä (esim. *Ei pidä välittää*), tai käytetään partitiiviobjektia nominatiivin sijaan (esim. *Kutsukaa arkkipiispaa sisään*). Suoria käskymuotoja hän taas pitää ”epäkohteliaina”. Hän toteaa kuitenkin myös puhuttelun olevan vaikeata suomalaisille muodollisissa tilanteissa, koska virallinen (normatiivinen?) kohteliaisuuskoodi, eli teitittely, eroaa kansanomaisesta. (*Kieli ja sen kieliopit* 1994: 121–123.) Yli-Vakkurin esitys sisältää paljon hienoja oivalluksia, mutta se on kohteliaisuuden selitysmallina varsin hankala, siksi siitä on opetuksen vaikea ammentaa (ks. Laajo-Szańkowska 1993: 181). Tämän lisäksi hän ei käytä aineistonaan nauhoitettuja keskusteluja, vaan kirjallisuutta, murrehaastatteluja ja muistin pohjalta siteerattuja keskusteluja.

Yli-Vakkurin esityksen ansioksi voidaan lukea kuitenkin, että hän näkee kielellisen kohteliaisuuden kulttuurin arvojen kuvastimena. Toisin sanoen solidaarisuutta osoittavat ”kansanomaisuudet” leviävät tasa-arvoihanteiden mukana, kun taas ”viralliset” kohteliaisuudet, esimerkiksi teitittely tai tittelinkäyttö häviävät (ks. 1986: 126–130). Asiaa voidaan muutenkin tarkastella historiallisesta näkökulmasta. Esimerkiksi suomen ja unkarin eroja pohdittaessa, voidaan sanoa, että suomi on omakielisen hovin puutteessa ”säästynyt” monilta kunnioitusta osoittavilta puhettelumuodoilta. Esimerkiksi todennäköisesti Espanjan hovista Unkariin levinnyt kunnioitava

tervehdys (*kezét*) *csókolom* 'suutelen (kättänne)' ei liene koskaan levinnyt suomalaisten jokapäiväiseen kielenkäyttöön.

Joka tapauksessa selkeämmän selitysmallin kohteliaisuuteen tarjoaa Eeva-Leena Seppänen (1989). Hän soveltaa suomeen Penelope Brownin ja Stephen Levinsonin (1987) kohteliaisuuden teoriaa, joka perustuu *negatiivisten* ja *positiivisten strategioiden* käyttöön. Negatiivisilla strategioilla tarkoitetaan sitä, että puhujan yksityisyyttä kunnioitetaan. Toisin sanoen kielellisin keinoin vakuutetaan, että ei haluta puuttua kuulijan asioihin. Seppäsen mukaan negatiivisista strategioista tittelit (*Johtaja Aaltonen, Professori Mäkinen*) ovat äärettömän harvinaisia, sekä teitittelykin harvinaista. Näiden sijasta suomen kielelle ominaisin negatiivinen kohteliaisuusstrategia on välttää suoraa henkilöön viittaamista (1989: 195). Positiiviset strategiat kattavat esimerkiksi erilaisten hellittely- ja kutsumanimien (*kulta, Make*) käytön tai sinuttelun, joilla osoitetaan solidaarisuutta ja samaan ryhmään kuulumista kuulijan kanssa. Tämä kohteliaisuusmalli toimii opetuksessa paremmin, sillä näin voidaan välttää normatiivinen epäkohteliaisuuden käsite ja keskittyä siihen, miten keskustelijat erilaisilla kielellisillä valinnoilla kehittävät sosiaalisia suhteitaan.

Lopuksi olen pohtinut sitä, voidaanko kielellinen kohteliaisuus erottaa tapakulttuurista. Eikö suomalaisen kohteliaisuuteen (positiiviseen tai negatiiviseen) kuulu myös puheenaiheen valinta keskustelua aloitettaessa, tai se, otetaanko kengät pois kun mennään kylään? Näihin asioihin opastin kurssilaisia kirjan *Mämmän ja makkaran maa* avulla (Dufva, Muikku-Werner ja Aalto 1993).

Yhteenveto. Näkemykseni puhekielestä perustuu keskustelunanalyyttisiin lähtökohtiin. Seuraten tätä perinnettä pidän ideaalisena lähtokohtana aitoa, käytettyä kielenainesta ja sen tutkimuksen kautta saatua tietoa. Kaikki lähteet on valikoitu sen perusteella, miten ne palvelevat toisaalta puhekielen kuvausta ja toisaalta puhekieleen liittyvien sosiaalisten merkitysten, kuten kohteliaisuuden tai tilanteen rakentamista.

Pidetyt kurssin oppituntien esittely

Kurssin runko. Seuraavaksi esitän taulukon muodossa kurssilla läpikäytyt asiat. Taulukossa on lueteltu ensin 1) puhekielen *kielioppiin* liittyvät asiat, 2) *tilanteet* joissa harjoituksessa käytetyt keskustelut on käyty

ja 3) keskustelujen keskeinen *toiminta*. Lopuissa sarakkeissa on 4) mahdolliset muut, edeltävistä sarakkeista puuttuvat asiat, 5) käytetyn aineiston lähde ja 6) käytännön toteutustapa. Taulukosta on jätetty pois kurssin alussa tapahtunut kurssin esittely ja kurssin lopussa tehty asioiden kertaus ja yhteenveto sekä loppukoe. Sarakkeet, joihin on liittynyt ääninauhan kuuntelua on merkitty tummemmalla. (Ks. taulukko.)

Seuraavaksi käyn lyhyesti yksittäin läpi muutamia käytännön ratkaisuja:

Ajankäyttö. Kurssia varten oli käytössä vain 50 minuuttia viikoittain, yhteensä 14 viikon ajan. Tästä johtuen tunneilla käytävät asiat tuli valmistella huolella ja käydä läpi ripeästi. Olin alunperin päättänyt, että jokaisella tunnilla kuunnellaan vähintään yksi nauhoite. Kuullunymmärtämisharjoitukset, radionauhoitteet tai laulut kuunneltiin aina kahteen kertaan, joten suuri osa tunnilla käytettävästä ajasta meni tähän. Tunneilla yleensä keskusteltiin jostakin läpikäytävästä asiasta, tämäkin vei paljolti aikaa. Siitä tehtiin myös usein paritehtäviä, joiden ratkaisut esitettiin parittain koko ryhmälle. Kotitehtäväksi annoin tuntiin liittyvää lukemista ja tehtäviä, jotka tarkastettiin seuraavan tunnin alussa pikaisesti. Täten tuntien kulku oli yleensä seuraavanlainen: kotitehtävien tarkastus – kuuntelu – kielioppi, tms. – (kuuntelu) – kotitehtävien anto.

Kurssin materiaalit. Osan kurssin materiaaleista monistin suoraan *Kato hei* kirjasta. Osasta kirjaa tein itse tiivistelmiä. Kurssia suunnitellessani tuli heti ilmi myös *Kato hei* kirjan suurin puute: siinä ei ole harjoituksia. Ratkaisuna tein itse kirjan teksteistä harjoituksia ja monistin ne oppilaille. Toisinaan poistin puheenvuoroja, jotka piti sitten laittaa oikeisiin konteksteihin. Toisinaan analysoimme puheenpätkiä yhdessä, toisinaan taas pyysin opiskelijoita esimerkiksi muuntamaan myönteiset vastaukset kielteisiksi ja päinvastoin.

Unkarissa ei ollut saatavilla *Kato hei* kirjan ääninauhoitetta. Siksi turvauduin kuunteluharjoituksissa pääasiassa *Kiva nähdä* kirjaan. Kirjassa on elävä jatkokertomus Minnasta ja Mikosta, johon on kappaleittain kysymyksiä sekä sanastoa. Olin myös nauhoitellut erilaisia radio-ohjelmia, kuten uutisia, haastatteluja ja yleisökyselyjä. Näitä nauhoituksia hyödynsin tekemällä niihin kysymyksiä. Tämän lisäksi harjoittelimme tulkkausta radio-ohjelmien avulla. Harjoittelimme kuuntelua vielä populaarimusiikin avulla. Olin valikoinut uudempia kappaleita pääosin 90-luvulta.

Puhesuomen vaihtelusta annoin kotilukemiseksi *Kieli ja sen kieliopit* kirjan luvun *Puhutun suomen kielen heterogeenisuudesta* (ss. 234–245), johon olin tehnyt kysymyksiä. Samalla tavalla toimin affektiivisen kieliopin kanssa (ss. 120–123). Näistä oppisanoja pursuavista teksteistä opiskelijat selviytyivät yllättävän hyvin. Tein myös tiivistelmän kohteliaisuudesta suomen kielessä Brownin ja Levinsonin mallin mukaan (ks. Seppänen 1989). Tästä saimme aikaan vilkkaimman keskustelun. Puhekielen kieliopista olin tehnyt yhteenvetomonisteita, joihin oli aina tehtäviä. Analysoimme kyseisiä piirteitä esimerkiksi *Kato hei* kirjan teksteistä.

Kurssilla kuunneltuihin lauluihin olin yleensä tehnyt aukkotehtävän. Toisinaan esitin kysymyksiä sisällöstä tai sanastosta. Tehtävänä oli esimerkiksi miettiä, miksi toisessa kappaleessa käytetään kirjakieltä ja miksi toisessa ei.

Kurssin arvionti

Opiskelijoiden arviot. Opiskelijoita pyydettiin arviomaan kurssia viimeisellä tunnilla. Nämä kirjalliset ja nimettömät arvioinnit olivat pääasiallisesti positiivisia. Arvioinnista ilmeni opiskelijoiden näkemyksiä puhekieltä kohtaan²:

- Puhekieli on tärkeää osata.
- Kurssilla käsiteltiin monta tärkeää aihetta. Niiden tunteminen on välttämätöntä jokapäiväisessä keskustelussa ja tilanteenmukaisessa käyttäytymisessä.
- Kurssin teema on tärkeä. Käytännössä tieto on käyttökelpoista. Teoriassa, koska ilmiö, että yhdessä kielessä on niin suuri ero puhe- ja kirjakielen välillä, on ainutlaatuinen... Minulla ei ollut aavistustakaan, että puhekielellä on ”kielioppinsa”.
- Kurssi on hyödyllinen ja tärkeä, koska emme osaa puhekieltä... laitoksella me opiskelemme vain kirjakieltä...jos joku voi matkustaa Suomeen on hyvä, jos hän osaa puhekieltäkin.
- Minua kiinnostivat pääasiassa puhekielen sanat, joita tunneilla käsiteltiinkin paljon.

Nämä huomiot myötäilevät pääasiassa kurssilla esitettyjä käsityksiä. Kurssin tavoitteet tulivat ainakin näiden kommenttien perusteella saavutetuksi, sillä opiskelijat oppivat tiedostamaan puhekielen ja jokapäiväisen vuorovaikutuksen säännöllisyyksiä. Oppilailla oli myös omia painotuksia: yksi oli kiinnostunut eritoten sanastosta, toinen kohteliaisuudes-

² Opiskelijat saivat arvioida unkariksi tai suomeksi.

ta, kolmas puhekielen ja kirjakielen eroista. Kukaan ei kuitenkaan pitänyt jotakin osa-aluetta turhana tai tylsänä. Oppilaat siis pitivät kurssia mielenkiintoisena ja tärkeänä sekä kokivat sen onnistuneeksi.

Arvioinneissa opiskelijat kirjoittivat myös omasta oppimisestaan, nämäkin kuvaukset olivat pääasiassa myönteisiä:

- Vaikka olen jo ollut kahdesti Suomessa, opin paljon kurssilla... Moni puhekielen muoto tuli minulle ymmärrettäväksi kurssilla...
- Puhekielen systeemi on minulle nyt selkeämpi kuin aikaisemmin.
- Tiedän nyt paljon enemmän puhekielen ja kirjakielen eroista.
- Ymmärrän nyt paljon enemmän puhe-suomesta.

Vaikeuksiaan he kuvasivat seuraavasti:

- En tunne puhekielen sanoja.
- Kuunteluharjoitus oli minulle vaikein...
- Kuullunymmärtämisharjoitukset olivat vaikeita, koska ne olivat ”uusia”.
- En aina ymmärtänyt opettajan nopeaa puhetta.

Yleensä näihin liittyivät myös pyydyt parannusehdotukset: olisi hyvä jos opettaja puhuisi hitaammin ja toistaisi tehtävänannot tai kysymykset useammin. Myös nauhoja olisi hyvä toistaa useammin kuin kerran. Lopuksi opiskelijoita pyydettiin antamaan itselleen arvosana, tähän itsearviointiin ei kuitenkaan kukaan ryhtynyt.

Opettajan arvio. Seuraavaksi esitän muutamia ehdotuksia kurssin kehittämiseksi. Pohdin aluksi hieman opiskelija-arvioinnin opettajaan kohdistamaa hienoista kritiikkiä, nimittäin sitä, olisiko parempi kuunnella nauhoja useammin ja puhua hitaammin, sekä toistaa useammin sanomansa.

Ainakin jotkut S2 alan auktoriteetit ovat samaa mieltä oppilaiden kanssa, esimerkiksi Lauranto (1996: 16) toteaa kuullunymmärtämisharjoituksista seuraavaa: ”erityisen tärkeää on, että oikean vastauksen selvittyä puheena oleva kohta kuunnellaan vielä nauhalta.”. Vastaavasti myös Debrecenin suomen lehtori Anna Tarvainen kertoi kuuntelevansa oppilaiden kanssa nauhoja useammin, jotta kaikki asiat selviäisivät. Kurssillani ei ollut kuitenkaan toisaalta aikaa tällaiseen eikä luokkahuoneen ulkopuolellakaan puhetta kuule kuin kerran. Toisaalta äidinkielistkään eivät kuuntele puhetta tai esimerkiksi radiota sana sanalta. Oppijoidenkin on siis tärkeää oppia kuuntelemaan puhetta niin, etteivät välttämättä ymmärrä kaikkea. Opettajapuheen ymmärtämisvaikeudet liittyvät myös tähän: jos opettaja puhuu selkeästi tavallista hitaammin ja kirjakielisemmin, eivät oppilaat totu normaaliin puheeseen.

Edelliset huomioon ottaen ehdotin aluksi, että kuuntelisimme nauhat vain kerran. Tämä kohtasi kuitenkin niin paljon vastustusta, että kompromissina kuuntelimme pätkät aina kahdesti. Kuuntelujen aikana huomasin myös, että edistyneimmille oppijoille yksi kuuntelukerta riitti, kun taas jotkut opiskelijat eivät ymmärtäneet toisellakaan kertaa.

Kurssilla käytettyä opettajan puhetta on vaikea arvioida, koska opetusta ei nauhoitettu. Joka tapauksessa oppijoiden mukaan opettajan puhe oli puhekielisempää kuin mihin he olivat tottuneet. Ainakin yksi opiskelija oli myös tehnyt muistiinpanoja opettajan käyttämistä ilmaisuista, esimerkiksi ”laitetaan mankka pyörimään”.

Esitän vielä muutamia huomiota harjoituksia ja kohteliaisuutta koskien: *Tulkkasharjoitukset* kehittivät selvästi oppijoiden keskittymiskykyä ja kuullunymmärtämistä parhaiten. Aluksi tulkkaminen oli hankalinta ja oppijoilla oli vaikeuksia muistaa kokonaisia lausumia. He myös yleensä pysähtyivät ensimmäiseen vaikeaan sanaan tai ilmaisuun. Toisella harjoituskerralla tulkkaukseen sujui jo huomattavasti jouhevammin. Ehkäpä tulkkasharjoitukset edistävät kuullunymmärtämistä paremmin kuin perinteiset sisältökysymykset, jotka ehkä ohjaavat ”laiskaan” kuunteluun. Jatkossa kuullunymmärtämistehtäviäkin kannattaisi vielä monipuolistaa ja ehkä tehdä enemmän tulkkasharjoituksia ja vähemmän sisältökysymyksiä, joita käytin niiden helpon saatavuuden vuoksi (*Kiva nähdä* kirja). Tulkkasharjoitukset ovat myös siksi paikallaan, että monet unkarilaisista opiskelijoista joutuvat tulkkamaan jossain vaiheessa. (Tietääkseni varsinaista suomi-unkari tulkkikoulutusta ei ole olemassa).

Kohteliaisuuden opetuksessa tarjottiin opiskelijoille sekä Yli-Vakkurin (1986) affektiivisen kieliopin, että Brownin ja Levinsonin positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden mallia. Tämän lisäksi *Kato hei* kirja sisältää kohteliaisuuteen viittavia esityksiä, kuten tervehdyksissä ”kirjakieliset ja puhekieliset muodot” (s. 18), konditionaalien käytön pyynnöissä (s. 95) sekä tuttavallisten imperatiivien (esim. *Pidä tätä vähä*) ja ”kohteliaiden” konditionaalien käyttötavat (esim. *Pitäisitsä tätä vähä*). Näiden lisäksi on *Mämmän ja makkaran maa* kirjaa seuraten keskusteltu suomalaisille herkistä keskusteluaiheesta (esim. raha) sekä nonverbaalista viestinnästä (esim. Suomessa pidetään yllä suurempaa fyysistä etäisyyttä kuin Keski-Euroopassa). Kohteliaisuudesta tarjottiin siis eklektinen kuva. Tämä kuva oli siinä mielessä hyödyllinen, että huomattiin, miten vaikea käsite kohteliaisuus on määritellä.

Eniten kurssilla painotettiin kuitenkin positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden käsitteitä. Tämä teoreettinen malli provosoi myös vilkkaan

keskustelun ryhmässä. Sen heikkoudeksi huomasin kurssin aikana, että termit *negatiivinen* ja *positiivinen* mielletään helposti arvottaviksi, ehkäpä niiden sijasta kannattaisi jatkossa käyttää esimerkiksi nimityksiä *kunnioitus* ja *solidaarisuus*. Tämä siksi, että erityisesti unkarissa viljellään negatiivisiin kohteliaisuusstrategioihin käytettyjä puhuttelumuotoja, esimerkiksi opettajaa puhutellaan aina: *Tanár úr/nő* ('Herra/Rouva' opettaja).

Yhteenveto. Kaikki kurssin osapuolet, opiskelijat ja opettaja, pitivät kurssia onnistuneena. On selvää, että opiskelijoilla on nyt enemmän tietoa suomalaisesta puhekulttuurista ja välineet ymmärtää ja analysoida suomalaista puhetta. Kurssin arvioinnin kannalta olisi vielä mielenkiintoista tietää, kehittikö opetus myös käytännössä oppijoiden keskustelutaitoa, toisin sanoen, pystyvätkö kurssin käyneet luonnollisessa ympäristössä hyödyntämään luokkahuoneessa oppimaansa tietoa.

Lopuksi

Kenelle vastaava kurssi? Kurssin kokemukset ovat varsin myönteisiä. Vastaavaa kurssia suunniteltaessa kannattaa kuitenkin muistaa ainakin, että oppijat osasivat jo peruskieliopin ennen kurssia Näiden asioiden opettaminen rinnakkain kirjakielen kanssa lienee hankalampaa, muttei mahdotonta. Tämän lisäksi kurssi oli suunniteltu erityisesti suomi vieraana kielenä opetukseen. Suomalaisessa ympäristössä opettaessa tulee ottaa huomioon paikalliset puhekielen piirteet. Esimerkiksi Turussa tai Rovaniemellä puhutaan eri tavalla kuin kurssin materiaaleissa. Näiden lisäksi tällainen kurssi vaatii sekä opettajalta että oppilailta kiinnostusta puhekieleen ja puhekulttuuriin, sitä ei tietenkään voi kaikilta vaatia.

Mitä voisi vielä opettaa? Lopuksi pohdin poisjätettyä asiaa, kurssilla ei nimittäin erikseen käsitelty puhekielen tuottamisen ongelmaa. Kurssin tavoitteena oli opettaa lähinnä ymmärtämään ja analysoimaan puhekieltä, ei tuottamaan sitä. Aallon, Latomaan ja Sunin (1997: 549) mukaan tämä tavoite on yleisesti alan tutkijoiden ja opettajien mielestä tärkeä, puhekielen tuottamisen opettamiseen ei alan kirjallisuudesta juurikaan löydy vihjeitä. Luonnollisesti oppilaat kuitenkin esittivät tuottamista koskevia kysymyksiä. Seuraavaksi esittelen kurssilla niihin tarjoamiani vastauksia.

Yleisenä neuvona opiskelijoiden kysymykseen, minkälaista suomea heidän tulisi puhua oli, että siihen ei kannata kiinnittää liikaa huomiota. Näin siksi, että puhumalla oppii parhaiten puhumaan. Voi siis aloittaa kirjakielellä ja jatkossa omaksua suomalaisten puhekumppanien käyttämiä muotoja.

Jokaisessa tilanteessa lähimpänä oikeaa muotoa on se puhe, jota he ympärillään kuulevat. Kuten Maisa Martin luennollaan (2000) mainitsi, akateemisissa piireissä naurattaa mikkeliäisittäin puhuva amerikkalainen. Toisaalta Mátyásin (1999: 33) mukaan kirjakieltä puhuva unkarilainen ei löydä puhekumppania murretta puhuvista suomalaisista. Jos jotain kielimuotoa tulisi sitten opettaa puhumaan, se olisikin juuri kurssilla käytetty yleispuhekieli (ks. myös Lauranto 1996: 8). Hypoteesina voidaan esittää, että sitä puhuva ulkomaalainen hyväksyttäisiin edellä mainittua paremmin molempien puheyhteisöjen jäseneksi.

Puhumisen opettamisessa on kuitenkin ratkaistava monta käytännön ongelmaa. Esimerkiksi niissä harvoissa tehtävissä, joissa oppijoiden piti kurssilla tuottaa puhekieltä he yleensä antoivat kirjakielisiä vastauksia. Niitä en korjannut puhekieliseksi, vaan totesin niiden olevan oikein. Annoin kuitenkin aina puhekielisiäkin vaihtoehtoja ja liitin molemmat vaihtoehdot summittaisiin konteksteihin. Koska opittuja kirjakielisiä puhemuotoja ei kannattane väkivalloin muuttaa, ehkä puhekielen tuottamisen opettaminen on loppujen lopuksi suomi vieraana kielenä -alalla järkevää vain, jos sitä opetetaan alusta alkaen. Kirjakielen ja puhekielen omaksumisen korkea tavoite kuuluu ensisijaisesti ehkä kuitenkin vain maahanmuuttajille, jotka selkeästi haluavat irrottautua ulkomaalaisen roolista (vrt. Martin 1995: 558; Lauranto 1995: 262–263).

Kirjallisuus

- Aalto, Eija, Sirkku Latomaa ja Minna Suni 1997: Suomi toisena ja vieraana kielenä – tutkittua ja keskusteltua. *Virittäjä* 4/1997, 530–562.
- Berg, Maarit ja Leena Silfverberg 1997: *Kato hei: puhekielen alkeet*. Finn Lectura, Helsinki.
- Brown, Penelope and Stephen Levinson 1987: *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Dijk, Teun van 1997: *The Study of Discourse*. Teoksessa, Dijk, Teun van (ed.). *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volumes 1–2*. Sage Publications: London, 1–34.
- Dufva, Hannele, Pirkko Muikku-Werner ja Eija Aalto 1993: *Mämmi ja makkarin maa*. Jyväskylän yliopiston korkeakoulujen kielikeskus.
- Hakulinen, Auli (toim.) 1989: *Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Hakulinen, Auli 1989: *Keskustelun tutkimisen tavoitteista ja menetelmistä*. Teoksessa Hakulinen (toim.), 9–28.
- Hakulinen, Auli 1996 (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja II. Kieli 10*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Härkönen, Anna-Leena 1984: *Häräntappoase*. Keuruu: Otava.
- Itkonen, Terho 1982: *Kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Karlsson, Fred 1982: *Suomen peruskielioppi*. Pieksämäki: SKS.
- Kieli ja sen kieliopit 1994: (Opetusministeriön työryhmä). Helsinki: Painatuskeskus.
- Laajo-Szańkowska, Leena 1993: *Teitittelystä ja sinuttelusta*. Teoksessa Kallio-koski, Jyrki ja Kirsti Siitonen (toim.). *Suomeksi maailmalla: Kirjoituksia Suomen kielen ja kulttuurin opettamisesta*. Castrenianumin toimitteita, Helsinki, 177–181.
- Lauranto, Yrjö 1995: *Normi, rekisteri ja S2-opetus*. *Virittäjä* 2/1995, 261–263.
- Lauranto, Yrjö 1996: *Elämän suolaa: suomen kielen alkeita*. Opettajan opas. Kielikeskusmateriaalia n:o 112, Jyväskylän yliopisto.
- Lauranto, Yrjö, Aira Parviainen ja Päivi Rainö 1994: *Kiva nähdä: Puhutun kielen harjoituksia*. Finn Lectura, Helsinki.
- Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Mäkelä, Klaus 1986: *Kielenhuolto, kielellisen muuntelun yhteisöllinen rakenne ja ihmisten luokittelu*. *Kielikello* 2/1986, 192–195.
- Martin, Maisa 1995: *Kuka osaa suomea?* *Virittäjä* 4/1995, 554–559.
- Martin, Maisa 1999: *Suomi toisena ja vieraana kielenä*. Teoksessa Sajavaara, Kari ja Arja Piirainen-Marsh (toim.). *Kielenoppimisen kysymyksiä. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä*. Jyväskylän yliopistopaino, 157–178.

- Martin, Maisa 2000: Suomi toisena ja vieraana kielenä. Luentosarja Debrecenissä 24.2–2.3. 2000.
- Mátyás Emese 1999: Suomi toisena kielenä -alan historiaa ja nykypäivää. Teoksessa Martin, Maisa ja Kaarlo Voionmaa (toim.). Yhdeksän tutkielmaa suomesta toisena ja vieraana kielenä. Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitoksen julkaisuja 40, 19–37.
- Mielikäinen, Aila 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. Kielikello 2/1986, 186–191.
- Paananen, Ritva 1996: Radio rentoutuu – kirjakielestä puhekieleen. Teoksessa Pitkänen, Suni ja Tanner (toim.), 41–52.
- Pitkänen, Ritva Liisa, Helena Suni ja Satu Tanner (toim.): Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 86.
- Richards, Jack & Richard Schmidt (toim.) 1983: Language and Communication. Applied linguistics and language studies series. Longman: New York.
- Seppänen, Eeva-Leena 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. Teoksessa Hakulinen (toim.), 195–222.
- Tainio, Liisa (toim.) 1997: Keskustelunanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino.
- Vilkuna, Maria 1996: Ken on luonut kieliopin?. Teoksessa Pitkänen, Suni ja Tanner (toim.), 15–29.
- Yli-Vakkuri, Valma 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Väitöskirja, Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja.

Teaching Spoken Finnish: Some Impressions on a Course Taught in Debrecen

A well-known characteristic of the Finnish language is that written and spoken Finnish are very different from each other. At the same time, traditionally, in the field of Finnish as a second language, spoken forms are rarely taught. As a consequence, students have difficulties of comprehension and participation in situations of real, everyday language use. Furthermore, the societal-cultural dimensions of language use have typically remained out of the scope of instruction. As a solution to these problems, a course on spoken Finnish was constructed and taught for advanced level students in Debrecen.

Insights into spoken Finnish are in the first place available on the reports of conversation analysts. Finnish conversation analysts have not only been highly innovative in the field of grammar and interaction, but they have also provided a course book for foreigners. The natural dialogues of this book gave the bulk of the course. In addition, some reports on the variation of spoken Finnish were used together with many practical examples for discussion. Finally, accounts of politeness in Finnish were taken from the theory of forms of affect as well as from the theory of *negative* and *positive politeness* by Brown & Levinson.

In the third section of this writing, the practical procedure or techniques of instruction are provided. It is asserted that in the scope of relatively little time, 14 hours, a lot can be taught. Listening comprehension activities and discussions were provided during the classes, whereas other types of exercises were given as home-work. Finally, it is important to have a lot of variation in the forms of work during the classes.

The course was evaluated by the students and the teacher. The students found the course interesting and useful. Their reflections on learning were likewise positive. Finally, some students had difficulties in understanding teacher talk and some of the exercises. As teacher comments, some improvements are suggested: First, more interpretation exercises might have been provided because of their high level of effectivity. Secondly, maybe the terms *negative* and *positive politeness* (from Brown & Levinson) are not suitable for language instruction since they easily understood too categorically.

I recommend this course for those Finnish as second language students who already master basic written language grammar. It is also pointed out that little attention was given to the production of spoken Finnish by foreigners. Without giving any definitive answer, I assert that the "general"

variation taught in this course is the least marked variation, and thus can be well suited for learners of Finnish.

PETTERI LAIHONEN

Napnevek a volgai finnugor nyelvekben¹

MATICSÁK SÁNDOR

A Folia Uralica Debreceniensia 6. kötetében (Debrecen, 1999) megjelent cikkemben a vogul napnevek rendszerét mutattam be. Az alábbiakban a volgai finnugor nyelvek napnévrendszerének felvázolására teszek kísérletet.

A napok megnevezése az egyes nyelvekben csak a kulturális-társadalmi fejlődés egy bizonyos szintjén válik szükségessé, emiatt a napnevek között nagyon gyakran bukkannak fel jövevényelemek, másképpen szólva a napnevek a könnyen kölcsönözhető lexikai elemek közé tartoznak. Sőt: nemcsak az egyes napnevek, hanem általában az egész napnévi rendszer, a szemléletmód is kölcsönződik. A Volga-vidék egykor is kultúrák találkozási helyéül szolgált, s szolgál manapság is; ez jól tükröződik a napnevek rendszerében is, hiszen a mordvinban és a cseremiszen számos olyan napnév van, amely törökségi vagy orosz eredetű.

Vannak nyelvek, melyeknek a napnévrendszere rendkívül homogén (például minden napot sorszámokkal lát el a vietnami, a burját-mongol, az arab, a máltai, a vogul és az osztják; hat napot az asztrológikus elv alapján neveznek meg – a portugál kivételével – az újlatin nyelvek stb.), de jellemzőbb az, hogy több alrendszer keveredik (jó példa erre a magyar). A rendszert “fellazító” napnevek általában a szombatot és a vasárnapot jelölő, legtöbbször vallási eredetű nevek, amelyek ráadásul a legkönnyebben kölcsönződnek – nem ritkán a keresztény térítés eredményeképp – egyik nyelvből a másikba.² Ennek ékes példája a héber *sabbath*, amely görög-latin-arab közvetítéssel bekerült a szláv nyelvekbe (or. *cyббoma*, len. *sobota*, sz-h. *subota* stb.– a szlávból a magyarba), a germánba (ném. *Samstag*), a latin révén él az újlatin nyelvekben (sp. *sábado*, ol. *sabato* stb.), s eljutott a kaukázusi térség több különböző

¹ Jelen tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült. – Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Agyagási Klárának, aki a törökségi nyelvekre vonatkozó adatok feldolgozásában nyújtott segítséget.

² Vö. pl. a kabard-balkar napneveket: *gürge/geürge kün* ‘Szt. György napja = kedd’ és *bayrim kün* ‘Mária napja = péntek’ (Ahmetyjanov 1978: 169; Golden 1995: 366, 367).

nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat*’i, adigei *šāmbāt*’, kabard *š’ābāt*’, örmény *šabat*’, azeri *šānbā*, oszét *sabat*, karacsaj *šabat kün*, armeno-kipcsak *šapat kün*, karaim *šabbatkün*) keresztül a középkori törökségi nyelvekbe (kumán *šabbat kün*, csag. *šembe*), illetőleg a Volga-vidék mai törökségi nyelveibe (tat. *šimbä*, bask. *šāmbi*, csuvas *šamat*, *šumat*), s azokon át a cseremiszbé (*šumat-keče*). Ugyancsak ebbe a körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: üzb. *šānbā*, kaz. *sembi*, kirg. *išēmbi*, türkm. *šenbe*; valamint oly távoli területek – orosz közvetítéssel keletkezett – napnevei, mint a jakut *subuota* és a sór *subat* (Golden 1995: 369–375).

A napnevek általam felvázolt rendszerében (asztrologikus és mitologikus elnevezés, sorszám-elv, helyzetviszonyító típus, “jeles napok”, vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek; bővebben Maticsák 1999: 101–107) a volgai finnugor nyelvek csak az utolsó három típust képviselik: a) helyzetviszonyító típus – az adott napot a hét többi napjához viszonyítva nevezik meg. Ide sorolható például a cser. *šočmo* ’születő nap = hétfő’, *izarña* ’kis péntek = csütörtök’, mdM *jotk-ši* ’köztes nap = szombat’; b) “jeles napok” – ezek a pogány eredetű nevek a volgai finnugor (és törökségi) napnévrendszer jellegzetes elemei, vö. pl. cser. *kuškežmo* ’a lóra szállás napja = kedd’; mdM *ver-ži*, *värži*, cser. *wür-geče* ’vér-nap = szerda’; c) vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek – viszonylag csekély szerepe van (a “pogány névadás” erősebb), vö. pl. cser. *kukše-geče* ’böjti (tkp. száraz) nap = szombat’, cser. *šumat-keče* (<< *sabbath*) ’szombat’.

A mordvin napnevek³: M *šavč-ši*, *šava-ši*, *šavši* ’kedd’; M *ver-ži*, *värži* ’szerda’; *šuvalañä*, *švalañä*, *kšadna* ’csütörtök’; *jotk-ši* ’szombat’; *ñed’laši*, *ñid’e’le-ši*, *ñed’lači/ñed’äläši*, *targu-če*, *targu-čä* ’vasárnap’ (Juhász 38, 46, 103, 122, 127, 164, 174, 200; Munkácsi 1926: 43–45; Paasonen 168, 254–257, 403, 553, 906, 1383, 1577, 1752, 2042, 2252–3, 2273–4, 2335, 2622).

A cseremiszi napnevek: *šočmo*, *šatsmä* ’hétfő’; *kuškežmo*, *keškežme* ’kedd’; *wür-geče*, *wür-gečše* ’szerda’; *izarña* ’csütörtök’; *ko□-arña*, *kuarña-keče* ’péntek’; *kukše-geče*, *šumat-keče* ’szombat’; *ku□arña*, *ruš-arña* ’vasárnap’ (Beke 243, 349, 1003, 1011, 1063; Munkácsi 1926: 43–45, Paasonen–Siro 5b, 16a, 40b, 45a, 53b, 106a, 126a, 167a).

³ Dolgozatomban az orosz eredetű napnevekkel (md. *poñed’el’nik/pčñäd’el’ñäk*, E *ftor’nik*, *ovtor’nik*, *oftor’nik*, *voftor’nik/ftor’ñäk*, E *sereda*, *čet’verk/čet’vär*, *peča/päd’äñc(ä)*, *pe-d’äñčše*, E *subuta* nem foglalkozom (kivétel a *ñed’lači/ñed’äläši*, melynek utótagja, a *-či/-ši* ’nap’ mordvin eredetű). Az erza-mordvinban a napnevek javarészt orosz eredetűek, míg a moksában elsősorban törökségi kölcsönszavak.

A volgai finnugor nyelvek nem orosz eredetű napnevei szinte kivétel nélkül a törökségi nyelvek szemléletét tükrözik, elsősorban az iszlám előtti pogány névadás elemei találhatók meg bennük. Az alábbiakban az egyes napok tárgyalása során így természetesen kiemelt szerepet kapnak a törökségi adatok.

A törökségi nyelvek napnévtipológiai szempontból meglepően egységes rendszert alkotnak. Golden (1995: 369–375) alapján az iszlám–perzsa eredetű nevek között a következő összefüggéseket lehet leírni: kumán *tušanbe*, csag. *du-šembe*, üzb. *düşänbä*, kaz. *düysenbi*, kirk. *düyşömbü*, türkm. *düşenbe*, nogaj *düysembi*; tat. *düşämbi*, bask. *düşämbi* 'hétfő'; kumán *sešanbe*, csag. *se-šembe*, üzb. *sešänbä*, kaz. *seysenbi*, kirk. *šeyšemberi*, türkm. *sışenbe*; tat. *šišämbi*, bask. *šišämbi* 'kedd'; kumán *čaar-šanbe*, csag. *čar-šembe*, üzb. *čâršänbä*, kaz. *särsenbi*, kirk. *šaršemberi*, türkm. *čâršenbe*, nogaj *särsemeri*; tat. *čäršämbi*, miser *čar-šemberi*, bask. *šaršambı*, tör. *čaršamba*, azeri *čäršänbä* 'szerda'; kumán *pan-šanbe*, csag. *penč-šembe*, üzb. *päyšänbä*, kaz. *beysenbi*, kirk. *beyšemberi*, türkm. *penšenbe*, nogaj *biysemeri*; tör. *peršembe*; üzb. *jumä*, kaz. *žuma*, kirk. *juma*, türkm. *(âna)yumâ*, nogaj *yuma*; tat. *jumğa*, miser *juma*, bask. *yoma*, tör. *juma*, azeri *jümä* 'péntek'; kumán *šabbat kün*, csag. *šembe*, üzb. *šänbä*, kaz. *sembi*, kirk. *išembi*, türkm. *šenbe*; tat. *šimbä*, bask. *šämbi*, azeri *šänbä* 'szombat'; kumán *ye-šanbe*, csag. *yek-šembe*, kaz. *žeksenbi*, kirk. *jekšemberi*, türkm. *yekšenbe*; tat. *yäkšämbi*, bask. *yäkšämbı* – üzb. *bâzâr*, tat. *bazar kön*, miser *bazar*, tör. *pazar*, azeri *bazar* 'vasárnap'.

Ahmetyjanov (1978: 166–167) a Volga–Káma-vidék nyelveiben megfigyelhető egységes szemlélet születését a kazár kaganátus idejére teszi. E napnevek a finnugor nyelvekbe valószínűleg a volgai-bolgár birodalom vagy a kazanyi kánság idején juthattak el.

A következőkben vegyük sorra – a volgai finnugor nyelvek szemszögéből – az egyes napneveket!

1. Hétfő

a) 'születő nap' – cser. *šočno* (< *šočan* 'születik') ~ vj. *vordáskon*, *vordáskon-nánal* (< *vortskáná* 'születik', *nánal* 'nap'); bask. *tuyan-kün*, tat. *tuyan-kán*, csuv. *tuntikun* (< *toy-*, *t•-* 'születik', *kün/kán* 'nap'). Némileg hasonló a szintén helyzetviszonyító zürjén *vil'-l'un* 'új, friss nap' (Fokos 559b, 1235b; Munkácsi 1926: 43; Paasonen–Siro 126a; Wichmann 174a, 323a; Wichmann–Uotila 142b).⁴

⁴ Az analógia hiánya miatt nem fogadható el Dimitrijevi (1982: 19) felvetése: csuv. *tunti-*

A Volga-vidék törökségi nyelveit jellemzi a 'hétkezdő-nap' szerkesztés-mód is, vö. karat. *baš-kän, baš-kün*, miser *baškön, baš-kün*, tat. dial. *baš-kön* (továbbá balk. *baš-ken, baš-kün*, karaim *baš kun*) (< *baš* 'fej, kezdet'), ennek azonban a térség finnugor nyelveiben nem bukkantam nyomára, s ugyancsak nem sikerült adatolnom a szintén jellegzetes 'az ünnepnap (vasárnap) utáni nap' szerkezetet sem, vö. karaim *yexbaškün*, armeno-kipcsak *yix paš kün* (< *yex/yix kün* 'szent nap = vasárnap'); krími tat. *pazar ärtäsi*, oszm. *pazar ärtäsi, pazartesi*, azeri *bazarertäsi* 'hétünnep utáni nap'; votj. *džütš-arña-ber, džütš-arña-ber, džütš-arña-ber-náhal* 'orosz-hét [tkp. vasárnap] utáni nap' (< *ber* 'Hinterteil, Nachfolgende' [Munkácsi], 'spät, myöhään' [Wichmann]). (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Golden 1995: 366, 372, 374–375; Munkácsi 1926: 43–45; Wichmann 9a, 173b, 174a).

2. Kedd

a) 'üres nap' – miser *buš-kán, buš kön*, karat. *buš-kän* (< *buš* 'üres, szabad'). A mdM *šavši, šavç-ši* (< *šavç* 'üres') ugyanezt a szemlélet mutatja, törökségi átvételről van szó.

b) 'a lóra szállás napja' – bask. *atlangan kán*, csuv. *itlar(n)i kun* ('zu Pferden steigen, sich auf etw. rittlings setzen'). E szemlélet él a cseremiszen is: *kuškežmo* (< *kuškčžam* 'auf das Pferd steigen'), s ugyanide sorolható a vj. *pukšon-náhal* (< *pukšáná* 'sich setzen') is. E nap, a lóra szállás napja a lovas népeknél az egyik legfontosabb tevékenység ideje volt. (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 1063; Golden 1995: 367, 374; Juhász 164, 200; Munkácsi 1926: 43; Paasonen 225, 256; Paasonen–Siro 53b; Wichmann 209a–b.)

3. Szerda

a) 'vér-nap' – A törökségi népek a szerdát leggyakrabban a 'vér napja, vér-nap' szerkezettel fejezik ki: bask. *qan-kán*, csuv. *yun kun*, karat. *kan-kän*, karaim *xan kün* (< bask. *qan*, csuv. *yun*, karat. *kan* 'vér'). Ugyanez a szemlélet hatja át a volgai finnugor nyelveket: mdM *ver-ži, vär-ži*; cser. *würgeče* (< md. *ver, vär*; cser. *wür* 'vér'), valamint a votjákat is: *vir-náhal* (*vir* 'vér'). Az elnevezés alapja az lehet, hogy ez a nap esik a legtávolabb a tabunaptól, a vasárnaptól, így ezen a napon lehetett végrehajtani a véres áldozatokat. (Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 243; Golden 1995: 368, 372, 374; Munkácsi 1926: 44, Juhász 200, Paasonen 257, 2622, Paasonen–Siro 16a, Wichmann 174a, 317a.)

kun 'a varázslás napja' (~ votj. *tuno* 'varázslónő', zj. *tun* 'varázsló').

4. Csütörtök

a) 'kis-péntek' – a hét negyedik napjának elnevezése több törökségi nyelvben kötődik valamilyen módon a péntekhez (illetve a 'hét/Woche' jelentésű lexémához, lásd az 5. sz. lábjegyzetet): csuv. *käžän-erñi-kun*, *kešnerikun*, tat. *keče atna*, *kiči atna kön*, karaim *kiči ayne kün* 'kis péntek nap' (< *kešen*, *keče*, *kiči* 'kis', *erñe*, *atna* 'péntek; hét', *kun*, *kön*, *kün* 'nap'); karaim *kiči baraski* 'kis péntek' (< *kiči* 'kis', *baraski* < gör. *paraskevi* 'péntek') ~ cser. *izarña* (< *izi*, *íze* 'kis', *arña* 'péntek'). Paasonen (906) a mordvinből is adatolt hasonló formát: *kšadna* < kazanyi tat. *kiči adna kön* 'kis-péntek-nap'. Hasonló szemléleten alapul a votják *pokt'si-arña* is (< *pokt'si* 'kis', *arña* 'péntek; hét').

A törökségi nyelveket jellemzi a 'péntek előtti este' megnevezés is: azeri *dšuma-ahšami* (*ahšam* 'este'), csuv. *erñe-kas* (< *kaš* 'este, éjszaka'), miser *atna-kič* (< *kič/keč* 'este'). (Asmarin III: 29; Beke 349; Fedotov 1968: 168; Golden 1995: 367, 368, 372, 374; Munkácsi 1926: 44; Paasonen–Siro 5b, 23a; Wichmann 9a.)

5. Péntek⁵

a) 'péntek-nap' – a törökségi nyelvek jellemző szerkesztésmódja: csuv. *erñe-g«n*, *erne kun* (< *arña* 'péntek; hét'), karat. *atna-kän*, miser *atna-kün*, tat. *atna-kán* (< *atna* 'péntek; hét') ~ cser. *arña-geče*. Ugyanez a votjában is megfigyelhető: *arña-nánal*, *arña-nunal* (< *arña* 'hét; péntek').⁶

⁵ A *péntek* szó története a törökségi nyelvekben szerteágazó. A cseremis megnevezés ugyanazt a szemléletet tükrözi, mint a csuvas, ezért először célszerűnek látszik áttekinteni a csuvas adatokat: A csuvas *erñe* eredeti jelentése péntek volt, az újperzsa #*īna* 'péntek' szóra vezethető vissza. Részben e jelentésében él ma is, vö. *erñe-kun*, *erñe-kon* 'péntek' (tkp. 'péntek-nap'), *kešnerikun* 'csütörtök' (tkp. kis-péntek, vö. *kešen* 'kis'), *erñe-kaš* 'a pénteket megelőző este = csütörtök (*kaš* 'este, éjszaka'), *erñe pasare* 'bazár, amelyik péntekenként gyűlt össze'. Ugyanakkor a mai csuvasban e szó a 'hét/Woche' jelentést vette fel, vö. *erñe* 'первоначально пятница, теперь неделя' (Asm.), *erne* 'week' (Krueger), sőt felbukkan néhány, vasárnapot jelölő szerkezetben is: *vires-arna*, *virs%rnikun* (*vir%ś* 'orosz' + *erni* + *kun*); *erñe-kaš* 'некоторые понимают теперь это выражение в смысле: вечером накануне воскресенья' (Asm.). Ugyanez a szerteágazó jelentésmegoszlás figyelhető meg a cseremisben is: '**hét/ Woche**': *arña* (pl. *tā arñalašte olaš mijem* 'diese Wochen gehe ich in die Stadt'), *ūj-ärñä* 'a böjt hete' (tkp. vaj-hét); '**csütörtök**': *izarña* 'csütörtök' (tkp. 'kis-péntek', *íze* 'kis'); '**péntek**': *arña-geče* (a Beke-szótár első jelentésként ugyanakkor a 'hét napjai'-t adja meg), *ku-*arña** 'péntek' (*ku* 'nagy'); '**vasárnap**': *ruš-arña* (tkp. 'orosz-péntek') Hasonló szemlélet uralkodik a votjában is. (Agyagási 1982, 11–12; Asmarin III: 28–29; Beke 67, 349, 1003; Fedotov 1968: 168; Krueger 1961: 219.)

⁶ A vj. G és M nyelvjárásában jelentése 'vasárnap', a MU-ban 'péntek' (Wichmann 9a).

b) 'nagy-péntek': bask. %l% *juma* (< %l% 'nagy'), csuv. *m«n-arni-gon* (< *m«n* 'nagy'), tat. *ulu-adna* (< *ulu* 'nagy') ~ cseremisiz: *ko□-arña*, *kuarna-keče* (< *ko□o* 'nagy') ~ votj. *badzám arña* 'ua.'

Ugyancsak a péntek jelölésére szolgál a tat. *tatar-atnase*, vj. *biger-arnánál* (*biger* 'tatár'). (Agyagási 1984: 9; Ahmetyjanov 1978: 168–169; Beke 1003; Golden 1995: 374; Munkácsi 1926: 44–45; Wichmann 8b–9a, 14a, 173b.)

6. Szombat

a) 'köztes nap' – Vilkuna (1958: 188) magyarázata szerint a vasárnapnak tabuneve volt, így a hét első (= hétfő) és utolsó (= szombat) napja között "hézag, hasadék" keletkezett. Ez helytálló a jurákban (*ń#d#l"mB#* < *ń#d#l"* 'hét', *p#* 'időköz, hasadék' = vasárnap), néhány Volga-vidéki nyelvben viszont a szombatot nevezik meg ilyen módon: mdM *jotkši* (< *jotkç* 'köz, távolság; Zwischenraum, Zwischenzeit, ši 'nap') ~ karat. *ara-kän*, miser-tat. *atna-arasç-k«n* (< *ara* 'közép, hasadék', *atna* 'hét', *k«n/kän* 'nap').⁷ Ahmetyjanov és Golden adatai alapján a karaim *orta kün* 'köztes nap' a kedd megnevezésére szolgál, a balkar *orta kün* 'ua.' pedig a csütörtököt jelöli. (Ahmetyjanov 1978: 169; Golden 1995: 366–367, 372, 374; Lehtisalo 355b; Munkácsi 1926: 45; Munkácsi–Kálmán 73a, 534b; Paasonen 254, 553.)

b) 'böjti (tkp. száraz) nap' – bask. *kuru-kün* ~ cser. *kukše-geče*, vj. *kAs-nánál*, *kös-nánál*. A vallási tartalmat hordozó megnevezésben a *kukše*, *kAs/kös*, *kuru* 'száraz' melléknév bukkan fel. Hasonló szerkesztésmódú a lapp *vašte-pejv*^e 'böjt-nap = péntek' is (Beke 1011; Golden 1995: 374, Lagercrantz 8363c; Munkácsi 1926: 45; Wichmann 103a, 174a).

⁷ A *jutko/jotkä* szócsaládjának jelentései: *jutko/jotk%* 'Zwischenraum, Zwischenzeit, Musse, Raum, mitten, in der mitte (Paasonen 552); mdE *jutko* 'пространство, щел, время' (Szerebrennyikov 797), 'väli, rako; aika, jouto aika' (Niemi–Moszin 203); mdM *jotk%* 'köz, távolság' (Juhász 46); mdM *jotkä* 'välimatka, etäisyys; väliaika, tauko' (Herrala–Feoktyiszto 47); mdE *jutko ška* 'досуг, свободное время', *jutkoči* 'свободное время, досуг' (Szerebr. 797), *jutkoči* 'aika, jouto aika; tila, kunto' (Niemi–Moszin 203); mdE *jutksto* 'во время' (Szerebr. 797); mdM *očuši-jotka* 'Osterwoche, Zeit der Osterfeiern' (Paasonen 553); mdM *roštuva-jutko/roštçva-jotka* 'Weihnachtszeit' (Paasonen 553); mdM *kurändama jotkä* 'tupakkatauko' (Herrala–Feoktyiszto 47). Időre utaló egyéb példák: *moñeñ jutko* 'Ich habe Zeit' (Paasonen 552); *moñ arás jutkočim* 'у меня нет свободного времени', *obed jutksto* 'во время обеда', *te jutkstoñt' ušodovs puŕgiñe marto pižeme* 'в это время началась гроза' (Szerebr. 797); *jotkän putäž* 'joskus' (Herrala–Feoktyiszto 48). Meglehet, hogy a 'szombat' jelentésében a 'hasadás-nap' > 'szabadnap' átmenet figyelhető meg.

c) A vallási ünnepekhez kapcsolódó napnevek csoportjában a különböző kultúrkörök érintkezése révén a legelterjedtebb a szombat héber eredetű neve, a bibliai teremtéstörténetre utaló héber *sabbath* 'pihenni' szóból eredeztethető napnév (a *sabbath* és a babiloni *sziputu* kapcsolatáról, ill. a hetes szám mágikus jelentőségéről és a hétnapos időegységről vö. Hahn 1998: 77–82, Maticsák 1999: 106). Mint a bevezetőben szó esett róla, ugyancsak a *sabbath*-ra vezethető vissza a szombat neve számos törökségi nyelvben is, s a tatárból, illetve a csuvasból került a cseremiszbbe (*šumat-keče*) és a votjákba (*šumot*) (Golden 1995: 372–374, Munkácsi 1926: 45, Paasonen–Siro 40b; Wichmann 253a).

d) A cseremiszből adatható a *jumçn-ajar kon-keče* 'húsvét előtti szombat' (tkp. 'égi-rossz-tisztuló-nap'), amely elnevezés az ünnep előtti megtisztulás mozzanatán alapul. Hasonló szemléletet tükröz a *kon-keče* 'húsvét előtti szerda, ill. pünkösd előtti kedd' (tkp. 'lúgos nap' > 'a megtisztulás napja'), cser. *kolšelan sor čüktemö keče* 'húsvét előtti csütörtök, ill. pünkösd előtti szerda' (< *kolem* 'meghal'), később azonban az eredeti pogány jelentések helyére a keresztény ünnepkörhöz kapcsolódó megnevezések léptek (Paasonen–Siro 45a; Vilkuna 1958: 187).

Adatható még a törökségi nyelvekből a 'hétünnep utáni nap' szerkezet: tat. *atn-artç* (*art* 'Hinterteil, hernachkommende') (> vj. *arña-ber*: *ber* 'Hinterteil, Nachfolgende; spät, myöhään'), krími tatár, oszm. *džuma-ärtäsi* (Munkácsi 1926: 44–45; Wichmann 9a, 173b).

7. Vasárnap

a) 'a hét napja': mdM *ned'lači/ned'äläši, nid'e'l'e-ši*, mdE *targu-če, targu-čä* (< or. *неделя* 'Woche', md. *targa* 'Woche') ~ zj. *ned'e'l-lun*. A törökségi nyelvekben végbement 'péntek > hét' jelentésfejlődést alapul véve (vö. a péntekről írottakat) tulajdonképpen ide (is) sorolható a csuv. *erñe kun*, karat. *atna-kän*, miser *atna-kán*, tat. *atna-kön*. (Juhász 103, Paasonen 255, 1383, 2273–2274.)

b) 'orosz péntek (orosz-hét, vö. 5. sz. lábjegyzet)': bask. *urus-atna-kün*, karat. *usratna-kän*, mescs. *ursatna*, miser *uris-atna*, tat. *uräs-atnesä-kün*, csuv. *viröz-arñi-gun, virš%ornikun* (< *urus, urs, uräs, viröz* 'orosz') ~ cser. *ruš-arña* (< *ruš* 'orosz') Ugyanez a szemlélet jellemzi a votjákot is: *džutš-arña, džutš-arña-nánal* (< *džutš* 'orosz').⁸ (Ahmetyjanov 1978: 168–169;

⁸ Az orosz és a tatár népnév másutt is felbukkan a napnevekben, vö. vj. *džutš-arña-ber, džutš-arña-ber-nánal* 'hétfő'; *džutš-arña-ninal, biger-arña-nánal* 'péntek' (< *džutš* 'orosz', *biger* 'tatár'). (Munkácsi 1926: 44, Wichmann 8b, 173b, 174a.)

Golden 1995: 374; Munkácsi 1926: 43; Paasonen–Siro 106a; Wichmann 8b, 174a.)

c) 'nagy-péntek/nagy-hét': Paasonen–Sirónál (5b) a cser. *ku□arña* (< *ku□o* 'nagy', *arña* 'hét') jelentése 'vasárnap', ugyanakkor Munkácsi a cser. *ko□-arña* és Paasonen–Siro (ugyanabban a szócikkben) a *kuarña-keče* jelentéseként a pénteket adja meg (lásd a *péntek* alatt).

d) A cseremiszből adatolható (Paasonen–Siro 167a) az *új-arña* 'vaj-hét', azaz 'böjti hét' megnevezés, amely azonban a szótár szerint a vasárnapot jelöli.

Az indoeurópai nyelvekhez hasonlatosan⁹ – a kultúrkörök egymásra hatása, a misszionáriusok térítő tevékenysége révén – a finnugor nyelvekben is gyakori a 'szent (nap) = vasárnap' elnevezés:¹⁰ észl *pühapäev*, lív *pivapäva*, karj. *pyhäpäivy*, vepsze *pyhäpäiv*, ink. *pyhä*; lp. *põssiX*, *piššie-piejje* (< *pKssie* 'heilig'), *bissee*, *biss\$-bÁivee* 'kirchlicher Feiertag, Sonntag', *%jleks-pi%j™*, *ajleGe*, *ail\$hka* (< *ajleks* 'heilig'); zürj. *veža lun*, *večo un* 'szent nap' (< *veža*, *večo* 'szent'), jur. *ëa, Bid\$ jšl'le* 'heidnische Opferfesttag, kirchliche Festtag, Sonntag' (< *ëa, Bl* tabu/sündhaft/heilig Sein'), s ide sorolható a vogul (középső-lozvai) *p#rnää khâxl* 'kereszt-nap' is. Érdekes, hogy ez a gyakori megnevezés hiányzik a Volga-menti finnugor és törökségi nyelvekből – a távolabbi törökségi nyelvek közül a karaim *yex kün*, karacsaj *ıyx kün* (< *yex*, *ıyx* 'szent') adatait sorolhatjuk ide. (Fokos 559b, 1182b; Golden 1995: 365, 372; Lagercrantz 152, 4696; Lehtisalo 181a; Munkácsi–Kálmán 114a, 434b, Nirvi 447a; Schlachter 4a, 16a; Wichmann 142b, 326b.)

Ugyancsak hiányzik a volgai finnugor nyelvekből a törökségi nyelvek egyik jellemző megnevezése, a 'vásár-nap' (vö. bask. *bazar kön*, tat. *bazar kön*, azeri *bazar*, miser *bazar*, oszm. *pazar*) (Golden 1995: 374–375).

Irodalom

Agyagási 1982: C. Agyagási, On the Edition of Chuvash Literary Sources. Chuvash Studies. Ed. by A. Róna-Tas. Budapest, 7–17.

⁹ A vasárnap eredetileg az asztrológikus megnevezési rendszer alapján a 'Nap napja' volt. A latinban ez a nap azonban vallási jelentést kapott: *dies Dominica* 'az Úr napja (Jézus feltámadásának napja)' (> fr. *dimanche*, sp. *domingo*, ol. *domenica*, port. *domingo* stb.), vö. továbbá or. *воскресенье* 'feltámadás', lett *sv#tdiena*, litv. *švent#dienis* 'szent nap' stb.

¹⁰ Vilkuna (1958: 186) szerint ehhez a naphoz eredetileg különféle viselkedési és egyéb korlátozások fűződtek, s ez a tabunap (áldozati nap), a hét többi napjától eltérő nap csak később kapott vallási jelentést.

- Agyagási 1984: Agyagási Klára, Hat XVIII. századi tatár szójegyzék forráskritikája. *Néprajz és Nyelvtudomány XXVIII.* Szeged, 5–15.
- Ahmetjanov 1978: Р. Г. Ахметьянов, Сравнительное исследование татарского и чувашского языков. Москва.
- Asmarin: N. I. Asmarin, *Thesaurus Linguae Tschuwaschorum 1–17.* Kazany–Csebokszari, 1928–1950.
- Beke: Beke Ödön, *Mari nyelvjárás szótár 1–4.* Unter Mitarbeit von Zs. Velenyák und J. Erdódi. Neu redigiert von G. Bereczki. Bearbeitet von M. Kuzne-cova. Herausgegeben von J. Puszta. Szombathely, 1997–1999.
- Dimitrijevič 1982: В. Д. Димитриев, Чувашский календарь и метрология. Че-боксары.
- Fedotov 1968: М. Р. Федотов, Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары.
- Fokos: Fokos-Fuchs Dávid, *Syrjänisches Wörterbuch I–II.* Budapest, 1959.
- Golden 1995: Peter B. Golden, Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. *Acta Orientalia Hungaricae* 48: 363–375.
- Hahn 1998: Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás.* Budapest.
- Herrala–Feoktysztov: Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, *Mokšalais–suomai-lainen sanakirja.* Turku, 1998.
- Juhász: Juhász Jenő, *Moksa-mordvin szójegyzék.* Sajtó alá rendezte Erdélyi Ist-ván. Budapest, 1961.
- Krueger 1961: John R. Krueger, *Chuvash manual.* Bloomington, 1961.
- Lagercrantz: Eliel Lagercrantz, *Lappischer Wortschatz I–II.* Helsinki, 1939.
- Lehtisalo: T. Lehtisalo, *Juraksamojedisches Wörterbuch.* Helsinki, 1956.
- Maticsák 1999: Maticsák Sándor, A vogul napnevek rendszere. *FUD* 6: 101–112.
- Munkácsi 1926: Munkácsi, Bernát, Die heidnische Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. *Kőrösi Csoma-Archívum* 1926/1–2. 42–64.
- Munkácsi–Kálmán: Munkácsi, Bernát–Kálmán, Béla: *Wogulisches Wörterbuch.* Budapest, 1986.
- Niemi–Moszin: Jaana Niemi–Mihail Mosin, *Ersäläis–suomalainen sanakirja.* Turku, 1995.
- Nirvi: T. E. Nirvi, *Inkeröismurteiden sanakirja.* Helsinki, 1971.
- Paasonen: Heikki Paasonens *Mordwinisches Wörterbuch.* Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Bd. I–IV. Helsinki, 1990–1996.
- Paasonen–Siro: Heikki Paasonen, *Ost-tscheremissisches Wörterbuch.* Bearbeitet und herausgegeben von P. Siro. Helsinki, 1948.
- Schlachter: Wolfgang Schlachter, *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie.* Helsinki, 1958.

- Szerebrennyikov: B. A. Szerebrennyikov–R. N. Buzakova–M. V. Moszin:
Erzáń-ruzoń valks. Эрзянско–русский словарь. Szaranszk, 1993.
- Vilkuna 1958: Kustaa Vilkuna, A hét és napjai. Ethnographia. Budapest. 69: 185–206.
- Wichmann: Yrjö Wichmann, Wotjakischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Helsinki, 1987.
- Wichmann–Uotila: Yrjö Wichmann, Syrjänischer Wortschatz. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Helsinki, 1942.

Day-names in Volga-Finnic languages

The area of the river Volga once served as a meeting place of cultures and still does, which is well reflected in the system of day-names, for there are several day-names in Mordvin (Erzya, Moksha) and Mari (Cheremis) that take their origins in Russian or Turkic.

The bulk of Erzya-Mordvin day-names are Russian loans (except *targu-če*, 'day of the week') while Moksha and Mari day-names are largely of Turkic origin.

Typologically these names fall into the category of special days (on the categories in greater detail see: Maticsák, 1999).

- *Monday* in Mari: 'the day being born' (cf. *šočmo*).
- *Tuesday* in Moksha: 'the empty day' (*šavši*), in Mari 'the day of getting on horseback' (*kuškežmo*).
- *Wednesday* in Volga-Finnic languages: is 'the day of blood' (Moksha *ver-ži*, Mari *wür-geče*).
- *Thursday* in Mari is 'little Friday' (*izarńa*).
- *Friday* (which has a complicated development for it also has the meaning of 'the week' in Turkic languages), while in Mari is also called 'Friday-day' (*arńa-geče*) and 'great Friday' (*ko -arńa, kuarna-keče*).
- *Saturday* in Moksha means: 'day in-between' (*jotkši*), while in Mari it is 'fasting day' or 'dry day' (*kukše-geče*); *šumat-keče* also occurs in Mari which ultimately goes back to Hebrew *sabbath*. This day-name can be observed in several (Caucasian, Turkic, Finno-Ugric etc.) languages owing to the meeting of cultural regions.
- *Sunday* in Mordvin is the 'day of the week' (*ńed'lači/ńed'äläši*, Erzya *targu-če*), in Mari 'Russian Friday' (*ruš-arńa*).

SÁNDOR MATICSÁK

Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése (Szaranszki csoda a mordvin nép harmadik kongresszusán)

ZAICZ GÁBOR

*Kedves kollégám,
Mikola Tibor emlékére*

Sok szakember véleménye, mondhatni: a közfelfogás szerint – ezúttal Szíj Enikőt idézve – “a nyelvi helyzet éppen a mordvinok körében ad okot az aggodalomra: azzal, hogy az utóbbi évtized nem az erzák és a moksák összefogását, egységbe szerveződését eredményezte, hanem éppen az ellenkezőjét, elmélyítette a korábbi ellentéteket is, amelyek lényegét a leginkább leegyszerűsített módon úgy lehet összegezni, külön nép-e az erza és a moksa, külön nyelv-e az erza és a moksa, indokolt-e a mordvin *nyelv* helyett mordvin *nyelvekről* beszélni. Mára oda jutottunk, hogy a mordvinok magukat mint »névtelen és hontalan« népet emlegetik – ennek a nézetnek a képviselői azt állítják, hogy a mesterségesen rájuk nyomott bélyeg, a *mordvin* népnév mögött nincs nép, ilyen nép, mint *mordvin* – nem létezik, nem is létezett, aki tehát nem vagy az *erza*, vagy a *moksa* népnévet, hanem a *mordvin* szót használja, az tulajdonképpen nem vesz tudomást e két nép létezéséről, és mivel az erzák és a moksák a Mordvin Köztársaság (az Oroszországi Föderáció egyik, a többiekkel egyenlő jogalanya a sok egyenlő között) lakosságának jelentéktelen kisebbségét alkotják, viszont kétharmad részük az említett államalakulat határain túl, többféle adminisztratív egységben, szétszórta és etnikai értelemben elhagyatottan él, úgy gondolják, hogy nemcsak nevük nincs, hanem hazájuk sincs. A köztársaság [orosz] vezetői között akadnak olyanok, akik nyilvánosan kijelentik, hogy a »mordvinok« ne zajongjanak, haljanak ki minél előbb és minél csendesebben. Így talán érthető, hogy a finnugor nyelvészvilág pesszimizmusát a mordvinok jövőjét illetően nem könnyű – a divatos megfogalmazással élve – realista optimizmusként értelmezni” (Poliszémiáról, homonímiáról és a finnugor népek nyelvújítási törekvéseiről. In: Poliszémia, homonímia. Tanulmánykötet. Szerk.: Geccsó Tamás. TINTA Könyvkiadó. Bp. 1999. 195–196). A cseremisiz Ksenofont Szanukov szerint V. Guszljannikov, a Mordvin Köztársaság újonnan megválasztott elnöke 1991-ben kinyil-

vánította, hogy mordvinul nem óhajt megtanulni, a mordvinság nemzeti törekvései egyébként sem érdeklik. Oktatási minisztere pedig – az említetteket némileg pontosítva – így nyilatkozott a mordvin nyelvű nemzetiségi iskolák létesítésének pusztá felvetésekor: “Ti [mordvinok] – kiháló nép vagytok. Tűnjetek el a történelem színpadáról hang nélkül, csöndben, ne zavarjátok a többieket.” (Oroszország finnugor népei: a múlt és a jövő. In: Nyelvrokona-ink. Szerkesztette: Nanovfszky György. Bp. 2000. 174). Szanukov maga is úgy látja, hogy más nyelvrokon népek mellett a “millió mordvinok” is az etnikai eltűnés, a teljes asszimiláció mezsgyéjén vannak (i.m. 178).

Bevezetésül: “Kiháló nép”-e a mordvin?

Mordvinföld nemzetiségi megoszlása az elmúlt másfél évszázadban a következő képet mutatja (a számadatokat az erza-mordvin R. N. Buzakova szíveségének köszönhetem, a százalékos arányokat magam állapítottam meg):

	összesen	ebből: mordvin	orosz	tatár	egyéb
1859–64	797 400	193 200 (24,23%)	552 200 (69,25%)	51 800 (6,50%)	200 (0,02%)
1897	1 063 200	290 200 (27,29%)	722 900 (67,99%)	48 500 (4,56%)	1600 (0,15%)
1926	1 269 400	382 400 (30,12%)	811 800 (63,95%)	56 800 (4,47%)	18 400 (1,45%)
1939	1 188 000	405 000 (34,09%)	719 100 (60,53%)	47 400 (3,99%)	16 500 (1,39%)
1959	1 002 000	358 000 (35,73%)	590 600 (58,94%)	38 600 (3,85%)	14 800 (1,48%)
1970	1 029 600	364 700 (35,42%)	606 800 (58,94%)	45 000 (4,37%)	13 100 (1,27%)
1979	989 500	338 900 (34,25%)	591 200 (59,75%)	45 800 (4,63%)	13 600 (1,37%)
1989	963 500	313 400 (32,53%)	586 100 (60,83%)	47 300 (4,91%)	16 700 (1,73%)

A táblázatból többek között az alábbiak szembetűnők:

1. A terület lakóinak összlétszáma az 1890-es években érthette el az egy milliót. A természetes népszaporulatot minden bizonnyal a bolsevik önkény és a második világháború következményei állították meg. A legutóbbi harminc esztendő csökkenő számadatainak feltehetően gazdasági okai is lehetnek.

2. A mordvin nemzetiségűek száma egy háromnegyed évszázadon át erőteljesen növekedett, majd az 1939. évi csúcsot követően visszaesés a jellemző. Mindenesetre a mordvinság száma semmiképpen sem lett kevesebb a mai köztársaság területén az előző századfordulóhoz képest. Ami a számarányokat illeti, azok a számokkal bizonyos párhuzamosságot mutatnak, de ezekben a negatív tendencia csak évtizedekkel később, az elmúlt három évtizedben jelentkezik.

3. A számadatokat tekintve az orosz lakosság lélekszáma a legutóbbi századfordulón és a 20. század első negyven évében volt a legmagasabb, azóta

ez a szám a 600 000 fő körül stagnál. Az 1860-as és az azt követő évtizedek 70% körüli számaránya az 1930-as évektől a köztársaság területén 59–60%-ra mérséklődött, de az 1989. évi népszámlálás ismét mutat némi emelkedést. – A mordvinok és az oroszok együttes száma a vizsgált jó 125 év során a köztársaság összlakosságának legalább 93,36%-át (1989), legfeljebb pedig 95,28%-át (1897) teszi ki, tehát rendkívül egyenletesnek mondható.

4. A tatárok mordvinföldi létszáma hasonlóképpen egyenletes: általában 50 000 főről beszélhetünk. Az 1939. és 1959. évi jelentős vérveszteségek nyilván a sztálini tisztogatás és a háború után is folytatódó deportálások egyenes következményei. E két népszámlálás alkalmával a tatárság számaránya a köztársaságban nem érte el a 4%-ot, egyébként ez az arány az egész 20. században 4–5% között ingadozik, ami kiindulási évünk 6,5%-ához képest jelez csupán eltolódást.

5. A mordvinok, az oroszok és a tatárok mellett élő más nemzetiségűek (csuvasok, baskírok, ukránok stb.) lélekszáma a 19. század második felében elenyésző volt, és e népcsoportok a 20. században is hozzávetőlegesen mindössze 1,5%-át tették ki az összlakosságnak.

A másfél százados demográfiai adatok önmagukban talán nem mutatnak túlságosan elszomorító képet a mordvinság szempontjából. Hiszen egy közel kétszázötven éves, a 18. század közepe táján tartott népszámlálás is ugyanezeket a nemzetiségi számarányokat mutatta, noha akkor a mordvinföldi lakosság száma a száz évvel későbbinek a felét sem tette ki (vö. Nagy József: A mordvinok története. In: Nyelvrokaink. Szerkesztette: Nanovszky György. Bp. 2000. 80; forrásom az összlétszámot, valamint a három fő nemzetiség százalékos megoszlását kerekítve közli):

	összesen	ebből: mordvin	orosz	tatár	egyéb
1762–66	334 000	83 500 (25%)	233 800 (70%)	16 700 (5%)	—* ¹

Egy lényeges körülményt azonban az idézett adatok nem tartalmaznak. Azt, hogy a második hasámban szereplő mordvinoknak valójában hány százaléka *beszélt is* mordvinul. Ebben a tekintetben, tudjuk, az elmúlt évtizedek riasztó tendenciát mutatnak: 1970-ben a magukat mordvinnak vallóknak 77,8%-a, 1989-ben viszont már csak 67,1%-a jelölte meg a mordvint anyanyelvükként. Ekképp a legutóbbi, tizenegy évvel ezelőtti felmérés során 1 154 000 főt számláló összmordvinság valójában 770 000 mordvinul tudót, az ennek mindössze 27–28%-át kitevő mordvinföldi mordvinság pedig mindössze alig 208–215 000 mordvinul tudót foglalt magában. Ezek a mordvinok

¹* A más nyelvűek aránya, mint láthattuk, a 19. század közepe táján is elenyésző volt.

pedig ráadásul két különböző: az erza és a moksa nyelvváltozaton beszélnek, de egymás között – erre már Zsirai felfigyelt az 1920-as évek végén, nagy monográfiája kéziratának készítésekor – “közvetítő nyelvül legtöbb helyütt az orosz szokták igénybe venni” (Finnugor rokonságunk. Bp. 1994². 257).

F. I. Szetyin mordvin származású moszkvai professzor sötéten látja a mordvinság jövőjét, riadót fúvat: “Amennyiben a mordvinság lélekszáma a jövőben is ilyen katasztrofális tempóban fog csökkenni, akkor már 2097 márciusában abban a köztársaságban, melyet az őshonos népről neveztek el, nem marad egyetlen mordvin sem. Az országban [Oroszországban] pedig (a mordvinok nagyobbik része, mint ismeretes, Mordvinföld határain kívül él) az utolsó mordvin a 2134. év közepe táján szűnik meg létezni. De ez a folyamat jelentősen felgyorsulhat. Hiszen a demográfiai folyamatoknak is vannak olyan elhajlásai, váratlan fejleményei, melyeket a tudomány nem láthat mindig előre.” (Vö. ????? ????????? = ??????????. ??????????-???????????????????? ????????????????????? ????????? [erről az 1999. októberben alapított kiadványról a tanulmány második felében részletesen szó fog esni]. 19 ?????? 2000 ?, ? 1 (4), ??? . 4.)

Az én véleményem – de legalábbis reményeim – szerint a mordvin nép *nem hal ki*, amennyiben a nyelve is életben marad, de ennek alapfeltétele a mai két irodalmi nyelv, az erza és a moksa egységesítése. Úgy gondolom ugyanis, hogy “a mintegy hetven éve mesterségesen, nem nyelvi szempontok figyelembevételével kialakított két irodalmi nyelvből egy ugyancsak mesterséges, de egységes irodalmi nyelvet kellene formálni” (vö. Nagy József–Zaicz Gábor: A mordvinok – egy nép, két nyelv? In: Finnugor kalauz. Szerkesztette: Csepregi Márta. Bp. 1998. 142). Erre a következtetésre jutottam több évtizedes mordvinisztikai munkálataim során is, majd 1993. évi mordvinföldi személyes benyomásaim, tapasztalataim megerősítettek felfogásom helyességében.

Szemléletmód nálunk, Mordvinföldön és másutt – talán némileg szubjektív megközelítésben

Már mordvinnal kapcsolatos vizsgálódásaimnak kezdeti szakaszában foglalkoztatott az a kérdés, hogy egy mordvin nyelvről (és annak két fő dialektusáról), vagy pedig két idiómáról kell-e beszélnünk (vö. pl. NyK 78 [1976]: 174, 2. sz. jegyzet). Az 1985. évi sziktivkari finnugor kongresszuson orosz nyelven elhangzott előadásom címében a nyelv megjelölése egyes számban szerepelt (vö. ?? ????????? ????????? ?????????? ? ????????????? ?????? [A spirán-sok kiesésének története a mordvinban]). Alekszandr Feoktyisztov kolléga hozzászólásában csak egy terminológiai kérdést tett fel: az erzát és a moksát

milyen nyelvi alakulatnak tartom. Válaszomban kifejtettem, hogy véleményem szerint ezek nem önálló nyelvek (????), hanem nyelvjárás csoportok (??????), melyek külön-külön is számos kis nyelvjárásra (????) oszlanak (igaz, hogy a két utóbbi, zárójeles orosz szakszó gyakran szinonimája egymásnak). Évekkel később “Stand der Erforschung der mordwinischen Dialekte und Mundarten” címet adtam egy írásomnak, amely címben voltaképpen ezeknek az orosz terminusoknak a német ekvivalensei szerepelnek, és amely cikkben leszögeztem: “m. E. ist es wohlbegründet, über eine mordwinische Sprache, mit zwei Hauptdialekten und deren Mundarten, zu sprechen” (vö. Rundtischgespräch “Dialectologia Uralica” Debrecen, 20. August 1990. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Hereausgegeben von Wolfgang Venker. Hamburg 1990. 91). Sziktivkari előadásom írott változata az ötéves késéssel kiadott kongresszusi kötetben is – tehát 1990-ben, azaz még a Szovjetunióban – mordvin *nyelv* címmegjelöléssel láthatott napvilágot (in: ????????? VI ?????????????????? ?????????? ?????-?????????. ??? 2. ??????. 76–79). A cikkhez csatlakozó jegyzetanyagban megállapítottam: “A cikk címében nem véletlenül beszélek egyes számban a mordvin nyelvről. A [mordvinföldi] kollégák többségével szemben úgy vélem ugyanis, hogy tudományos szempontból alaptalan két mordvin (erza és moksa) nyelvről beszélni. Ugyanez vonatkozik néhány más rokon nyelvre is: a mezei és a hegyi nyelvjárások, de ugyanígy a komi-zürjén és a permják is, csupán dialektusai a cseremisznek, illetőleg a zürjénnek, nem pedig önálló nyelvek. Hogy a szovjet kiadványok a legtöbb esetben a hagyománytól eltérően többes számot alkalmaznak, annak az a nyilvánvaló oka, hogy ezek a népek két irodalmi nyelvet használnak. Ebben az elgondolásban azonban nincs következetesség: a két irodalmi nyelvvel rendelkező cseremiszt az utóbbi időben általában ismét egy nyelvnek tekintik. Mindez nem magyarázható a megértés hiányával és a nagy nyelvjárási eltérésekkel, mert »ezen az alapon osztják nyelvekről is beszélhetnénk, vagy ilyen terminusokat használhatnánk: francia nyelvek, német nyelvek, kínai nyelvek« (vö. Csúcs: NyK 80 [1978]: 403)”.

Ekkortájt írt egyik recenziómban helytelenítettem, meghökkentőnek tartottam a “mordvin nyelvi ág” megjelölést, és azt a megállapítást, mely szerint az erza és a moksa “közeli rokon nyelvek” (NyK 88 [1986]: 316). Egy másik ismertetésben egy kis mordvin szófejő szótár bemutatásakor a nagyfokú szókészleti egyezésre utalva ismét felvettem a kérdést, hogy “vajon indokolt-e két mordvin nyelvről beszélni. Véleményem szerint semmi esetre sem; s csak sajnálhatjuk, hogy annak idején [a bolsevik hatalomátvétel után] nem egy irodalmi nyelvet hoztak létre. A szócikkekben egyébként a szerzők is

olykor egyes számot használnak a mordvin nyelv megjelölésére: *mok erzan kel*” (NyK 88 [1986]: 317).

Az 1990. évi debreceni finnugor kongresszuson “Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordwinischen (eine vergleichende Untersuchung)” című előadásomban a két fő nyelvjárási csoportot elsősorban a nyelvi rendszer tekintetében vettem egybe egymással. A hangtani, morfológiai, alaktani és mondattani jegyek tekintetében kimutattam, hogy közöttük az erza és a moksa irodalmi nyelvváltozatban a különbségek nem számottevőek, és rendszerint csupán hangtani természetűek. Az előadás adatai és százalékos számarányai, valamint az ahhoz csatlakozó függelékben felsorolt legfontosabb eltérések jegyzéke – a nem túl terjedelmes listát a hallgatóságnak a helyszínen is módjában volt tanulmányoznia – tényekkel és egzakton támasztották alá az érvelés helyénvaló voltát. A szekció-előadás résztvevői között foglalt helyet és a kérdés iránt feltűnő érdeklődést tanúsított egy ifjú moksa-mordvin nyelvész, az akkor 29 éves, 1983-ban Szaranszkban német szakot végzett Nyikolaj Butilov, akivel az előadást követő órákban és napokban számos megbeszélést folytattam. Volt tehát valaki, aki mint mordvinföldi mordvin szívügyének kezdte tekinteni a kérdést. Mivel pedig a kongresszus teljes anyaga alig néhány hónappal annak megrendezését követően megjelent (vö. CIFU 7/3C. Sessiones sectionum. Dissertationes. Linguistica. Debrecen 1990. 7–13), felfogásomat más szaranszki kollégák is hamarosan megismerhették. A reakciókra – melyek eleinte szinte kivétel nélkül negatívak voltak – nem kellett sokáig várnunk. Alekszandr Feoktyisztov 1990 novemberében, a Vajgelj [*vajgel* 'hang'] nyelvészeti társaság alakuló ülésén a nemzeti nyelv egységesítése mellett tört lándzsát, sőt konkrét javaslatokat is tett a kérdéskörben, de indítványa falba ütközött: a hízelgőbb véleményt formálók is időszerűtlennek tekintették, egyesek, elsősorban bizonyos erza-mordvin kollégák pedig szinte ellenséges lépésnek.

A Finnugor Világ jogelődjében, *A Reguly Társaság Értesítőjé*-nek 1992. októberi 5-i számában “Segélykiáltás a mordvin nyelvért és kultúráért (Megalakult a moszkvai Mordvin Művelődési Társaság)” című cikkemben egy akkortájt, Alekszej Makarkin mordvin származású moszkvai közgazdászprofesszor (1937–1998) szerkesztésében, “?????????? ????? (???????? ????????? ? ????????? ?????????????? ??????)” címmel megjelent tudománynépszerűsítő kötetet ismertetve többek közt a következőket írtam: “...döntő fontosságú a mordvinság nemzeti öntudatának a növelése. Ennek érdekében a kötet szerkesztője lényegesnek tartja 1) népszerűsítő munkák kiadását a mordvin nép történelméről, nyelvéről, hagyományairól, szokásairól, és azok eljuttatását mindenhová, ahol csak mordvinok élnek...; 2) a nép zenei és dal-

kultúrájának erősítését régi népi motívumok népszerűsítésével; 3) a példát mutató nagy mordvin elődök portréjának megrajzolását (pl. a XVII. századi Nyikonét, egész Oroszország pátriárkáját vagy a XX. század eleji híres szobrászművész Erzját); végül 4) szoros együttműködést a rokon népekkel, mindenekelőtt a magyarokkal, a finnekkel és az észtekkel a tudomány és a művészetek, a kultúra minden területén, beleértve minden kapcsolatot és közeledést, az egyetemi oktatók és hallgatók cseréjétől a vegyes vállalatokon keresztül a szervezett és az egyéni turizmusig. A Makarkin által említettekén kívül véleményem szerint igen fontos lenne a 70 éve mesterségesen, politikai indíttatással kialakított két mordvin irodalmi nyelvet, az erzát és a moksát tudatosan közelíteni egymáshoz, s ez alapja lehetne egy majdani egységes mordvin irodalmi nyelvnek. E nézetemet a kötet ismerteti ugyan (52. o.), de megvalósítását pillanatnyilag a nyelvész munkatárson kívül a szerkesztő sem érzi időszerűnek (53, 119), noha az utóbbi a kötetben több esetben is (3, 111) egyes számot használ a mordvin *nyelvről* (tehát nem *nyelvekről*) szóló fejtegetésekben.” Közbevetőleg megjegyzem, hogy az ismertett kötet nyelvész munkatársa a moksa-mordvin Oszip Poljakov, aki tanulmányában (44–54) figyelmeztet a mordvin nyelv kihalásának, eloroszosodásának reális veszélyére. Mindamellet Poljakov úgy látja, hogy az 1990-es évek elején nem a két irodalmi nyelv egységesítése a legégetőbb feladat, hanem annak a kimunkálása, hogy az orosz rovására a *mordvin* (vagyis a moksa, illetőleg az erza) terjedhessen el minél nagyobb mértékben, a városi lakosság körében is. 1993. évi két hónapos mordvinföldi utamon nyert tapasztalatok alapján (ezekről lentebb szólok röviden) e legutóbbi elképzelést teljesen irreálisnak tartom. “Én a magam részéről jelenleg [azaz 1992-ben, de ugyanígy 2000-ben] is úgy vélem: ha a mordvin két fő nyelvjárása között – mint azt az 1990-es finnugor kongresszuson kimutattam – nem számottevőek a nyelvi különbségek, akkor nem kívánatos és tudományos szempontból is indokolatlan meghagyni e nyelvi megosztottságot, amely egyebek mellett az egységes nemzettudat megizmosodását gátolja, a mordvinság fennmaradásának az esélyeit csökkenti [...]. A mordvin nyelvészekben látom én továbbra is egy mordvin nyelvművelő-nyelvvédő mozgalomnak a lehetséges elindítóit és mozgatóit, akik – ha e tevékenységnek nyelvi, tudománypolitikai, sőt nemzetmentő jelentőségét maguk is felismerik –, bizonyára szívesen vállalkoznak egy effajta, megfelelően és átgondoltan előkészítendő misszióra. Örömmünkre szolgál, hogy mordvin kollégáink e téren az első lépéseket már megtették: 1990. november 22–23-án Vajgel’ néven, a Reguly Társaság három tagjának jelenlétében megalakult Szaranszkban a Mordvin Nyelvtudományi Társaság” (RTÉrt. 5: 10–11). A fentebb már említett társaság a szaranszki egyetemhez kapcsoló-

dik, és Dmitrij Cigankin erza-mordvin nyelvész irányításával kezdte meg a mordvin központú oktató-kutató tevékenységet és a szakmai kapcsolatfelvételt a nyelvrokonokkal.

1993 április-májusát a mordvinok fővárosában, Szaranszkban töltöttem (tevékenységemről l. RTÉrt. 7 [1994. jan.]: 12–13). Benyomásaimat röviden jellemezhetem több idekapcsolódó írásomnak puszta címével is: “Egy rokon nyelvért aggódva. Mordvinföldi benyomásaimból” (Magyartanítás 1994/1: 53–55; Wacha Balázs eszperantó fordításában: Literatura foiro 148 [1994]: 93–96) és “Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei)” (FUD 3 [1994]: 113–121).

Különösen az utóbb említett dolgozat értékeli részletesen a mordvinság nyelvpolitikai helyzetét. Kiegészítésül még annyit érdemes megemlíteni, hogy a valaha egységes egyetemi mordvin tanszék helyébe lépett erza és moksa tanszékek közül az előbbinek egykori vezetője, Cigankin professzor (aki idővel a Vajgelj-t is az erzák asztaltársaságává alakította) sok évtizedes egyetemi ténykedése során tudtommal mindig kritikával viseltetett a moksák nyelvváltozata és kultúrája iránt, és ezt az alig titkolt ellenszenvet beleoltotta erza-mordvin tanítványinak százaiba-ezreibe, akik aztán – legalábbis részben – az anyanyelvet tanították a különféle tanintézetekben. E tevékenységének az lett az eredménye, hogy a hallgatói közül bárkivel is beszélgettem, azok a moksákkal szemben bizonyos fenntartásaikat hangoztatták. Érvényes ez egyik kedves ifjú erza-mordvin kollégánómre is, aki az egyetemi évek alatt elnyert értékrendet elsajátítva bármilyen kérdésről szívesen és fesztelenül el-társalgott velem, a messziről érkezett nyelvrokonnal, az egyetlen kivétel az erza–moksa viszony volt. Ezzel szemben viszont moksa kollégáim és a moksa szakos hallgatók egyaránt érdeklődéssel és kivétel nélkül rokonszenvvel figyelték az erzák és moksák, vagyis a mordvinok – és nyelvük – közelítésére tett erőfeszítéseimet.

Négy pontban összegezve, néhány rövid emlékeztető sorral kívánok csupán utalni 1993 nyarán írott dolgozatom konklúziójára (vö. FUD 3: 120–121; az ezúttal némileg lerövidített és módosított változatban nem használok idézőjeleket):

1. Ami a két irodalmi nyelv közelítését, illetőleg egységesítését illeti, amennyiben a mordvin fonológia az *erza* irodalmi nyelv alapján egyszerűsöd-nék, az irodalmi nyelvek fő lexikai eltéréseit pedig egyszerűen szinonimikus különbségeknek tekintjük, akkor csupán a morfológia – ezen belül elsősorban a birtokos személyragozásban a két nyelvváltozatnak egymástól gyökeresen eltérő nominatívusza – okozhat megoldandó kérdéseket.

2. Magától értetődik, hogy mindenekelőtt a beszélt népnyelv alapján lehet és kell az egységesítendő mordvin irodalmi nyelvet gazdagítani, a nyelvjárások ősi szókincsének, a rokon értelmű szavaknak, továbbá belső szóalkotásoknak (a szóképzéseknek, szóösszetételeknek stb.) felhasználásával, s amennyiben a mordvin dialektusokban vagy nyelvemlékekben eredeti szóelemeknek is van nyoma, minden esetben, s emellett – amennyire csak lehetséges – a szaknyelvek terminológiájának kialakításakor is kerülendők az idegen (orosz) jövevényszavak.

3. Ha majd az erza és a moksa saját anyanyelvjárásán – nem pedig oroszul – fog egymással társalogni, ha majd a televízió, Ukrajnától a Csendes-óceán partvidékéig vehető mordvin nyelvű műholdas adásában, az alig néhány hónapnyi ismerkedés-megszokás elmúltával közel egymillió mordvin számára érthető nyelven fog szólni, ha majd az iskolákban, az egyetemeken és főiskolákon, egy sor intézményben az erza és a moksa nem lesz egymástól hermetikusan elzárva, akkor teljes határozottsággal kijelenthető: a mordvin nyelvnek, és ami ezzel szorosán összefügg: a mordvin népnek *van* jövője.

4. Az oroszok és más népek tengerében élő mordvinságnak a jövője talán akár reményekre is jogosíthat, ha a mordvin nyelv és műveltség a nép számára értéket jelent, és ha a mordvinok egymással kizárólag anyanyelvükön beszélnek.

Szándékomban állt részt venni az 1993. decemberi szaranszki nyelvészeti konferencián, és e dolgozatnak orosz fordítását ott előadni. Utam végül is elmaradt, és a dolgozatom felolvasására vállalkozó Nyikolaj Butilov kérésének a szervezők nem tettek eleget. Ennek megfelelően előbb idézett cikkemet a társszerkesztő Keresztes László következő jegyzete zárja le: “A [mordvinföldi] nyelvpolitikai helyzetre jellemző, hogy jelen cikk orosz nyelvű változata – a szerző kérése ellenére – nem hangozhatott el a Szaranszokban, 1993. december 17–18-án tartott mordvin anyanyelvi konferencián. – *A szerk.*”

Finnországi tanácskozás az uráli irodalmi nyelvek kérdéskörében

Részben az említett körülmények készítettek arra, hogy a következő, 1995. évi finnugor kongresszusra egy nyelvtervezési-nyelvpolitikai témakörű szimpoziumot szerveztem, és a felkért közreműködők véleményét tartalmazó anyagot már a jyvaskyläi kongresszus előtt megjelentettem (vö. Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Redakteur: Gábor Zaicz. ?????? ?????????? ?????- ?????????? ??????. ??????????: ?????? ??????. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp. 1995). Ebben a kötetben helyet kapott – némileg aktualizálva – az említett dolgozat orosz nyelvű változata (????????? ?????? ?????? ?????? ? ?????? In: i.m.

41–46). A szimpozion céljáról szó esett a kötet német és orosz nyelvű előszavában (5–8), de azt röviden összegeztem az 1995. augusztus 15-i kerekasztal-beszélgetés német és orosz nyelvű bevezetéseként is. Az előszóban elhangzott kétnyelvű – egymással nem azonos tartalmú – szimpoziumi bevezető és zárszó néhány gondolatát – a következő öt bekezdésben idézem fel, fennmaradt jegyzeteim felhasználásával (a magyar nyelvű megformálás ehhez a dolgozathoz történt).

– Az 1960-as évek elején a szovjet kommunista párt politikai bizottsága határozatának értelmében a birodalom kis népei záros határidőn belül – asszimilálással, illetőleg széttelepítéssel – megsemmisítendőek. A határozat indoklása szerint ezek a népek túlságosan sokba kerülnek, és csak baj van velük. Az uráli nyelvek és kultúrák feltételei és kilátásai a Szovjetunió felbomlását követő új történelmi helyzetben sem sokkal jobbak; az azóta eltelt esztendőknél során nagy változásokról nem beszélhetünk. Manapság egyik-másik tagköztársaságban (például a mordvinoknál és a cseremiszeknél) olyan törvényekkel próbálkoznak, amelyek változtatnának a helyzeten, de ezeknek a kísérleteknek a kimenetele rendkívül bizonytalan. (Egyébként a mordvin nyelvtörvényt 1998-ban végre elfogadták – ennek körülményeit, következményeit Oszip Poljakov ismerteti és kommentálja dolgozatom befejező részében –, de annak pontos szövegét máig nem ismerjük.) Tudjuk, hogy a finnugor köztársaságok, nemzetiségi területek fővárosaiban a lakosság többsége orosz, de napjainkban már az őshonos városlakó finnugorok sem igen beszélnek elfogadható módon az anyanyelvükön. A széleskörű iparosítás, a bányászat fejlesztése sok helyütt orosz szakértők, technikusok betelepítésével járt, s ma a finnugor anyanyelvű munkások akkor is kénytelenek oroszul beszélni, ha történetesen a saját anyanyelvükön is szót értenének. A problémák gyökere pedig azzal magyarázható, hogy anyanyelvi oktatás az uráli nyelvrokonok lakta területeken 1995-ben (és 2000-ben) is csak elszórtan, rendszerint csupán az általános iskola legalsóbb osztályaiban létezik.

– Az egységes uráli irodalmi nyelvek megvalósításának nyilván mások a kilátásai a nyugat-szibériai nyelvrokonokat, mint némely Volga–Káma-vidéki népet illetően, de maga a megvalósítás minden egyes uráli nép vonatkozásában nyilvánvalóan pszichológiai, politikai és gyakorlati kérdés egyaránt. Az optimális cél minden esetben egy oroszal egyenértékű egységes nyelv létrehozása lehet, amely előbb-utóbb egyben a finnugor tagköztársaság egyik hivatalos nyelvává is válhat. Az egységes nyelvek létrejöttének elengedhetetlen feltétele többek között 1. az anyanyelvi iskolák számának, súlyának növelése, 2. különösen a fiatal generációban az egységes nemzettudat rendkívüli fontosságának tudatosítása, és 3. az adott rokon nyelvet beszélő nép értelmi-

ségének összefogása, közös véleménye, távlati célként pedig az oroszokéhoz hasonló, a nemzeti nyelv és kultúra ismeretén és megbecsülésén alapuló nemzeti öntudat megteremtése. Az iskolák, a tömegkommunikáció révén és a helyi nemzeti értelmiség akaratával legyen a mordvin, a cseremisiz, a votják, a zürjén nyelvnek is ugyanolyan presztízse, mint az oroszoknak!

– Vajon milyen intézkedésekkel lehetne elérni a kis uráli népek anyanyelvi oktatásának kiteljesedését? Hogyan lehet a manapság elkerülhetetlen társadalmi-gazdasági változások nyelvpusztító hatását megakadályozni vagy legalábbis lassítani? Sor kerülhet-e egyáltalán a kis uráli népek közös nyelvpolitikai céljainak megfogalmazására? Az oroszországi uráli nyelvrokonok egy része – különféle, nem föltétlenül nyelvi okokból – honfitársaival nem anyanyelvén, hanem az ország hivatalos államnyelvén beszél. Lehet-e ezen a körülményen változtatni, és ha igen, hogyan? Többek közt a felsoroltakat tekinthetjük a szimpozion fő kérdéseinek.

– Mi, külföldi kollégák az oroszországi nyelvész szakembereknek természetesen csak bizonyos gyakorlati segítséget nyújthatunk – amennyiben ők ezt igénylik –, de a változtatás, a döntés joga minden esetben *őket* illeti meg. Más szavakkal: a céltudatos nyelvi tervezés Oroszország finnugor nyelvészeinek a feladata, de ha kérdéseik, problémáik adódnak, akkor – s ezt bizonyára mondhatom a szimpozion valamennyi nem-oroszországi résztvevőjének nevében – bizvást fordulhatnak a külföldön működőkhöz, mihozzánk.

– Remélem, hogy a kisebb uráli népek és azok nyelvének megmentése érdekében tett kísérletünk a kibontakozás lehetőségének vizsgálatára nem bizonyul teljesen eredménytelennek. Ha pedig bármelyik rokon nyelv esetében akár csak részeredmények mutatkoznak, esetleg már a közeli jövőben, abban talán e tanácskozás munkáját, erőfeszítéseit is benne érezhetjük.

A szimpozion nagy érdeklődést váltott ki: a közreműködők együttes száma megközelítette a száz főt. Valamennyi oroszországi (továbbá lappföldi) finnugor nyelvrokon képviseltette rajta magát, és a négyórás tanácskozás minden egyes vitaindító előadásához hozzászóltak az obi-ugor, permi, volgai finnugor, finnségi, lapp nyelveket, sőt a valamelyik szamojéd nyelvet anyanyelvként beszélő résztvevők is. Egy népcsoport kivételével mindegyikük örömmel üdvözölte valamennyi uráli irodalmi nyelv egységesítésének gondolatát – legalábbis elvileg –, hangsúlyozva természetesen a mindannyiunk által jól ismert nehézségeket. A kivételt a *mordvin* küldöttség jelentette. Vezető nyelvészeik meg sem jelentek a tanácskozáson, úgyszólván csak egy-két fiatalabb szakemberrel képviseltették magukat, akik pedig véleményt nem nyilvánítottak. A mordvin “hivatalos” álláspontot a két mordvin irodalmi

nyelv szükséges voltáról nem tőlük, hanem egy magyarországi mordvinológus szakember szájából hallhattuk.

Néhány nappal korábban, 1995. augusztus 11-én Nyikolaj Butilov “Az egységes mordvin irodalmi nyelv megalkotásának kérdéséről” címmel tartott orosz nyelvű előadást a jyväs kyläi kongresszuson (az előadás német nyelvű téziseire vö. CIFU 8/2. Summaria... Jyväs kylä 1995. 23–24). Az ezen elhangzottakkal kapcsolatban a mordvin résztvevők reakciója egyértelműen elutasító volt. Butilov előadása, de különösen az imént említett uráli irodalmi nyelvi szimpozionon történtek egy ideig Szaranszkban is ellenséges légkört, fagyos hangulatot teremtettek. Az orosz nyelvű előadás szövegét a moksa-mordvin szerző talán emiatt nem küldte el aztán a kongresszusi kötetek szerkesztőinek Jyväs kyläbe. Aztán öt évvel később, 2000. augusztus 9-én, a tartui finnugor kongresszuson Butilov a délutáni három mordvinisztikai előadást követően (vö. CIFU 9. Programma. Tartu 2000. 28) – a hivatalos programon kívül, egy elmaradt előadás révén nyert fél órát felhasználva – ugyanerről a kérdéskör-ről tartott, ismételten oroszul előadást. A hallgatóság véleménye ezúttal már nem volt kifejezetten elutasító, és vita talán inkább a módszerek, a megoldás felé vezető út tekintetében, mintsem az egységes mordvin irodalmi nyelv kialakításának szükségességét illetően bontakozott ki. 2000 előtt tehát változásoknak kellett bekövetkeznie a mordvin kollégák többségének nyelvpolitikai szemléletében. Valóban így történt, és mindebben éppen Nyikolaj Butilov vállalt oroszánrészt.

Az áttörés: a mordvin nép harmadik kongresszusa

1999. október 7-én és 8-án Szaranszkban került sor a mordvin (moksa és erza) nép harmadik kongresszusára. Avagy ahogy az orosz–moksa–erza felhívás két mordvin változata hírül adja:

“Mok etnen i erzatnen kolomoce ocu puromkssna. Saransk o s 1999 kizon 7-8 oktabrsta.”, ill. “Mok otnen i erzatnen kolomoce ine promksos. Saransk o os 1999 ijen 7-8 oktabrsto.” – E helyütt érdemes emlékeztetni arra, hogy a mordvinság első kongresszusát 1992. március 14–15-én, a másodikat pedig 1995. március 23–24-én rendezték meg. (A második és a harmadik kongresszus időpontja hibásan szerepel Szij Enikőnek “A finnugor mozgalom rendszeresen ismétlődő fontosabb eseményei” című – egyébként kitűnő – összeállításában; vö. Nyelvrokaink. Szerkesztette: Nanovfszky György. Bp. 2000. 407.)

A kongresszuson több mint 250 küldött vett részt egész Oroszország területéről, és rajtuk kívül mintegy 750 meghívott vendég. Értesüléseim szerint több finn egyetemi hallgató is jelen volt, köztük a Pázmány Péter Katolikus

Egyetem egykori finnugor szakos hallgatója, Jouni Kortesharju. A tanácskozás témakörei – a nyelv, a műveltség, az egészségmegőrzés, a környezetvédelem kérdései – egytől egyig a mordvin etnosz megőrzésével függöttek össze.

Október 8-án, a kongresszus második napjára jelent meg a mordvinság új havi folyóirata, a *Masztorava* [*mastorava* 'földanya']. – Ez a megnevezés jól ismert a mordvin értelmiség körében, hiszen az 1989 októbere óta működő társaság, "a finnugor népek körében az első nemzeti szervezet/mozgalom" – írja Szíj Enikő a most idézett helyen – és az 1994-ben kiadott új nemzeti eposz (mindkettőről bővebben olvashatunk már a most ismertető első lapszámában is) ugyanezt a nevet viseli.

Az új havilap főszerkesztője Nyikolaj (mordvinosan Mikol) Butilov. A négyoldalas, egy interjú kivételével egységesen orosz nyelvű első szám a következő anyagot foglalja magában.

Az *első oldal* öt írása közül az 1. rövid közleményt tartalmaz a mordvinság harmadik kongresszusáról, a vezércikknek is tekinthető 2.-ban "A szerkesztő hasábjai" cím alatt Butilov a folyóirat céljairól és feladatairól számol be, majd 3. Vaszilij Kirgyasov, a szaranszki egyetem történelmi-szociológiai intézetének igazgatóhelyettese "Várunk és reménykedünk" címmel a mordvin etnosz fejlődésének problematikáját taglalja, továbbá olvasható még 4. híradás a mordvin nemzeti kultúra múzeumának 1999. október 6-i megnyitásáról és 5. értesítés a Puskinról elnevezett ún. köztársasági nemzeti könyvtár közelgő centenáriumának megünnepléséről.

A *második oldal* 1. Dmitrij Cigankin professor emeritus "Csak együtt háríthatjuk el a bajt" című írásában a mordvinság folyamatos asszimilációjának okairól ír, és felsorol néhány kívánatos intézkedést, amelyeknek megvalósítása esetén az asszimiláció mértéke csökkenhet, sőt meg is szűnhet. Feltűnő viszont, hogy a szükséges lépések között nem tesz említést a két mordvin irodalmi nyelv közelítéséről, és valamifajta erőfeszítésről az egységes mordvin irodalmi nyelv megteremtésére. Ezután 2. "Lemdemast jalgaks!" [Nevezzen csak barátoknak!] címet visel a szám egyetlen mordvin nyelvű írása, mely Grigorij Pinyaszov irodalomtörténész, főszerkesztő e sorok írójával készített interjújának másodközlése (a cikk először a Moksa című irodalmi folyóirat 1993. júliusi számában látott napvilágot).

A *harmadik oldal* 1. írása "Kimenni a széles útra" címmel Dmitrij Nagyin professzorral (1934–1992), a Masztorava nevű *mordvin hazafias társaság* és egyben *társadalmi mozgalom* egykori vezéralakjával 1990-ben folytatott beszélgetés anyagának újbóli közzététele. A mordvin nyelv és kultúra

fennmaradásáért küzdő, alig tíz hónappal korábban megalakult Masztorava (pontosabban: A Nemzeti Újjászületés Masztorava Nevű Mordvin Társasága) 1990. augusztusi első kongresszusán elhangzott: a szervezet céljának tekinteti valamennyi mordvin egyesítését és anyanyelvük az oroszéval azonos státusának elnyerését. Nagykin váratlan halálát követően – tehetjük hozzá – e társaság sajnos inkább csak a diaszpóra körében, azaz Mordvinföld határain túl fejt ki eredményes tevékenységet. 2. A költő Alekszandr Saronov, a Masztorava című *mordvin nemzeti eposz* végső megformálója – aki e munkájáért 1997-ben a helsinki Castrén Társaság egyik finnugor irodalmi díját nyerte el (vö. Nyelvrokonaink [címléírását l. több ízben fentebb]. 413) – “Javasoljuk” című írásában a következőket indítványozza: a) minden egyes kongresszusi felszólaló véleménye nyomtatásban adandó közre, b) az államhatalom úgy reformálandó meg, hogy az az erzáknak és a moksáknak egyenlő jogokat biztosítson, c) minden szintű iskolában bevezetendő az erza és a moksa nyelv, irodalom, folklór, történelem és műveltség oktatása, d) kettős állampolgárság létesítendő a Mordvin Köztársaság határain kívül élő erzák és moksák számára, és e) finanszírozandó a Masztorava című eposz moksa és orosz változatának kiadása. 3. “A mordvin nép a 20. században” című írásában Vlagyimir Abramov sok számadatot közölve összegezi a mordvinság egy évszázados történelmét, és bizonyítja a moksa és az erza embertani típus egységes voltát.

A *negyedik oldalon* 1. Sz. Velmiszkin “A magot elvetettük, ki fog kelni” című írásában beszámol a Masztorava társaság éppen tíz évvel azelőtti, 1989. december 17-i kibővített üléséről, majd 2. Mihail Moszin cikke érveket sorol fel egy egységes mordvin nyelv megteremtésének szükségességéről (e nagy horderejű dolgozat magyar változatát az alábbiakban közlöm). Végül 3. a misertatár nemzetiségű Irek Bikkinyin, a mordvinföldi tatárok *Tatar Gazetaso* c. lapjának főszerkesztője “A tatárok üdvözlük a Masztorava című folyóiratot” címet viselő cikkében megemlíti, hogy a tatárok a sok évszázados mordvin–tatár együttélés korai szakaszában, a tatár államban nem készítették arra a mordvinokat, hogy azok nyelvüket és vallásukat megváltoztassák. Kéri a mordvinokat, hogy a tatár ősök vélt vagy valóságos bűnei miatt ne legyen ma bennük gyűlölet a köztársaság tatár lakói iránt. Zárógondolata: a mordvinföldi népek ne ugorjanak egymás torkának, hanem békésen éljenek, és segítsék egymást a jelenlegi zavaros időkben.

A mordvin nép harmadik kongresszusán A Mordvin Nép Újjászületése elnevezésű mozgalom elnökévé újraválasztott Moszin professzornak, a szaranszki Mordvin Állami Egyetem dékánjának, a nyelvtudomány doktorának

itt következő cikke fontos állásfoglalást tartalmaz, ezért azt súlyának megfelelően – magyar fordításomban – teljes terjedelmében idézem.

Mihail Moszin: “Az egységes mordvin nyelvről”

(Masztorava I. évf., 1. sz., 1999. október 8. 4)

“A mordvin irodalmi nyelvek fejlődése és fejlesztése során már régóta világosan kirajzolódott két alapvető probléma. Az első, rendkívül nehezen eldönthető, társadalmilag jelentéssel bíró kérdés az irodalmi nyelvek szabályszerű működéséhez szükséges feltételek megteremtése, e nyelvek közlő funkcióinak és társadalmi jelentőségének kiterjesztése. Mindez megoldható a nyelvtörvény, valamint az irodalmi nyelvek használati körének bővítésével kapcsolatos intézkedések megvalósításának eredményeként a társadalmi élet minden területén. A második kérdés jórészt nyelvészeti természetű: a mai moksa és erza irodalmi nyelv szókészletének gazdagítása. Ma kedvező feltételek adódnak a szóteremtésre a nyelvjárások beható tanulmányozása, a különféle típusú szótárak létrehozása, az óvodák, az iskolák és a főiskolák számára a szakmai és a módszertani irodalom kidolgozása, a Biblia lefordítása és egyes egyházi kiadványok megjelentetése révén. A mordvin nyelvek szókészlete egyik lehetséges fejlődési útjának tekinthető az elfelejtett szavak beiktatása a szótárakba, a nyelvjárási szavak használata és új szavak alkotása. Mindez valamennyi nyelvésztől, irodalomtörténésztől, néprajztudóstól, írótól, újságírótól és más alkotóktól rendszeres és fáradságos munkát követel meg.

A moksa és erza nyelvek irodalmi normáinak megvalósításával kapcsolatban felvetődik azok alapján az egységes irodalmi nyelv megteremtésének a kérdése. Jelenleg nyelvészeti körökben két szögesen ellentétes vélemény alakult ki e tekintetben. Egyfelől az oroszországi tudósok (köztük a mordvinok is) nem egy nyelv két nyelvjárásáról beszélnek, hanem két önálló nyelvről, és azok irodalmi normáiról, másfelől egyes magyar, finn, észt [és más, határainkon kívül működő] finnugristák, mint például Zaicz Gábor, Keresztes László, [az olasz] Danilo Gheno és mások, lehetségesnek tartják az egységes irodalmi nyelv létrehozását, és e feladat realizálásának útjait és módszerét illetően tesznek javaslatokat.

Nézetem szerint a külföldi nyelvészek előterjesztésének elfogadását a gondolkodásban az a sztereotípa akadályozza, amely szerint ha két szubetnosz létezik, akkor egyúttal két nyelv is. A két szubetnosz [az erza és a moksa] az eltűnés határán van. Egyes kutatók felteszik, hogy a létrejött szilárd irodalmi normák bizonyos mértékben elősegítik a fennmaradást. Ez azonban gyenge érv.

Az egységes irodalmi norma nem teszi az erzákat moksákká, a moksákat pedig erzákká. Az a moksa népesség például, amelyiknek nincs irodalmi normája, napjainkig megmaradt moksának. És a falusi moksák és erzák természetesen a saját nyelvjárásukon fognak beszélni, ahogy azt ma is teszik. A városi mordvinok – mind a moksák, mind az erzák – pedig alapjában véve oroszul beszélnek.

Az egységes irodalmi nyelvnek és a nyelvi normáknak a bevezetése csak átmeneti nehézségekkel fog járni. Egyébként e nehézségek ma is jelentkeznek a helyi nyelvjárást beszélő és az iskolákban az erza vagy a moksa irodalmi nyelv normáival ismerkedő diákok számára. Vajon az Orenburgi terület buguruszláni erza fiatalja nem találkozik-e nehézségekkel az erza irodalmi nyelv tanulmányozása során, ha a Mordvin Egyetemen hallotta először az irodalmi nyelvet, vagy a tatárföldi moksa ismeri-e a moksa irodalmi normát, ha sohasem beszélt és még kevésbé írt irodalmi nyelven? Az irodalmi nyelv elfogadott, egyeztetett nyelvforma. A nemzet műveltségi fokát jellemzi, és az egység jelképeként szolgál, amely egységre minden nép törekszik.

Az egységes irodalmi nyelvi norma megvalósításának útját megjárta szinte valamennyi nép, és a történelem megmutatta ennek a nem könnyű, hosszasan tartó folyamatnak a haladó voltát. *Egységes irodalmi nyelvi normára van szüksége a mordvin népnek is. Először azért, mert az nemzeti és pszichológiai vonatkozásban még jobban közelíti egymáshoz az erzát és a moksát, a műveltségüket, növeli a nemzeti öntudatot. Másodszor pedig megkönnyíti az anyanyelv működését a társadalmi élet minden területén, és megszünteti a Mordvin Köztársaságban a kétoldalú [mordvin–orosz] kétnyelvűség megvalósításának számos akadályát.* [Kiemelés tőlem. Z.G.] Akkor nem vetődik fel az a kérdés, hogy az orosz ember melyik nyelvet tanulja: az erzát-e, vagy a moksát. Az egységes irodalmi nyelvi norma megalkotásának fő akadályai napjainkban nyilvánvalóan az etnikai ambíciók, elsősorban az értelmiség egy részének körében. De ha a nemzet egységének szándéka, a szubetnoszaink által megteremtett műveltségnek és szellemi értékeknek az újjászületése és megőrzése vezérel bennünket, akkor a magas eszmények legyőzhetik a politikai gyengeségeket.”

A Masztorava című újság hatása és kisugárzása

A főszerkesztő szívességének köszönhetően a mordvinság új népművelő havilapját több-kevesebb rendszerességgel kézhez kapom. 2000. július 11-ei keltezésű az általam ismert legfrissebb szám: a 12–13.; addig az 1999-ben megjelent hárommal együtt összesen 16 lapszám látott napvilágot. A rendelkezésemre álló számok (1., 2., 3., 4., 7–8., 13–14., 15–16.) végigtanulmányo-

zása alapján úgy látom, hogy a Masztorava című havilap *jelentősége felbecsülhetetlen a mordvin értelmiség nemzeti tudatának erősödésében, a nemzeti összefogásban*. Írásainak túlnyomó többsége orosz nyelvű ugyan – hiszen a városi értelmiség az oroszra mordvinnál rendszerint sokkal jobban ismeri –, de azok a *mordvinság* szemszögéből nézik a világot, a legaktuálisabb kérdéseiket vetik fel, és nem feledkeznek el sem a mordvinság nagyszerű hagyományairól, sem pedig a népnek arról a közel háromnegyed részéről (a legfrissebb adatok szerint: 73%-áról; vö. Masztorava 1999. november 26., 1), mely a köztársaság határain kívül él. A Masztorava nagyszerű orgánus; hitem szerint képes lehet akár egységbe is kovácsolni az egymás iránt ma még mindig egy kissé gyanakvó erza és moksa értelmiséget.

A Masztorava című *mordvin nemzeti eposzról* minálunk egyelőre keveset lehet olvasni. Az 1994-ben napvilágot látott műről többek között Alakszandr Feoktyisztov közleményére (Feoktyisztov 1997. 59–62) és Dugántsy Mária tájékoztatására (Eposet Sijazjar. Litteraturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet. Uppsala 1999. 87–88, 103; vö. FUD 6: 203) szükséges felhívni a figyelmet. (Feoktyisztov emellett “A mordvin eposz nyelve” címmel 1997. április 15-én Budapesten tartott előadást a Masztoraváról, a Magyar Nyelvtudományi Társaság finnugor szakosztályának felolvasó ülésén.) Az alábbiakban, mintegy kuriózumként közlöm a Masztorava kezdetét *egységesített mordvin nyelven*: a rendelkezésemre álló, kéziratos, ’megkezdés, kezdet, bevezetés’ címet viselő 80 soros cirill betűs szöveg első 25 sorát a bal hasábon, latin betűkkel adom meg. Tőle jobbra, ugyancsak latin átírásban olvasható az eposz eredeti – erza – szövege (vö. [városa] 1994. 7). Az azonos tartalmú részek egymás mellé kerültek, ezért a három sorral rövidebb erza szöveg itt néhány “üres” sort tartalmaz.

U odoma

Pok odojak pok uls kelej paksa
(*Ocuda ocu uls keli paksa*),
Kelej paksasont – serej gubor pra,
Gubor prinesent – kelu-kilejne,
Kelu-kilejne ak o, mazijne.
Menelent keles sradst taradonza,
Mastoront keles targavst undonza,

U otk

Pok tojak ulnes sede pok paksa.

Se pok paksasont – serej gubor pra,
Gubor prinesent – a ine kilej:
A ine kilej, mazijne kilej:
Menelent keles sradst taradonzo,
Mastoront keles sradst undoksonzo,

<i>Modant pack venstavst-noldavst sanonza.</i>	<i>Modant pack targavst-venstavst sanonzo.</i>
<i>Kelunant alu purnaz (kockaz) stol (mork)</i>	<i>Kilejent alo purnaz stol a ti,</i>
<i>a ci,</i>	
<i>Se stolent (mork et) ek se atat ozadot.</i>	<i>Se stolent ek se pok tat ozadot.</i>
<i>Sisem velen sin kojen sodicat,</i>	<i>Sisem velent sin kojen sodicat,</i>
<i>Ravon erzatnen luvon mujicat,</i>	<i>Ravon erzatnen luvon mujicat.</i>
<i>Mok an mok etnen smusten ve nicat.</i>	
<i>Sembe atatne ar u sakalnat,</i>	<i>Vese pok tatne er ej sakalnet,</i>
<i>ar u sakalnat, a o pracernat (ejernat).</i>	<i>er ej sakalnet, a o pracernet.</i>
<i>Ejsest kavani stirne-tejterne,</i>	<i>Ejsest kavani tejter-takine,</i>
<i>Stirne-tejterne, bojaravine.</i>	<i>T'ejter-takine, bojaravine.</i>
<i>Kelunant prasta vani Paznarmun,</i>	<i>Kilejent prasto vani Paznarmun,</i>
<i>Vani Paznarmun, son Inenarmun.</i>	<i>Vani Paznarmun, son Inenarmun.</i>
<i>Loman valnese Narmun p kadek nes,</i>	<i>Loman valnese narmun p kadek nes,</i>
<i>Loman kelnese Narmun kortak nos:</i>	<i>Loman kelnese narmun kortak nos:</i>
<i>– Kunsolodoja (kulsondado) tin, sisem atat,</i>	<i>– Kunsolodoja tin, sisem pok tat,</i>
<i>Kojen sodicat, luvon mujicat,</i>	<i>Kojen sodicat, luvon mujicat,</i>
<i>Ine Rav langon kezeren erzat,</i>	<i>Ine Rav langon kezeren erzat.</i>
<i>Mok a jov langon tin sire mok et.</i>	

Néhány megjegyzés: 1. Átírásomban – az egységességet szem előtt tartva – az *erza* translitterálás elveit követtem (tehát a moksa redukált hangot sem adtam meg). Elképzelhető, hogy egyik későbbi közleményem témája éppen az egységesített mordvin irodalmi nyelv és átírásának problematikája lesz. 2. A mordvin mássalhangzó jésítettségét illetően forrásom szerint jártam el, noha a cirill betűs írás ennek következetes jelölésére ismert módon alkalmatlan (így állhat például *erza* – a helyes *erza* helyett – a 12. sorban). 3. A közölt eposzrészlet az egységesítés legelső kísérletei közé tartozik (ezek latin betűs átírása pedig alighanem az első). Hasonló próbálkozások találhatók 1999-ben a Jaksztyerje Tyestyje [*jakstere te te 'vörös csillag'*] című újság néhány számában, melyek nem jogtalanul kaptak szigorú kritikát, persze főleg az egységes irodalmi nyelv ellenzői részéről [vö. Erzjany Masztor 1999. november 23., 2 (Ivan Jefimov támadását a későbbiekben nagyobb szövegösszefüggésben, szó szerint fogom közölni), illetőleg Masztorava 2000. január 19., 1 (N. Sz. Szavkin alábbiakban még szintén idézendő állásfoglalását a fenti mondat tükrözi)]. Korai lenne tehát még értékelni. Éppen ellenkezőleg: a bizonyos következetlenségekért megértést kérek – az alkotók helyett is. Az itt közölt részlet a szakember számára jól mutatja az úttörés velejárait. E Magyarországon feltehetőleg egyetlen kéziratos példány szövege első harmadának közlé-

sével mindenesetre legalábbis jó vitaanyagot tudok szolgáltatni a mordvin nyelv iránt érdeklődőknek. 4. Noha a legutóbbi időszakban felvetődött a mordvin nyelvnek latin betűs írásmódja is: Toomas Help ezzel foglalkozik az *Erzjany Pravda* [erzan pravda 'erza igazság'] című újság hasábjain (vö. például 1999. november 23. 4) és a legutóbbi tartui finnugor kongresszuson is (vö. CIFU 9/2: 74), erre a kérdéskörre jelen írásomban nem térek ki. A kérdés iránt érdeklődő az észt szerzővel könnyen fel tudja venni a kapcsolatot (thelp@online.ee).

A főszerkesztő egy 1999. novemberi magánlevelében tájékoztatott arról, hogy újságja, a Masztorava “néhány cikket és más anyagokat is [ezen az] össz-mordvin nyelven szeretne közölni a jövőben” (a német nyelvű írás a “gesamt-mordwinisch” megjelölést alkalmazza). Butilov kolléga egyben arról is beszámol, hogy az egységesített mordvin nyelv vonatkozásában “pillanatnyilag programot és javaslatokat készítek elő a kormányunk számára”.

A finnugristák 2000. február 2–4-én Szaranszkban megrendezett második oroszországi tudományos konferenciáján Oszip Poljakov “A mordvin (moksza és erza) nyelvek államnyelvi szerepben” címmel tartott előadást (vö. Masztorava 2000. március 7., 3–4). Ennek rövid összegzése 2000. augusztusi tartui kongresszusi előadásának – azzal megegyező című, ugyancsak orosz nyelvű – téziseiként “A mordvin nyelvek – állami kisebbségi nyelvek” címmel látott napvilágot (vö. CIFU 9/2: 216). A szerző mindenekelőtt örömmel számol be arról, hogy a Mordvin Köztársaság alkotmánya 1997. február 28-án a mordvin (moksza és erza) nyelveknek államnyelvi, azaz hivatalos nyelvi státuszt adott, majd 1998. április 24-én a köztársaság országgyűlése törvényt fogadott el “a Mordvin Köztársaság államnyelveiről”, és ezáltal az orosz mellett a mordvin nyelv két változatát is hivatalos nyelvvé tette a Mordvinföldön. De vajon betölt-e a mordvin államnyelvi szerepet a köztársaságban? – veti fel Poljakov a kérdést. A szerző szerint aligha, mert ellentmondás mutatkozik a mordvinnak (a moksának és az erzának) a köztársaságban elfoglalt reális helyzete és hivatalos nyelvi státusa között. Paradox helyzet áll ugyanis fenn: a moksza és az erza [papíron] az államnyelv szerepét tölti be, viszont 1. a mordvin nem tárgya az oktatásnak az iskolákban, a főiskolákon és más tanintézetekben (ehhez hozzátehetjük: az 1990-es évek elején a 825 mordvinföldi iskola közül mint pusztán tantárgyat is – tehát heti néhány órában – mindössze 63-ban lehetett erzát vagy moksát tanulni); 2. nem adnak ki tájékoztatókat a moksza és az erza *beszélt nyelv* normáiról; 3. 1998-ban és 1999-ben egyetlen mordvin nyelvű könyv sem jelent meg (összehasonlításképpen: 1930-ban 92, 1941-ben és 1945-ben 104–104, 1949-ben 124 volt a mordvin nyelvű publikációk: szépirodalmi és tankönyvek, tansegédletek száma); 4. a köztár-

saság rádiója és televíziója napi 15 percben ad mordvin nyelvű adást (ez – je-
 gyezzük meg – napi 12 órás műsoridőt számolva is mindössze 2%-a a teljes
 programnak!); 5. a mordvin lakosság 70%-a, a 800 000 fős diaszpóra egyál-
 talán nem tanulhatja az iskolákban anyanyelvét, nem juthat hozzá anyanyelvi
 kiadványokhoz; stb. “A moksa és az erza általában nem használatos az ügy-
 intézés területén, nem működik a hatalmi, igazgatási, bírói szervezetekben, ezen
 nem történik hivatalos levelezés, nem jelenik meg társadalompolitikai iroda-
 lom, és szinte egyáltalán nem alkalmazzák a nyilvános szereplések alkalmá-
 val. [Új bekezdés:] A Mordvin Köztársaság területén mindazokat a funkció-
 kat, amelyeket csak betölthet egy nyelv, az orosz nyelv tölti be mint állam-
 nyelv és mint az Oroszország népei közötti érintkezési nyelv.” (idézet a
 Masztorava említett számából, 4. p.). Ezzel szemben napjainkban a moksa és
 az erza “másodlagos funkciót tölt be mint kisebbségi nyelv” (idézet az emlí-
 tett tézisekből). A szerző változtatásokat sürget, melyeket a mordvin nép
 1999. októberi harmadik kongresszusán elfogadott határozati program is tar-
 talmaz. Ez a program a fenti körülmények gyökeres megváltoztatását foglalja
 magában. Meglepő azonban, hogy Poljakov nem tesz említést egy egységes
 nemzeti nyelv megvalósításának szükségességéről, pedig egy nyelvnek,
 nyelvváltozatnak államnyelvi szerepben értelemszerűen jóval több esélye le-
 het Mordvinföldön az orosz mellett, mint kettőnek. Emellett a nemzeti nyelv
 megújításának fontos összetevője véleményem szerint a szakszókinccs mord-
 vinná tétele, egyfajta nyelvújítás is (minderről a Raisza Sirmankinával együtt
 készített dolgozatomban részletesen nyilatkoztam legutóbb; vö. egyelőre an-
 nak téziseit: Die mordwinische sprachwissenschaftliche Terminologie (Beitrag
 zur Sprachrettung und -erneuerung). CIFU 9/2: 283–284).

A Masztorava szerzői között a főszerkesztőn kívül persze többen is védel-
 műkbe veszik a mordvin nyelv egységesítésének az ügyét. A külföldi támo-
 gatók képviselőjében például az én ??????? ?????? ?????? ?????? ?????? című
 írásom – ami, mint jeleztem, előadásként hat évvel korábban nem hangoz-
 hatott el Szaranszkban – teljes terjedelmében napvilágot látott az újság máso-
 dik számában (Masztorava 1999. november 26., 7). Az egyik alább követke-
 ző bekezdésben pedig értesülhetünk arról, hogy ugyanez a fejtegetés nem
 sokkal korábban két másik mordvinföldi sajtóorgánumban is helyet kapott.

A reakció nem késett sokáig. Az Erzjany Masztor 1993. november 23-i
 számában a szaranszki Ivan Jefimov “A III. kongresszus trójai falova” cím-
 mel védelmébe veszi a jelenlegi két irodalmi nyelvet (1–2. l.). Figyelmet ér-
 demel már maga a cím is: *a trójai faló szállóige*, mint ismeretes, a látszólag
 ártatlan színezetbe bújtatott cselszövés jelképe. Jefimov cikkének a nyelvi
 vonatkozásokat boncoló harmadik harmadát tanulságosnak látszik viszonylag

terjedelmes volta ellenére is változtatás nélkül közölni. (A következő öt bekezdésben ezt általában kommentár nélkül teszem meg, meglepődésemet, illetőleg olykor pontosításaimat néhány szögletes zárójeles megjegyzésben közlöm. Elöljáróban még megjegyzem, hogy a két mordvin irodalmi nyelv egységesítésének gyakorlati lehetőségeiről Keresztes László nálamnál részletesebben ír *A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről* című cikkében; vö. Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szerkesztette: Mészáros Edit. Szeged 1996. 171–174.)

“Elvben valóban lehet »csinálni« egy nyelvet, mint ahogy az ismert nyelvészprofesszor [Mihail Moszin?] nyilatkozott a köztársasági televízióban. Lehet »csinálni« egy nyelvet nemcsak a tatár és a baskír, az ukrán és az orosz alapján, hanem a francia és a hindi alapján is. [...]

Egyébként már nekünk is van tapasztalatunk e téren, csak erről igyekeznék nem beszélni. A Jaksztyerje Tyestyje (‘Vörös Csillag’) című újság első számai [?!] »közös mordvin« nyelven jelentek meg. De az újság erza és moksa olvasói egyhangúlag bírálták és elutasították ezt az ötletet.

Nálunk divatos a magyar, finn [és más külföldi] nyelvészekre (Zaicz Gábor, Keresztes László, Danilo Gheno, mások) történő hivatkozás, akik lehetségesnek vélik az egységes nyelv megteremtését. A mi ismert nyelvészeink (D. T. Nagykin, D. V. Cigankin és mások) véleményét viszont nem veszik számításba. Paradoxon ez az egész. A külföldiek véleményei, akik nem ismerik kellőképpen az erza és a moksa nyelvet, és akiknek a következtetései szótárakon alapulnak, a mi néprajztudásaink és egyes történészeink számára hitelesebbeknek számítanak, mint azoké, akik ezekkel a problémákkal foglalkoznak. [Mint például kié? Nagykin, ha élne, ma alighanem hasonlóképpen nyilatkozna, mint Moszin, Cigankin professzor pedig e témát vizsgálatra eleve alkalmatlannak tartja. Z. G.] Emellett a magyar, finn [?!] és észt [?!] szakemberek a közös mordvin nyelvvel kapcsolatban kerülnek a kategorikus kijelentéseket. Azok határozott alakot csak a Mordvin Köztársaságban nyernek, ott pedig nem riadnak vissza a legkülönbélebb hamisításoktól sem.

Zaicz Gábor cikkeit az *Izvesztyija Mordovii* és a *Moksény Pravda* [mok äñ pravda ’moksa igazság’] című újságok publikálták. Közülük [az utóbbi:] a MP az egységes nyelvnek egyértelműen híve, nyilvánvaló moksa beállítottsággal. Idézem Zaicz Gábort az IM-ből: »Én a magam részéről úgy látom, hogy a mordvin fonológia az erza irodalmi nyelv alapján egyszerűsödhetne.« (Kiemelés tőlem. I. Je.). Ugyanez a mondat viszont így áll a Moksény Pravdában: »Én a magam részéről úgy látom, hogy a mordvin fonológia az irodalmi [nyelv] alapján egyszerűsödhetne.« Az erza szó tehát eltűnt. Majd tovább: »...az egységesítés az alaktan területén is elsősorban az erza

irodalmi nyelv alapján történhet meg« – ekképp szerepel az IM-ben. Ezzel szemben az MP-ben: »... az egységesítés az alaktan területén is az irodalmi nyelv alapján [de ilyen jelenleg kettő van; melyiknek alapján? Z. G.] történhet meg«.

A történelmi reáliákra történő affajta hivatkozások, hogy a különböző nyelvjárásokból az egyes irodalmi nyelveknek, mint az észtnak, a finnek stb., a létrejötte mikor következett be, nem helytállóak, minthogy ez a folyamat más feltételek között ment végbe, és más időben. Akkor, amikor a finneket nem vette körül, mint ma az erzákat és a moksákat, egy domináns nép, nem voltak kifejtett információs technológiák, [a maihoz hasonló] politikai-gazdasági, kulturális-történelmi és más kapcsolatok. Most, amikor az erzákat és a moksák nyelve, képletesen szólva, fél lábbal a sírban van, amikor az erza az erzával oroszul kommunikál – nem beszélve az erzákat és moksákat közötti tárgyalás nyelvéről –, amikor egyrészt az egyre növekvő nemzeti nihilizmus talaján példátlan asszimiláció jelentkezik, másrészt pedig, amikor nagy munkával létrejött két irodalmi nyelv, melyeken újságokat és folyóiratokat jelentetnek meg, amikor alkotmányosan biztosítva van számukra az államnyelvi státus, nemcsak az ebben az irányban tett gyakorlati lépések, hanem már az ezzel kapcsolatos beszélgetések [azaz a pusztán kérdésfelvetés] is veszélyesek. Egy közös mordvin nyelv megalkotásának szorgalmazása ilyen körülmények között felér e két közeli rokon nyelvnek saját kezünk által történő megsemmisítésével. A követői azt állítják, hogy a nyelv elvesztésével az etnosz megmarad. A történelem meggyőzően bebizonyította, hogy az etnosz halála a nyelvnek pusztulásával kezdődik. Hol vannak a finnugor nyelvcsaládból olyan rokon népeink, mint például a merik, muromák, csúdok, vepszék?» Eddig tehát az idézet I. Jefimovtól.

Egészen más a véleménye az imént részletesen idézett cikkekre reagáló N. Sz. Szavkin moksa-mordvin filozófusprofesszornak: “Mi a szakemberek többségének a véleményét osztjuk az *mordvin etnosz egységes voltát illetően* [a szerző kiemelése; Z. G.], mely két szubetnoszból áll: a moksából és az erzából. Ennek az etnosznak egységes nemzeti kultúrája, művészete, nemzeti öntudata, jelleme, nemzeti szelleme, lelke, lelki emelkedettsége van, és [...] egységes nyelve. Igen bizony, egységes nyelve is. Az erza és a moksa lexikának mintegy 80%-a megegyezik egymással. Amikor aspiránsként egy erza faluban laktam, hogy anyagot gyűjtsek a disszertációmhoz, nagyszerűen megértettem, miről beszélnek az emberek. Engem is megértettek, noha én moksául beszéltem.” Felidézem még cikkének befejező gondolatát: “...ha valaki ismeri az egyik mordvin nyelvet, akkor az [egységes] irodalmi nyelv elsajátítása nem okozhat nagy nehézséget. Ha pedig egyiket sem ismeri, akkor megtanul-

ván az irodalmi normát, szót érthet minden egyes mordvinnal, moksával és erzával egyaránt.” (Masztorava 2000. január 19., 1).

Folytatást és kibontakozást sejtető befejezőként

Mihail Moszin “A mordvin irodalmi nyelvek: a mai helyzet és a fejlődés kilátásai” című előadásában (vö. Masztorava 2000. márc. 7., 1) ismételt az egységes irodalmi nyelv megteremtése mellett foglalt állást. “Ezt a felfogást már az 1920-as években megvitatták, de e nézet soha sem kapott tömeges támogatást. A 90-es évek elején is határozottan elutasították. De miután, mintegy a mordvin nép kétnyelvűségének leple alatt, fékevesztett népnevelő-propagandista zűrzavar kezdődött a Szaranszki területen Mordvinföld átalakításáért, a tudományos körök hangulata hirtelen megváltozott. Az egységes irodalmi nyelv gondolata egyre több követőt nyert meg magának. Az eszme győzelmében a legnagyobb szerepet [persze szándékuk ellenére] azok az erza-mordvin aktivisták játsszák, akik a mordvin nép egységét mindenkinél hangosabban és féktelenebbül pellengéreztek ki, az államiságát megrendítették, és elítélték a harmadik kongresszus határozatait.” Egy néhány hónappal korábban vele készült interjúban Moszin ekképp nyilatkozott a kérdésről: “Úgy vélem, hogy az egységes irodalmi nyelv megteremtése fontos feladat. E feladatot a mai mordvin tudósnevezetteknek kell megoldania, nem csak a nyelvészeknek, hanem többek között történészeknek, íróknak, irodalomtörténészeknek, néprajzkutatóknak is. A nyelvészek [egyelőre?] nem látják neki az egységes mordvin irodalmi nyelv létrehozásának, noha az nem utópia [...], hanem realitás. Meg kell tanítani a mordvinságnak mindkét nyelvet, és azokból a jövőben dolgozhatók ki az egységes irodalmi normák. [...] E területen első lépésként egy bizottságot kell létrehozni az egységes irodalmi norma megteremtéséhez.” (Masztorava 1999. november 26., 4). Másutt, az *Izvestyija Mordovii* című újság 2000. február 11-i számában adott interjúban a nyelvészprofesszor önkritikusan kijelentette: “Jelenleg meg vagyok győződve ennek [az egységes mordvin irodalmi nyelvnek] a célszerűségében, ha korábban kételkedtem is benne.” Az igazságnak tartozunk azonban azzal, hogy Moszin jó három évtizede is már a mordvin szókészlet *egészének* feldolgozását, tehát egy “közös mordvin” (?????????????) etimológiai szótár készítését célozta meg (vö. SzFU 5 [1969]: 151), s később feltehetőleg Cigankin kezdeményezésére vállalkozott egy, az *erzára* korlátozódó iskolai szófejtő szótár első (1977) és bővített második (1998) kiadásának munkálataiban való közreműködésre. Úgy véljük: a jeles erza-mordvin tudós – Budenz és Paa-sonen nyomdokain haladva, ha talán tudat alatt is – pályafutása korai szakaszától kezdve, szakadatlanul az egységes mordvin nyelv pártolója lehetett.

Jómagam – mint láthattuk – legalább egy évtizede sorakoztatom fel érveimet a mordvin nyelvészeknek, a mordvin értelmiségnek. A mordvinság jövőjét szem előtt tartva most, a harmadik évezred küszöbén talán nem indokolatlanul, de mindenképpen jól eső örömmel mondhatom: tevékenységem nem volt eredménytelen. A mag kikelt. Nagyon várjuk az éltető napot és az égi áldást a majdani bőséges aratáshoz.

О проблематике единого мордовского литературного языка

Меня давно занимает следующий вопрос, мы должны говорить о едином мордовском литературном языке и его двух главных диалектах или о двух мордовских языках? На финно-угорском конгрессе в г. Сыктывкар в 1985 г. в названии своего доклада *Об истории спирантов в мордовском языке* я использовал единственное число для наименования данного языка. Письменный вариант доклада вышел в свет в 1990 г., между примечаниями которого я определил: "В названии [своей] статьи я не случайно говорю в единственном числе о мордовском языке. Наряду с множеством [с мнением многих] коллег я считаю, что с научной точки зрения необоснованно говорить о двух мордовских (эрзя и мокша) языках."

Я опубликовал сборник *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков* в 1995 г., в котором учёные в следующих статьях: *Сколько языков нужно эрзе и мокше?* (Габор Зайц), *О проблеме литературного мордовского языка* (Ласло Керестеш) и *"Мордовский язык" или "мокшанский и эрзянский языки"*? (Данило Гено) высказались за единый мордовский литературный язык. В этой книге речь идёт о нескольких важных обстоятельствах: было бы желательно взаимное понимание эрзи и мокши, их ежедневный контакт на родном языке (диалекте), добросовестное преподавание родного языка в школах Мордовии и стандартизированная грамматика. Всё это способствует созданию единого национального сознания, и посредством этого, вторым официальным языком в Мордовской Республике в будущем может стать унифицированный мордовский язык, наряду с русским.

На финно-угорском конгрессе в городе Ювяскюле (Финляндия) в 1995 г. мною был организован и введён самостоятельный симпозиум о проблематике литературных языков родственных народов. В своём вступительном слове я обратился к участникам симпозиума с просьбой, оценить мнения, которые представлены в материалах дискуссии, насколько возможно, трезвым взглядом, свободным от страстей и пережитков, даже в том случае, если они не совсем с ними согласны. Потом я добавил: "Не забудьте, что этот симпозиум родился в интересах спасения малых и меньших родственных языков. Зарубежные участники при сегодняшних трудных обстоятельствах попытались исследовать возможность их развития – может быть, не всегда убедительно, но во всяком случае искренне, от чистого сердца." Однако, во время симпозиума мордовские участники молчали, поскольку они отстаивали отри-

цательную точку зрения в отношении объединения двух мордовских литературных языков.

Настоящий прорыв в этом вопросе стал III съезд мордовского народа в г. Саранск 7–8-ого октября 1999 г., на второй день которого под редакцией Николая Бутылова, сторонника единства мордовского языка, вышел в свет новый месячный журнал Масторава. В первом номере журнала эрзянин Михаил Мосин в своём артикле *О едином мордовском языке* изложил: "Единая литературная норма нужна и мордовскому народу, во-первых, потому, что она еще больше в национальном и психологическом плане сблизит эрзю и мокшу, их культуру, повысит национальное самосознание, во-вторых, облегчит функционирование родного языка во всех сферах общественной жизни, снимет многие преграды для создания двустороннего двуязычия в Республике Мордовия." А во втором номере он высказался по данному вопросу таким образом: "Я считаю, создание единого литературного языка – это важная задача. Её нужно решать современному поколению мордовских учёных, не только языковедов, но и историков, писателей, литературоведов, краеведов и т.д." Мокшанин Н. С. Савкин, доктор философских наук указал метко: "...если человек знает один из мордовских языков, то выучить литературный язык не представляет большой трудности. А если не знает ни одного, то, выучив литературный нормированный язык, может общаться с любым мордвином – и мокшанином, и эрзянином."

Интересно то, что газеты Масторава, Известия Мордовии и Мокшень Правда вновь напечатали мою упомянутую выше статью *Сколько языков нужно эрзе и мокше?* Призыв третьего съезда к объединению, равно как и возникновение журнала Масторава создали очевидно здоровое кипение в мышлении мордовской интеллигенции. Значение этого нового журнала неценимо для укрепления мордовского национального самосознания и для национальной солидарности. Его статьи смотрят на мир сквозь призму *мордвы*, поднимают их самые актуальные вопросы и не забывают ни великолепные традиции мордвы, ни о 73% численности народа, живущего за пределами Мордовской Республики. Масторава – это отличный орган, который способен сплотить в единство на сегодняшний день подозрительную друг к другу эрзянскую и мокшанскую интеллигенцию.

С давнего времени я не переставал перечислять аргументы за единый язык мордовским языковедам, мордовской интеллигенции. Надеюсь, что моя деятельность увенчалась успехом.

ГАБОР ЗАЙЦ

Ismertetések – Rezensionen – Reviews

Katsauksia – Рецензии

Nyelvrokonaink

Szerkesztette: **Nanovfszky György**. Teleki László Alapítvány.
Budapest 2000. 541 + [3] lap + mellékletek

A 2000. decemberi III. Finnugor Világkongresszus tiszteletére dr. Nanovfszky György politológus, külügyminisztériumi főosztályvezető, volt oroszországi magyar nagykövet irányításával ugyanezen év nyarán terjedelmes magyar nyelvű kézikönyv látott napvilágot, és az említett kongresszus majdani résztvevői már a kiadvány orosz nyelvű változatát is minden bizonnyal a kezükbe vehetik (ez utóbbi munka címe értesüléseim szerint ???????? ?? ????? [’nyelvrokonok’] lesz). A címben megjelölt kiadvány két rövid bevezető írást és – a függelékkel és a mellékletekkel is beleértve – hét, sorszámmal ellátott fejezetet tartalmaz.

A szerkesztői *Ajánlás* (9–10) az alig egy évtizedes szervezett múltra visszatekintő finnugor mozgalom eddigi szép eredményeit említi. Nanovfszky a további sikerek alapfeltételeként jelöli meg a finnugor népek nyelvének és műveltségének tudománynépszerűsítő módon történő összegzését, az ismeretést és a népszerűsítést. Az egyes fejezetek rövid tartalmi ismertetését követően, egyben befejezésül a Finnugor Világkongresszus Konzultatív bizottságának alelnökeként kíván a mozgalom valamennyi közreműködőjének, “közös ügyünk lelkes zászlóvivőinek” további sikereket, és ajánlja figyelmükbe a jelen kötetet.

Az *Előszó* (11–12) Domokos Péter nevéhez fűződik, aki egyebek mellett megállapítja: egyfelől némileg sikerült növelni a finnugor nyelvrokonsággal rokonszenvezők táborát, másfelől az elmúlt években mód volt a rokon népek között a tudományos kapcsolatok mellett a szélesebb társadalmi alapon nyugvó, illetőleg több ízben nagy nemzetközi szervezetekben történő együttműködésre. Ezáltal nyelvrokonaink a korábbi szűk körből kiléphetnek a világ

elé, és ennek révén – többek között – történetük, nyelvük és irodalmuk eljuthat a szakkönyvekből a művelt olvasóközönséghez.

Mindkét említett szerző szóba hozza a mostani kézikönyv előzményét (ennek értékelésére a FUD 4. kötetének 228–232. lapján kerítettem sort). Az előszó soraiból és érvrendszeréből az is kiolvasható: az nyilvánvalóan akkor készült, amikor az 1996-ban publikált *A finnugorok világa* jelen második, azaz javított, illetőleg átdolgozott, háromszoros terjedelműre bővített kiadása még az elképzelések szerint változatlan címmel jelent volna meg. Az új magyar változat *Nyelvrokonaink* címét önmagában is telitalálatnak érezzük – a várható orosz cím viszont legalábbis értelmező alcímet követelne meg –, és annak is örülünk, hogy már a pusztán címcseré is megkülönbözteti és elkülöníti egymástól a tartalomban, terjedelemben és főleg igényességben egymástól jelentős mértékben eltérő két kötetet. Nyilvánvalóan elsősorban Klima László és Szij Enikő szakmai szerkesztők megítélésének köszönhető, hogy az előzmény gyengén sikerült fejezeteit, illetőleg például az aktualitásukat veszített részeket nem találjuk meg a négy évvel későbbi összegzésben. Általában csak az kerülhetett bele a régiekből az új finnugor ismerettárba, ami tudományos és tudománynépszerűsítő szempontból egyaránt helytálló, továbbá tájékoztató szerepe van. Emellett történetek persze sorrendi változtatások, népnévcserék, stilisztikai módosítások, hibajavítások és így tovább.

Az uráli népek története című első fejezet (13–190) három, jól elkülöníthető részre oszlik: 1. az őstörténeti ismeretanyag, 2. a kis rokon népek története és 3. az önálló államisággal rendelkező három nép történelmi kronológiája. *Az uráli népek származása* című alfejezet (15–28) az uráli őshaza kutatásának történetéről (Klima László), az uráli népek őshazájáról és őstörténetéről (Fodor István), valamint az uráli és a magyar őshaza meghatározásáról (Veres Péter) ad rövid, magvas összegzést. *Az oroszországi finnugor és szamojéd népek* (29–178) összefoglaló cím alatt előbb lényegében változatlan formában olvashatók az első kiadásból megismert történeti fejezetek – csak *A keleti finnugor népek és az orosz birodalom* című történelmi kronológia ezúttal már teljes, minthogy a Kr. u. 6. századtól *napjainkig* (nem a 16. század végéig) követi az eseményeket, és ismertté válnak Magyar-, Finn- és Észtország ez alkalomra némileg kibővített történelmi kronológiáinak a szerzői is –, majd a cseremiszi Kszenofont Szanukovnak a finnugor népek 1996. évi második, budapesti világkongresszusa alkalmából készített nagyszabású írása következik Szij Enikő fordításában, *Oroszország finnugor népei: a múlt és a jövő* címmel (121–178).

Az uráli nyelvek címet viselő második fejezet (191–306) egyes nyelvleírásai csekély kivétellel *A világ nyelvei* (szerk.: Fodor István; Akadémiai Ki-

adó; Bp., 1999) című kiadványban is napvilágot láttak időközben. Itteni szerepeltetésüket mégis örömmel üdvözöljük, mert az imént említett kötet a bor-sos, 10 000 Ft fölötti ára miatt aligha válhat sokak olvasmányává, másrészt pedig e helyütt, úgy látjuk, néhány kedvező változtatást is felfedezhetünk a sokszerzős anyagban. Feltűnik viszont, hogy például az obi-ugor és a szamojéd nyelvek bemutatásakor változatlan formában megmaradt a *lexikoncikkek-re* jellemző kezdés. Az uráli alapnyelv jellemzőit Bereczki Gábor mutatja be. A finnugor nyelvekről, illetve a nyelvcsalád finn-permi, finn-volgai, finnségi stb. ágáról sajnos nem készült összegezés, de – némileg következtetlően – az ugor és a szamojéd nyelvi sajátosságok bemutatására sor kerül, Sipos Mária, illetőleg, Eugen Helinski (akkor még Jevgenyij Helimszkij) kézírata alapján, Nagy Imre Csaba tollából. Az említettek egyben a két obi-ugor nyelvet és az egyes szamojéd nyelveket ismertető fejezetek szerzői is. A permi nyelveket Salánki Zsuzsa, a finn-volgaiak többségét Pomozi Péter (cseremisiz, finn, észt) és a megboldogult Nagy József (három kis finnségi nyelv) mutatja be. A magyar nyelv leírását Hajdú Mihály, a mordvinét Zaicz Gábor, a lappét Nagy Emília, a lívét pedig Valt Ernő štreit jegyzi. Az izsó, illetőleg az inkeri ismertetése elmaradt, pedig rendkívül érdekes lett volna akár a két nyelvváltozat egybevetése is, ha egyszer – Pereg Dóra véleménye szerint (vö. 59) – az “inkeri finneket még a finnugor népeket ismerők is gyakran összekeverik az izsórokkal”, és – Bereczki András is úgy tartja (vö. 63), hogy legalábbis “történelmileg különbséget kell tennünk a két etnikum között”. A szamojéd nyelveket ismertető fejezetek címei – a finnugor nyelveket bemutatókkal ellentétben – nem tartalmazzák e nyelvek hagyományos elnevezését. Mint a kérdésben érintett (ennélfogva e fejezetről a tüzetes értékelést értelemszerűen mellőző) munkatárs, magam észlelhettem, hogy e fejezet szerkesztője, Klima László igyekezett a sokszerzős kézírati anyagot lehetőség szerint egységesíteni és tömöríteni. Ennek folytán például a mordvin fejezetet is lerövidítette – a szerző hozzájárulásával – eredeti terjedelmének talán kétharmadára (megjegyzendő: az orosz változatban a nyelvleírások megmaradtak eredeti formájukban). Mivel azonban valamennyi nyelvnek a bemutatása páratlan oldalon kezdődik, sok üres fél/egy/másfél oldal maradt kihasználatlanul (összesen mintegy 20 oldal), sőt a cseremisiz, valamint két szamojéd nyelv esetében közel két-két oldal. A mordvin fejezetből mindenesetre sokkal több megőrizhető volt, ha egy végül teljesen üresen maradt lapot (a mű 242. oldalát) a fejezet írója igénybe veheti. Tucatnyi szerző nem teljesen azonos felépítésű, tematikájú munkáját kerek egészévé varázsolni rendkívüli, úgyszólván megoldhatatlan feladat. A körülmények ismeretében a fejezetet szerkesztő régész-történész kolléga munkája egészében véve elismerést érdemel. A kézikönyv

majdan remélhető harmadik kiadásában lesz mód bizonyos egyenetlenségek és következetlenségek elsimítására.

A harmadik fejezet címe: *Az uráli népek irodalma* (307–354). Ez a fejezet csalódást okozott. Kötetünk számára legföljebb *A magyar irodalom* rövid ismertetése készülhetett, Pomogáts Béla tollából, 1998-ban. A többi rokon nép irodalmát bemutató fejezet viszont – mondhatni – változatlan átvétel a *Világ-irodalmi Lexikonból*; vö. abban az enyec (1972), észt (1972), finn (1975), hanti (1975), izsór (1977), karjalai (1979), komi (1979), komi-permják (1979), lapp (1982), lív (1982), manysi (1982), mari (1982), mordvin (1982), nganaszan (1984), nyenyec (1984), szölkup (1992), udmurt (1994), vepsze (1994), vót (1994) irodalomnak itt – és a kötetben a fejezetek végén – zárójelben közölt és a betűrendnek megfelelően emelkedő évszámát. Mindez nyilván joggal tekinthető kiindulásnak. Filológiai tekintetben teljességgel érthetetlen azonban, hogy a neves szerzők – Domokos Péter (a legtöbb rokon nép irodalma), Fehérvári Győző (észt irodalom), Gombár Endre (finn ir.), Vászolyi Erik (komi ir.), Voigt Vilmos (lapp ir.) – által írt, nem ritkán húsz-harminc éve készült lexikoncikk felfrissítése nemigen történt meg. Hogy mindez a szerkesztő vagy az egyik szakszerkesztő – aligha üdvözölendő – koncepciója lenne, illetőleg emiatt egyik-másik szerző is okolható – amennyiben értesült a feladatról, de változatlanul hagyta a kéziratot –, arról csak találgathatunk. A három régi írásbeliségű finnugor irodalmat a kisebb finnségi irodalmak, a lapp irodalom, majd a volgai finnugorok, a permiek, az obi-ugorok, végül a szamojédok irodalma követi, a fejezet befejezéseként pedig az említett Világ-irodalmi Lexikonban szereplő finnugor és szamojéd szerzők névsora olvasható népenként (kivéve a magyar írókat). Az alcímhez jegyzet csatlakozik (349): “A Világ-irodalmi Lexikon 1996-ban kiadott pótkötetében (19.) az utóbbi negyedszázadban jelentkezett uráli írók közül számosan helyet kaptak. A névsorba már nem kerülhettek be.” Ez utóbbi hiány filológiai szempontból *a másik* meghökkentő szerkesztői (vagy szakszerkesztői) megoldás. Kötetünk éppen azzal adott volna többletet a lexikonban mutatkozó kényszerű kettősséghez, ha a finn, észt, karjalai, lív, vót, lapp, komi, udmurt, mordvin, mari, manysi, hanti, nyenyec írók betűrendes jegyzékeibe (látjuk, hogy e listák sorrendje sem éppen szabatos) – a 19. kötetre való utalással – a megfelelő helyekre bevették volna a fiatalabb írónemzedék tagjait is.

Az Események és dokumentumok a finnugor világban című kitűnő negyedik fejezet (355–440) elsősorban Szij Enikő szerzői és szakszerkesztői, továbbá Mayer Rita szerzői és fordítói munkája. Az utóbb említett egyebek mellett a magyarok és az oroszországi finnugor népek közötti kapcsolatok utolsó 12 évének szemléjét adja. Szij Enikő ismerteti a Finnugor Világkongresszus

vázlatos történetét és a legfontosabb dokumentumait, felsorol néhány oroszországi jogi dokumentumot is, és részletesen, 22 pontban taglalja a finnugor mozgalom rendszeresen ismétlődő jelentősebb eseményeit. Bámulatosan sokrétű és örvendetesen sokszínű a rokon népeink közötti együttműködés (vö. a rendezvények pusztá, tartalommutatószerű felsorolását a kézikönyv 403. lapján). Közülük érdemes kiemelni néhányat.

1. A finnugor népek világkongresszusai: 1992-től négyévenként. Az első helyszíne a zürjénföldi Sziktivkar, a másodiké Budapest volt, a harmadiké – mint már jeleztem – 2000. decemberben Helsinki lesz.

2. Az oroszországi finnugor népek kongresszusai: az elsőt 1992-ben a votjákok fővárosában, Izsevszkben, a másodikat pedig 1995-ben a permjások központjában, Kudimkarban rendezték. – Itt jegyzem meg, hogy mordvin forrásaim szerint (vö. például: ??????????. ??????????-????????????????-????? ?????? ?????????????? ????????. 2000. március 7. 1) 2000. február 2–4-én Szaranszk adott otthont a finnugristák II. összoroszországi tudományos konferenciájának (mordvinul: “Rossijan finnen-ugran naukan II-ce konferencijas”).

3. Nemzetközi tudományos kongresszusok: 1960 óta ötvenként. Az első házigazdája Budapest volt, az idei, észtországi tartuit követő tizedik kongresszus 2005-re kijelölt színhelye a cseremiszi főváros, Joskar-Ola. Mint ismeretes, ezen egyhetes tudományos tanácskozások előzményeinek szokás tekinteni az 1921 és 1936 között Helsinkiben, Tallinnban, illetőleg Budapesten megrendezésre került, rendszerint háromnapos finnugor kulturális kongresszusokat.

4. Finnugor történéskongresszusok: 1993-ban volt az első Ouluban, ezt követte 1998-ban a tallinni második, a harmadikat pedig 2001-ben Joskar-Olában fogják megrendezni.

5. Finnugor folklórfesztiválok: az első színhelye 1990-ben a cseremiszek fővárosa, a nyolcadiké pedig 2000 nyarán Székesfehérvár volt. Időközben Sziktivkar, Szaranszk, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet, Kudimkar, Észtország és Izsevszk rendezett néprajzi előadássorozatot.

6. Finnugor írótalálkozók: elsőként, 1989-ben ennek is Joskar-Ola volt az otthona, majd sorrendben: a finnországi Espoo, Eger, az észtföldi Lohusalu, végül Sziktivkar és Szaranszk – a legutóbbi 2000. augusztusban.

7. A finnugor szakos diákok világkonferenciája (IFUSCO): 1984 óta évenként megrendezik. Az elsőnek Göttinga és további négynek is német város volt a színhelye. Háromszor magyar (Budapest, Szeged, Pécs), kétszer-kétszer finn és észt (Helsinki, Turku, illetve Tartu, Tallinn) rendezték, és a zürjénföldi Sziktivkar, a holland Groningen, a lengyel Poznań, valamint az

osztrák és a cseh főváros volt a rendszerint közel kétszáz egyetemista és ifjú kutató találkozójának a színhelye.

8. A rokon népek napja: 1991 óta magyar, finn, észt földön, valamint az oroszországi finnugor nyelvterületeken is megemlékeznek az iskolákban a nyelvrokon népekről minden év októberének rendszerint a harmadik hetében, és ezzel felelevenítik az önálló államiságú három rokon népnek 1929-től egy évtizeden át folytatott, mintául szolgáló gyakorlatát.

A legkiemelkedőbb eseményeknek alig több, mint egyharmadát említettem eddig. Kötetünkben részletesen olvasható az oroszországi finnugor köztársaságok nemzeti kongresszusairól, a kanadai finnugristáknak (FUSAC) – Zita McRobbie [a neve így írandó!] kezdeményezésére – 1985 óta évenként megrendezendő tudományos konferenciáiról, finnugor színházi fesztiválokról, televíziós és rádiós együttműködésekről, a világ parlamentjeivel való rendszeres kapcsolattartásról, finnugor nyelvtanfolyamokról és – többek közt – finnugor anyanyelvűek hungarológiai nyári egyeteméről.

Az ötödik fejezetben *Statisztikai, demográfiai, életrajzi adatok* találhatók (441–494). Előbb Klima László közöl hasznos mutatókat az uráli népek lélekszámáról és lakóhelyükről, és ugyanő szemlélteti az uráli nyelvek családfáját. Az utóbbiban a déli szamojéd nyelvek csoportosítása Eugen Helimski újabb kutatásainak figyelembevételével készült, ezzel szemben a finn-volgai nyelvek felosztása az 1960-as évek előtt vallott felfogást tükrözi, ti. manapság Décsy Gyulán kívül kevesen beszélnek közös alapnyelvre visszavezethető volgai nyelvekről. Kötetünkben másutt, Bereczki Gábor megállapítása szerint viszont nem a volgai, hanem a balti finn vagy finnségi nyelvek közé soroltatik a merja (vagy meri), és Bereczki ugyanott úgy véli, hogy – a családfával ellentétben – a mator, a tajgi és a karagassz “nyelvváltozat lényegében azonos volt a kojballal” (vö. 193). Sajnáljuk, hogy néhány rokon nyelvnek hiányzik a táblázatban a belső (*erza, moksa, suomi*: finn), másoknak pedig a külső (magyar: (*h*)*ungar(us)*, *jurák, jenyiszeji, tavgi*) elnevezése. – Kitűnőek a családfát követően közölt, Karl Ponomarjov táblázatainak felhasználásával, A finnugor világ fejlődésének problémái címmel összeállított statisztikák az oroszországi uráli népek 1. műveltségi szintjéről, 2. az egynemzetiségű uráli családok számáról és a családok átlagos létszámáról, 3. az uráli népek életkor szerinti összetételéről, 4. a születések és 5. a halálozások számáról, valamint 6. a természetes szaporulatról. A többször is előforduló (vö. 451–452) “nem kiszámítható” szerkezet szórendje viszont – a kötet előzményéből örökölt – nyelvhelyességi hiba. – A fejezet harmadik harmadában Domokos Péter és H. Laborc Júlia a Finnugor Életrajzi Lexikon (= FÉL, 1990) anyagát figyelembe véve 456 szakember életrajzi adatait és kutatási területét foglalja össze betű-

rendben, kettőtől nyolc sorig terjedő szócikkekben, Jelentősebb finnugor kutatók címmel. Tudjuk, hogy a válogatás élő alkotók esetében rendkívül kétnyes – különösen például a kötetben közreműködő számos munkatárs, vagy éppen a magyar nyelvészek esetében –, de a válogatás egészében szerencsésnek mondható (kár viszont, hogy a forrásból hiányzó finnugristák – túlnyomó többségük nevét, a FÉL 359–366. lapján, az alapmű maga is felsorolja – a legtrikább esetben kerülhettek be a jegyzékbe). Számos finnugrista neve mellett egy hazai kiadványban véleményem szerint pontatlan “a magyar nyelvész” megjelölés (mindez az anyanyelvünk specialistáit jelölheti), helyesebb volna a “magyar finnugrista”. Örvedetes egy magyar nyelvű munkában honfitársainknak kiemelkedően nagy száma – a magyar vagy magyar származású szerzők számításaim szerint 269 főt tesznek ki, azaz a kutatók 58,99%-át (a FÉL-ben e szám – az ott felsorolt 754 szakember közül 277-et magyarnak tekintve – még csupán 36,74%!) –, de nem föltétlenül kívánatos ez az eljárás például egy orosz nyelvű változat közreadásakor. Emellett egy idegen nyelvű kiadásban például Gyarmathi Sámuel 1751. évi születési helyére utalva sokkal fontosabb a Kolozsvár településnév melletti országnév-megjelölés – Magyarország –, mint az, hogy mintegy 250 évvel később egy Gyarmathi korában nem létezett Cluj-Napoca melyik államalakulathoz tartozik (az egyébként ma bármelyik lexikonban fellelhető). Apró hiányok, hibák persze akadnak – például Wolfgang Schlachter és Csupor Zoltán Mihály sincs már az élők sorában, Toldy Ferenc eredeti családneve pedig nem tartalmaz *l*-et (az utóbbira vö. 490, 526). A szerkesztőről végül az olvasható, hogy ő “a Finnugor Tudományos Akadémia rendes tagja” (480), ilyen akadémia viszont tudtommal nincs. Várjuk a FÉL mielőbbi bővített és javított kiadását, melybe mindenesetre megfontolandó az egyes rokon népek és nyelvek, illetőleg a különféle diszciplínák szakembereinek valamiféle bevonása (munkatárs, tanácsadó, lektor).

A hatodik fejezet, a *Függelék* előbb az uralisztika válogatott szakirodalmát közli, Zaicz Gábor összeállításában (497–511). Ez a közlemény a szerző 1994-ben, Zsirai Finnugor rokonságunk című műve hasonló kiadásának függelékeként megjelent bibliográfiai összegzésének közel száz tétellel bővített változatát adja. A témakörök sorrendje: 1. bibliográfiák, 2. uráli népek, 3–4. uráli nyelvek (általában, ill. részletkérdések), 5. őstörténet, régészet, 6. népi műveltség: népművészet, népzene, hitvilág, 7. népköltészet, irodalom. Tekintettel arra, hogy ez a terjedelmes bibliográfia értelemszerűen magyar központú, annak teljesen átszerkesztett változatát várhatnánk el egy idegen (például orosz) nyelvű kiadványban. Így például a Kalevala és a Kalevipoeg magyar fordításai nemigen oda valók. Remélhetőleg a szakirodalmi jegyzék

szerzője egy későbbi – orosz, majd reményeink szerint finn és észt – kiadás előkészítésekor időben értesülhet az átdolgozással kapcsolatos teendőkről. (A 2000. április 20-i levélbeli sürgetés sokáig eredménytelennek bizonyult. Végül a 2000. október elején, a szerző kezdeményezésére a kiadó által rendelkezésre bocsátott tördelt korrektúra az orosz nyelvű változatban csak a következetlenségek kiszűrésére adott lehetőséget, érdemi változtatásokra már nem volt mód.) – A függelék második fele a Klima László és Bankó Ágnes munkájaként készült mintaszerű Névmutató (513–529). Az viszont talány, hogy itt miért van külön latin és külön cirill betűs lista, és ráadásul egyes tudósok (például Paul Ariste, Peter Simon Pallas vagy K. Ny. Szanukov) miért állnak két helyütt.

A hetedik fejezetben a *Melléletek* találhatóak (531–[544] és 32 lapnyi színes ábra: zászlók, címerek, fényképek). A számozott oldalakon az uráli népek (magyar, finn, észt, karjalai, mordvin, cseremis, votják, zürjén) himnuszainak szövege és kottája áll, az utóbbiak zenei (zongora)átiratát Wolf Péter zeneszerző készítette a kézikönyv számára. A kötetet záró, számozatlan lapokon a finnugor népek zászlói ([1–3]), az oroszországi finnugor köztársaságok fővárosainak címerei ([4]) szerepelnek, majd pedig gondosan kiválogatott, szép képek nyelvrokonaink életéből ([5–32]). Kár, hogy egyikük-másikuk képalírása igen nagy tájékozatlanságra vall, soknak pedig hiányos vagy hibás a központozása. Az egyik fénykép szöveges magyarázata például így hangzik ([17]): “Az őshaza földjén Szibériában a Volga, Káma, Belaja vidékén.” Sapieni sat.

A kötet elülső és hátsó belső borítója két kitűnő és szemléletes színes térképet tartalmaz: az egyik címe “Az ősmagyarok etnogenezise és vándorlása”, a másiké pedig: “Észak-Ázsia növényzeti övei a finnugor korban (Kr. e. 6–3. évezred)”. Meglepő viszont, hogy szerzőjéről, illetőleg az (esetleg) eredeti forrásról nem tudhatunk meg semmit. Mindenesetre a szerzőt, illetve az adaptálót elismerés illeti.

Befejezésül három megjegyzést kívánok még tenni a *Nyelvrokonaink* bemutatásakor. Továbbra is szem előtt tartom ugyanis a szerkesztő szavait (10): “Minden javító szándékú megjegyzést, kiegészítést örömmel fogadunk, és azokat alkalmasint beépítjük egy későbbi kiadásba.”

1. Egy közel 550 oldalas, sokszerzős munkában szinte megoldhatatlan feladat a rokon népek és nyelvek *egységes* közlése. A kötetben többnyire az önnevezések fordulnak elő – az első kiadás gyakorlatával ellentétben. Amennyiben viszont eme belső nevek mellett törünk lándzsát – aminek személy szerint nem örülök, mert a) ezek *nem* a hagyományos elnevezések, b) az 1950-es években *ezeknek* a használatát tették kötelezővé –, akkor igyekez-

zünk azt *többé-kevésbé következetesen* is alkalmazni (amennyiben *teljesen következetesek* volnánk, a mordvint *erzá*-nak és *moksá*-nak hívnánk, a finnt *suomi*-nak, a lappot pedig *számi*-nak). Sőt, noha az előszóban azt olvashatjuk, hogy a “karjalai/karél változatok közül a *karjalait* használjuk” (12), bizony rendszeresen csak a külső (*karél*) elnevezést szerepelteti a szerzőknek egy része, és kizárólag ez a forma olvasható a képaláírásokban. Itt jegyzendő meg, hogy a mordvin a műben rendszerint egy, de olykor – például a kutatói jegyzékben (a 457. lapon több helyütt is) – két (*erza* és *moksa*) nyelvként van említve. Más szavakkal, összegezve: a következő kiadásban egy bizonyos és védhető koncepciót egységesen kellene a műben alkalmazni. Az egyes fő fejezetekben összesen 31 szerző neve számlálható össze. Óhatatlanul adódnak tehát a munkában ismétlések, átfedések, illetőleg van példa egymással ellentétes vélemények megformálására is. Ennélfogva hasznos lenne, ha adandó alkalommal egy fiatal, megbízható kolléga kizárólag ebből a szempontból vizsgálná meg majdan a kiadásra előkészített *teljes* anyagot.

2. A fő fejezetekben képet kaphatunk az uráli népek történelméről, nyelvééről és irodalmáról (a népi műveltségről még nem). A szerzők túlnyomó többsége magyar, a könyv itthon jelent meg. Ezért érthetetlen a számomra, hogy az egyes nyelvrokonok bemutatása miért nyugatról kelet felé történik, és miért nem a legközelebbi, keleten élő vogulokból és osztjásokból kiindulva lépünk át Európa felé az Urálon, és kerítünk sort előbb a zürjén, majd a votják (a két permi nép és nyelv sorrendisége sem helyes), ezután pedig a csere-misz, a mordvin, a finnségi, a lapp, végül a távoli szamojéd nyelvrokonok bemutatására. Megjegyzem, hogy meglepő módon ugyanezt a hibát követte el – legalábbis véleményem szerint – egy olyan korszakalkotó mű is, mint a Rédei Károly szerkesztette *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (I–III. Budapest–Wiesbaden 1988–1991).

3. A címlap belső oldalán ez olvasható: [A jelen munkát] “Lektorálták az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pázmány Péter Tudományegyetem Finnugor Tanszékének munkatársai.” Ez két okból sem igaz. Egyfelől a PPTÉ éppen a mai ELTE-nek (és a mai Pázmány Péter *Katolikus* Egyetemnek) az elődje, mely 1922-t követően csak 1949-ig viselhette az alapító bíboros nevét. Másfelől: a PPKE oktatói közül *egyedül én* láthattam a munkát, annak is terjedelmileg csupán alig egyötödét: az uráli *nyelvekkel* foglalkozó részt (tehát a második fejezetet). A kapott kéziratot sok száz bíráló megjegyzést tettem, melyeknek a nagyobbik részét a társ-szakszerkesztő elfogadta. Koncepcionális kérdésekben több levelemben is véleményt formáltam (a két legutóbbinak a dátuma: 1999. szeptember 10. és 1999. szeptember 21.). Az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő egyik kollégámtól utólag arról

értesültem, hogy e fejezet hozzám eljuttatott kéziratos anyaga – melynek tüzetes áttanulmányozása hozzávetőlegesen egy heti munkámnak bizonyult – nem a végleges változatot foglalta magában, hanem az állítólag egy korábbi variáns. Összegezve: miként Bereczki Gábor *A magyar nyelv finnugor alapjai* című egyetemi jegyzetének (Universitas Kiadó, Bp. 1996, 199822) szerkesztési munkálataiban, más esetekben is szívesen vállalok, vállalunk együttműködést az ELTE és más intézmények finnugristáival (így nyilatkoztam 1998-ban, az *Uralisztikai tanulmányok* című sorozat 9. kötetének 209. lapján is, a 125 éves budapesti finnugor tanszéket köszöntve). Ezúttal azonban a szóban forgó fejezet végigtanulmányozását kollegiális szívességből tettem, és az anyag visszajuttatásakor írásban, az 1998. augusztus 4-i kísérőlevelemben kértem, hogy nevem – és értelemszerűen: egyetemem neve – ne legyen a munkában még köszönetképpen sem megemlítve. Sajnos e kérésem, mint láthattuk, nem teljesülhetett. Ezzel szemben, miként ugyancsak szembetűnik, vállalkoztam egy fejezet újraírására és korábbi uralisztikai bibliográfiám kibővítésére, s mindkettővel szívesen szerepelek a kötetben.

A *Nyelvrokonaink* tudománynépszerűsítő szempontból ígéretes, tudománypolitikai szempontból pedig hézagpótló munka. A szigorú egyetemi vizsgáztató is két jeggyel jobbat adna rá, mint *A finnugorok világa*-ra. De ma még nagyon elfogultan, részrehajló módon sem érdemelhet jelest.

ZAICZ GÁBOR

Mordvin nyelvészeti egyetemi kézikönyvek

Négy, egyetemi tanulmányok segítését célzó művet tart kezében az olvasó. Az erza és a moksa alaktani kézikönyv nagyobb munkaközösség tagjainak, a szaranszki Mordvin Állami Ogarev Egyetem tanárainak munkája. Az egyes fejezeteket azok a szakemberek írták, akik a kérdéssel korábbi munkáikban behatóan foglalkoztak és foglalkoznak. A nyelvtani fejezetek annyiban úttörő jellegűek, hogy mordvin nyelven tárgyalják a nyelvtani alapfogalmakat, a morfémák kapcsolódásának lehetőségeit, és a tematikával összefüggő egyéb kérdéseket. Már korábban is jelentek meg egyetemi jegyzetek, amelyek vagy erza vagy moksa nyelvjárásban, tehát a hallgatók anyanyelvjárásán közvetítették az anyanyelvi ismereteket. E munkáknak nagy jelentőségük van, hiszen tudatos törekvésnek vagyunk szemtanúi: a nyelvészeti kérdéseket

mordvin terminológiával tálalják. Mindaddig nem beszélhetünk stabil irodalmi nyelvről, amíg a tudomány, a jog és a közigazgatás terminológiája nem fejezhető ki anyanyelven. A bibliafordítások mellett a szaknyelvi újítás tehát nagy lépést jelent előre a mordvin nyelvújítás rögzös útján. A nagyobb irodalmi hagyományokkal rendelkező finnugor (észt, finn és magyar, részben már a lapp) irodalmi nyelveknek, de más népek irodalmi nyelvének kialakításában ennek óriási jelentősége volt és lesz.

Д. В. Цыганкин (отв. ред.) и др.: **Эрзянь кель. Морфология**
Республиканской типографиясь Красный Октябрь.
Саранск 2000. 280 ст.

Az erza morfológiai kézikönyv a terjedelmesebb. A szófajok szemantikai és funkcionális kérdései, valamint a tulajdonképpeni alaktan, a morfémák kapcsolódásának szabályai ötvöződnek. A morfonemikai és morfológiai alapfogalmak elvi és gyakorlati tisztázása után (4–33) az első fő fejezet (34–52) a szóformálás kérdéseivel foglalkozik, majd rátér a hagyományos ragozás tárgyalására: a névszó- és az igeragozás kérdéseire. Itt sok példával illusztrált, gazdag anyag található, néhány rokon nyelvi párhuzammal (52–73).

A főnévragozás (73–108) című fejezet az esetragokat, a birtokos személyragokat és ezeknek a funkcióját tárgyalja bőséges példaanyaggal illusztrálva. Ezután a határozott ragozás és a másodlagos ragozás paradigmái következnek. – A melléknévről szóló fejezetben (108–115) találjuk a névszók predikatív ragozását. Ezt követi a számnév (115–123) és a névmások (124–145) ragozása.

Az igeragozás kérdései kapnak helyet a legterjedelmesebb fejezetben (146–216): itt van szó igen részletesen a ragozástípusokról, az igemódokról és igeidőkről, a határozott ragozásról, tagadó ragozásról, az aspektusról stb. – Rövidebben foglalkozik a könyv az igenevek (216–227) funkcióival, a határozószókkal (228–249), a névutókkal (249–254), a kötőszókkal (255–260), a partikulákkal (260–267) és az indulatszókkal (267–271).

Az irodalomjegyzék (272–277) tartalmazza a mordvin morfológiai kutatásokra vonatkozó legfontosabb szakirodalmat, valamint az oroszországi finnugor nyelvek leírására vonatkozó orosz nyelvű szakirodalmat. Néhány “nyugati” mordvin kutató is bekerült a jegyzékbe egy-egy könyvével (Alho Alhoniemi, Hajdú Péter, Lauri Hakulinen, Mészáros Edit és Keresztes László).

A tankönyv strukturalista ihletésű: formális eszközökkel szegmentálja a morfológiai elemeket. Hasznos lett volna a végén egy szójegyzék, amely tartalmazná az új nyelvtani kifejezéseket és orosz megfelelőiket is. A kötet szerzőgárdája (a fejezetek sorrendjében) M. D. Imajkina, D. V. Cigankin, A. M.

Grebnyeva, R. N. Buzakova, N. Sz. Aduskina, M. V. Moszin, A. M. Haritonova, N. A. Agafonova, V. P. Cipkajkina, R. A. Aljoskina, O. V. Jerina és Je. N. Liszina igen jó és alapos munkát végeztek.

Н. С. Алямкин (ред.): **Мокшень кяль. Морфология**
Красный Октябрь типографиясь. Саранск 2000. 234 ст.

A moksa morfológiai kézikönyv valamivel kisebb terjedelmű. A bevezető (4–7) a moksának a finnugor nyelvek között elfoglalt helyével foglalkozik, továbbá az erzához való viszonyával is. Az első fő fejezet itt is az alaktan mi-benlétéről szól (8–13), a következő fejezet a morfológiai alapfogalmakat veszi számba (14–27). Más aspektusból még a következő fejezetben is (27–36) erről van szó, ebben ugyanis a szófajokat tárgyalja a szerző.

A főnévragozás fejezete (37–83) az esetragozás, a határozott ragozás és a birtokos személyragozás kérdéseivel, továbbá a másodlagos ragozással foglalkozik részletesen, és felsorolja az egyes morfológiai formánsok funkcióit, majd részletezi a legfontosabb főnévképzőket. – Rövidebben kerülnek sorra a melléknév (83–94), a számnév (94–101), valamint a névmások (101–113) alaki és funkcionális problémái.

Természeténél fogva az igeragozás kap legtöbb helyet (113–172), ezen kívül az igeképzés, az aspektus, az igenem is terítékre kerül. A további fejezetek a hagyományos szófaji megoszlás szerint következnek: az igenevek (172–181), a határozószók (182–190), a névutók (190–201), a kötőszók (201–207), a partikulák (207–216), az indulatszók, végül a módosítószók (216–220).

Hasznos mellékletnek bizonyul a nyelvtani terminusok jegyzéke és orosz fordítása (221–223).

Az irodalomjegyzék (224–230) nagyjából azonos az erza nyelvtanével: ez is tartalmazza a mordvin morfológiai kutatásokra vonatkozó legfontosabb szakirodalmat, valamint az oroszországi finnugor nyelvek leírására vonatkozó orosz nyelvű szakirodalmat. A “nyugati” mordvin kutatók közül itt is bekerült Alho Alhoniemi, Balassa József, Lauri Hakulinen, August Alhqvist [g-vel], Keresztes László, valamint F. J. Wiedemann [V-vel]. – A kötet szerzőgárdája (a fejezetek sorrendjében): N. Sz. Aljamkin, K. I. Ananyina, G. Sz. Ivanova, V. M. Imjarekov, A. N. Kelina, T. I. Lomakina, V. I. Scsankina, M. A. Kelin, A. P. Feoktyisztov és O. Je. Poljakov igen jó és alapos munkát végeztek.

A két nyelvtant összehasonlítva elmondható, hogy a szerzők és szerkesztők nagyjából azonos elveket követtek. Az erza nyelvtan elméleti alapvetése

szélesebb, terminológiai újításai merészebbek, a moksa nyelvtan újítási törekvései visszafogottabbak. Sajnálatos dolog, hogy a munkacsoportok változatlanul egymástól elkülönülten dolgozhattak, nem látható ugyanis arra irányuló törekvés, hogy a terminológiai újítás egységes szempontok szerint történt volna. Pedig véleményem szerint az egységes mordvin irodalmi nyelv megteremtésére a szerkesztők a nyelvészeti szakszókincs terén páratlan alkalmat szalasztottak el. Az újítások meggyökeresedése most már azon múlik, mennyire sajátítják el a mordvin anyanyelvű hallgatók a terminológiát, hogy majdan a vidéki iskolákba kerülve meghonosítsák azt a mordvin tanulók nyelvhasználatában.

Alekszandr Feoktyisztoz: A moksa mordvin nyelv alapjai

(oktatási segédanyag)

Budapesti Finnugor Füzetek 9. Budapest 1999. 68 lap

Feoktyisztoz moksa nyelvtani vázлата nyelvileg nem ad többet a Chrestomathia Morduinica (Tankönyvkiadó, Budapest 1990) című egyetemi tankönyvemnél. Érdekes melléklet a Mordvin Köztársaság himnusza (64–66, a szöveg sajnos alig olvasható), címere és zászlaja (67).

Tuula Nevala–Mihail Mosin: Suomalais-ersäläinen keskusteluopas.

Финнэнь-эрзянь кортамолезкс. Финско-эрзяньский разговорник.

Мордовской книжной издательствась. Саранск 1998. 108 ст.

A finn–erza társalgási zsebkönyv Moszin korábbi orosz–erza társalgási zsebkönyvének (M. B. Мосин: Русско-эрзяньский разговорник. Мордовское книжное издательство, Саранск 1990) alapján született. Amikor 1991-ben Szaranszkban járva azt forgattam, az járt az eszemben, vajon melyik boltban szólalhatnék meg mordvinul anélkül, hogy a) értetlenül bámulnának rám, vagy hogy b) megértés esetén is – az árukészlet szerény volta indokoltá tenné a vásárló érdeklődését. Lehet, hogy azóta bővebb lett az áruválaszték, ám félek, hogy a mordvin nyelvű érdeklődés továbbra is süket fülekre találna.

KERESZTES LÁSZLÓ

Alho Alhoniemi–Nina Agafonova–Mihail Mosin:

Suomalais–ersäläinen sanakirja. Finneñ–erzañ valks.Turku 1999. 542 lap; Saransk 2000. 506 lap?¹

A Turkui Egyetem Finn és Általános Nyelvészeti Tanszéke az utóbbi években a volgai finnugor nyelvek legfontosabb finnugor szótárkészítő műhelyévé vált, két cseremiszi (Arto Moisio: *Marilais–suomalainen sanakirja*, 1992; Arto Moisio–Ivan Galkin–Valentin Vasiljev: *Suomalais–marilainen sanakirja*, 1995) és két mordvin szótár (Jaana Niemi–Mihail Mosin: *Ersäläis–suomalainen sanakirja. Erzañ–finneñ valks*, 1995; Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov: *Mokšalais–suomalainen sanakirja. Mokšeñ–finnoñ valks*, 1998) látott itt napvilágot a közelmúltban, s őket követi most a turkui egyetem és a szaranszki egyetem közös gondozásában Alho Alhoniemi, Nyina Agafonova és Mihail Moszin új szótára, a *Suomalais–ersäläinen sanakirja*.

Ez a szótár szervesen illeszkedik az utóbbi időben fellendült mordvin lexicográfia vonulatába. A kilencvenes évek termése (a turkui kiadványok mellett) a kétnyelvű szótárak sorában igen bőséges: B. A. Szerebrennyikov–R. N. Buzakova–M. V. Moszin: *Erzañ–ruzoñ valks. Эрзянско–русский словарь*. Moszkva, 1993; V. Sz. Scsemerova: *Erzañ–ruzoñ valks. Русско–эрзянский словарь*. Szaranszk, 1993; V. I. Scsankina: *Mokšeñ–ruzoñ valks. Русско–мокшанский словарь*. Szaranszk, 1994; O. Je. Poljakov–A. N. Kellina: *Русско–мокшанский школьный словарь*. Szaranszk, 1996; B. A. Szerebrennyikov–A. P. Feoktyisztoz–O. Je. Poljakov: *Mokšeñ–ruzoñ valks. Мокшанско–русский словарь*. Szaranszk, 1998; Mészáros Edit–Raisza Sirmankina: *Erza–mordvin–magyar szótár*, Szeged, 1999. Ugyancsak ennek az évtizednek az eredménye Heikki Paasonen nagyszótára (*Mordwinisches Wörterbuch I–IV*. Helsinki 1990–96), D. V. Cigankin és M. V. Moszin etimológiai szótára (*Etimologijañ valks*. Szaranszk, 1998) és R. Sz. Sirmankina frazeológiai szótára (*Frazeologijañ valks*. Szaranszk, 1998). A kétnyelvű szótárakról bővebb ismertetést a FUD 6. számában írtam (Új mordvin szótárak, 172–179).

Az új finn–erza szótár készítői az előszóban vázolják, milyen nehézségeket jelent egy nemzetközi szerkesztőgárda működtetése. A munka alapjául az 1995-ben megjelent erza–finn szótár finn szóanyagát vették (“se ei kuitenkaan antanut hyvin suurta apua nyt ilmestyvän sanakirjan tekoon”), a finn szólistát Alhoniemi készítette el, az erza anyag első felét (*a–l*) Agafonova, a második részét (*m–ö*) Moszin gondozta. A szerkesztők munkájukat az évi rendszeres turkui találkozósaik, illetve egyszeri szaranszki tartózkodásuk

¹? Az eltérő terjedelem a párhuzamos kiadás különböző szedéstükréből adódik.

alatt végezték.

Egy kisebb finnugor nyelv szótárának megítélése során talán a legfontosabb kérdés az, hogy mennyire finnugor, illetve mennyire orosz az adott szótár. Vannak olyan mordvin szótárak (például az erza–orosz nagyszótár), amelyek helyenként “elmordvinosított orosz–orosz” szótárnak tűnnek, s hemzsegnek bennük az orosz szakkifejezések. A finn–erza szótár készítőinek célja az “erzásítás” volt (“sanakirjasta on yritetty tehdä mahdollisimman ersäläinen”). Ez, törekvésük szerint a gyakorlatban új erza képzők és összetételek megteremtését, illetve sok erza szó jelentésének bővítését jelenti. Alhoniemiék véleménye szerint céljukat legalább egy dologban elérték: bebizonyították, hogy az erzák képesek sokoldalúan fejleszteni saját nyelvüket. És ez igaz még akkor is, ha sok általuk teremtett új szó vagy szóalkotási mód nem fog meggyökeresedni a mordvinban.

A szerkesztők sok esetben igyekeznek tehát az orosz eredetű szó mellett megadni a mordvin megfelelőt is, például:

<i>aikataulu</i>	<i>график, расписания</i>	<i>важодемалув</i>
<i>ennakkotilaaja</i>	<i>абонент</i>	<i>сёрмадстыця</i>
<i>hullu</i>	<i>дурак</i>	<i>ормазкадозь</i>
<i>hymni</i>	<i>гимн</i>	<i>инелмаморо</i>
<i>informaatio</i>	<i>информация</i>	<i>кулянь пачтямо</i>
<i>jälkiruoka</i>	<i>десерт</i>	<i>ламбамо ярсамопель</i>
<i>kansallisuus</i>	<i>народность,</i>	<i>раськелма</i>
<i>kansatiede</i>	<i>этнография</i>	<i>раськеде наука</i>
<i>kielentutkija</i>	<i>лингвист</i>	<i>кельзодыця</i>
<i>kielitiede</i>	<i>лингвистика</i>	<i>кельнь тонавтнема</i>
<i>kokemusperäi-</i> <i>nen</i>	<i>эмпирической</i>	<i>опыт лангс нежедезь</i>
<i>käsikirjoitus</i>	<i>рукопись</i>	<i>кельзёрмадовкс</i>
<i>maanosa</i>	<i>континент</i>	<i>масторбелькс</i>
<i>näyttely</i>	<i>выставка</i>	<i>невтнема</i>
<i>ominaisuus</i>	<i>качества</i>	<i>ёнкс</i>
<i>postinkantaja</i>	<i>почтальон</i>	<i>сёрмань кандтница</i>
<i>tasa-arvo</i>	<i>равноправия</i>	<i>вейкендямочи</i>
<i>öljy</i>	<i>нефтя</i>	<i>модаой stb.</i>

Ugyanakkor jó lenne “elerzásítani” például: *kielioppi* ~ *грамматика*, *käsikirja* ~ *справочник*, *patsas* ~ *статуя*, *ylioppilas* ~ *студент* stb. Persze, jó néhány olyan – régebbi ideológiai, esetleg újabb keletű “kommerciális” – kifejezés is található a szótárban, amely még nem lépett az erzává válás útjára,

pl.: *dialektiikka* ~ диалектика, *imperialismi* ~ империализма, *interventio* ~ интервенция, *kansanoikeus* ~ нарсуд (народной суд), *liikepankki* ~ коммерциянь банка, *opportunisti* ~ оппортунизма, *patriotismi* ~ патриотизма, *perustuslaki* ~ конституция stb. Néhol rendkívül leleményesnek tűnnek az erza megfelelők: *pikaluistelija* ~ нурька ютконь конькасо чиуця, *kansainväliset urheilukilpailut* ~ масторютконь спортсо пелькстамом stb.

Mivel egy ilyen típusú szótár elsősorban nyelvészeknek szól, érdemes megvizsgálni a nyelvészeti szókincs természetét. Úgy tűnik, ebben a szótárban e szakszókincs még csak az erzává válás elején tart, ugyanis számos kifejezést még oroszul (ill. latin formában) adnak meg a szerkesztők (*kaasus* ~ надеж; *instrumentaali* ~ творительной надеж; *genetiivi* ~ родительной надеж, генитив; *akkusatiivi* ~ винительной надеж, аккузатив; *fonetiikka* ~ фонетика; *lauseoppi* ~ синтаксис; *adjektiiv* ~ пролагательной, адъектив; *liite* ~ аффикс; *verbin kielteiset muodot* ~ гаголонь отрицательной формат stb.). Vannak azonban biztató jelek: *lause* ~ предложения, *валрисьме*; *sapasto* ~ валбусмо, лексика; *lainasana* ~ саень вал; *sukikieli* ~ раскень кель stb.

A szótár végén a szerkesztők ragozási táblázatokot adnak közre: a finn névszók 51 és az igék 27 ragozási mintája segítséget nyújthat a finnül tanuló mordvinok számára, azonban talán jó lett volna az erza paradigmákat (illetve legalább a fő ragozási táblázatokot) is megadni. A paradigmák után a finn fokváltakozás rövid áttekintését olvashatjuk.

Nagyon hasznos a szótár legvégén közreadott lista (*Эрзянь ды мокшонь кельтнень коряс валкстнэ*), a mordvin szótárak, szójegyzékek 46 tagú listája, amelyben a kétnyelvű (orosz/finn/magyar/német–mordvin) szótárak mellett helyet kapnak a helyesírási, a toponimikai, a frazeológiai, az etimológiai és a szinonimaszótárak egyaránt.

A szótár 17 000 címszót tartalmaz, ez lényegesen meghaladja a sorozatban korábban megjelent két kötet szóállományát (az erza–finn szótár 12 000, a moksa–finn szótár 9 000 címszavas).

A szerkesztők az erza adatokat cirill betűs transzkripcióban adják meg, hasonlóan az erza–finn szótárhoz. Véleményem szerint feltétlenül meg kellett volna adni a latin betűs átírást is, ugyanúgy, mint a moksa–finn szótár szerkesztői tették. A szerkesztők, mint ahogy az előszóban írják, az 1993-ban elfogadott erza helyesírási elveket alkalmazzák, amelynek egyik legfontosabb eleme az összetett szavak határán jelentkező zöngésségi korreláció jelölése.

Az Alhoniemi, Agofonova és Moszin szerkesztésében megjelent finn–erza szótár újabb jelentős művel gazdagította a mordvin szótárirodalmat, s gyakorlatiassága, nyelvújító törekvései és világos szerkesztésmódja jóvoltából valószínűleg rövid időn belül a mordvin szakemberek fontos kézikönyvévé válik.

MATICSÁK SÁNDOR

Ольга Ерина: Частицы в мордовских языках. Tartu 1997.

Dissertationes Philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 1. 150 lap

Olga Jerina a mordvin módosítószókat elemző doktori disszertációját 1997-ben a Tartui Egyetemen védte meg. Témavezetői A. Künnap és P. Alvre, opponense V. Pall volt.

A jól szerkesztett Tartalomjegyzék, a szerző publikációinak listája és a Rövidítések után következő Bevezetésben (13–36. l.) a téma szakirodalmának kimerítő áttekintése következik. A módosítószók terminológiai kérdéseinek nemcsak a finnugrisztikai és az általános nyelvészeti művekben nézett utána, hanem – mivel a mordvin nyelvtanítás sokáig az orosz grammatikai hagyományokon alapult – az orosz nyelvre vonatkozó írásokban is tájékozódott. Úgy tűnik, az értekezés egésze szorososan követi K. Majtyinszkaja szakszóhasználatát, elméleti nézeteit és metodikáját. Ellenvéleményt csak kivételes esetekben fejt ki.

Jerina funkcionális–szintaktikai szempontú szinkrón vizsgálatot végez. Korpuszát különböző stílusú eredeti mordvin irodalmi és népköltészeti szövegek alkotják, nyelvjárási példákat csak alkalmanként idéz. A példákat eredeti cirill betűs helyesírással közli. Transzkripciót csupán egyszer, a mordvin simuló szócskák fonetikai variánsainak bemutatása végett használ (37. l.). Az elemzés párhuzamosan folyik erza és moksa anyagon. A két nyelvváltozat közötti lényeges eltérésekre sehol sem utal. Rendszeresen említ rokon nyelvi analógiákat, amelyek példaszavait szótárakból kereste ki. Az alapjában véve leíró megközelítést időről időre a vizsgált nyelvi elem eredetét megvilágító történeti adalékok egészítik ki. (Itt természetesen nem kell bonyolult fejtegetésekre gondolni, hiszen az oroszból való kölcsönzés a legtöbb esetben nyilvánvaló.)

Az egyes fejezetekben Jerina a módosítószavakat jellemzi a mondatban elfoglalt helyük (pre- vagy posztpozitív, szuffixális) szerint, s hogy milyen

szófajok, mondatrészek jelentéstartalmát módosítják; bemutatja a kereszteződő vagy kettős szófajúság eseteit. A módosítószóknak főként a mondatban, illetve a szövegben, beszédhelyzetben érvényesülő jelentését elemzi. Megtudjuk, lehet-e a vizsgált szó mondatértékű, milyen a gyakorisága, előfordul-e a nyelvjárásokban, milyen érzelmi, értelmi, stílusbeli és más sajátos jelentésárnyalattal gazdagíthatja a beszédet. A megállapításokat bőséges, pontosan orozsra fordított erza és moksa példamondatok támasztják alá.

Az expresszív-kiemelő jelentésű erza *-гак, -как, -як*, moksa *-га, -ге, -ка, -ке, -вок, -нга* 'is, szintén, sőt, még' és az erza *-ке*, moksa *-ге, -киге* 'hát, aztán' a finn *-kin, -kaan, -kään* partikulákkal mutat rokonságot (2.1. rész).

A kiemelő-korlátozó erza *ансяк*, moksa *аньцек* 'csak' (vö. csuvas *анчах*) a beszélt nyelv meghatározó stíluselemei (2.2.).

A nyomatékosító-kiemelő e. *мик*, m. *мяк, мянь* 'sőt, még' és az e. *натой* (orosz: *на то u*), m. *нльне, нлтаӱ* 'ua.' az összetett mondatokban a *што* 'hogy' kötőszót is pótolni szokta (2.3.).

A nyomatékosító, azonosítást is kifejező *u* 'is' az erzában igen ritka, csak a moksában produktív (2.4.1.). Az e. *коть, куш*, m. *хоть, хуш* 'bár, akár' megengedő kötőszók is lehetnek. Az e. *уш*, m. *ни* 'már'; e. *эно* (nyj. *эна*), m. *ина* 'hát, aztán, hiszen stb.'; e. *эдь* (*ведь*), m. *вдь* 'hiszen' szócskáknek különféle kontextusokban szerteágazó jelentésárnyalatai vannak.

A meghatározó-pontosító (2.5.) e., m. *самӱ*, e. *цӱк*, m. *вчек* 'pontosan, pont, éppen' szerepűek. Az e. *цють*, (*цютьке*), m. *цють* 'alig, egy kicsit'; az e. *малав*, m. *нутаӱ* 'majdnem, csaknem', valamint az e. *еще*, m. *нинге* 'még' keveslést fejez ki (2.6.).

Az e. *вана, ва, ват, оно, он*, (nyj. *вара, оро*); m. *вага, вона, ва, вов* 'lám, íme, hát' mutató szavak a mondat aktuális tagolásában, az igei akció pontosításában, feltételes kötőszóként, elkerülhetetlenséget jelző modális szóként használatosak (2.7.). Szintén demonstratív jelentésűek az e. *ме*, m. *тя* 'ez' és az e. *се*, m. *ся* 'az' szócskák (2.7.3.).

A szerző – Majtyinszkaja nyomán – tagadószónak csak a nem toldalékolható elemeket tartja. Az e. *а* m. *аф*, e. *аволь*, m. *афоль* 'nem' tagadószók és a tagadó igék elkülönítése így nem elég világos (2.8.).

Az általánosan használt e. *эно, да*, m. *ино, да*, e., m. beszélt nyelvi *ага, аха, угу* 'igen' mondat értékű igenlő módosítószók szerepét az erza *нама* 'persze' módosítószó és más szófajú lexémák is betölthetik. Az e., m. *виде* 'úgy van, pontosan', e. *алжукс* 'tényleg, valóban', *наро* 'jó, jól van', *устя* 'így van', m. *тяфта, стане* 'úgy van' mondatkezdő helyzetben fejeznek ki beleegyezést (2.9.).

A modális módosítósók (3. rész: 107–132.1.) közül a kételkedést, bizonytalanságot kifejező e. *каня* 'talán, vagy, lehet', *ли* '-e'. m. *кали* 'talán,lehet, vagy', *ли, кати* 'lehet', *дяряй* 'talán, vajon', e. *што ли* 'talán', e. *меня* 'ez...', e. *чей, чай*, m. *чяй, чай* 'remélem' szavak a kérdő mondatokban is gyakran szerepelnek (3.1.).

A beszélő feltevését az e. *неяви, бишь*, m. *няемс, няк* 'úgy látszik, úgy tűnik'; e. *марят*, m. *маряк* 'úgy hallom'; e., m. *улема* 'valószínűleg, úgy látszik'; e. *паряк, бульчом*, m. *шять (шять)* 'lehet, esetleg'; e. *натъ, нама*, m. *вднатъ* 'talán' szavakkal jelezheti (3.2.).

Bizonyosságot, megerősítést, meggyőződést fejez ki az e. *нама, алкукс, натъ*, e., m. *виде* szavakon kívül az orosz eredetű m. *конешна* 'persze' is (3.3.) Az óhajtó mondatokban az oroszból kölcsönzött e., m. *хоть бы*, illetve ennek variánsai, az e. *котъ бу, хошь бу, куш бу*, m. *хоть бу, хуш бу* 'bár-csak' jelenik meg (3.4.).

Az e. *кадык*, m. *катк* 'hadd' megengedést fejez ki (3.5.), az e. *эрь, ярь*, m. *эрь*, e., m. *-ка, ну, ну-ка, давай*, e. *эно*, m. *уно* 'hát', e. *эрь эно* m. *эрь уна* a felszólító mondatokban fejt ki hatását, az erza *бы, бу*, m. *ба* a beszélő kívánságára utal (3.6.). Függő beszédben, idézetekben az e. *келя*, m. *кле* 'azt mondja, úgymond, állítólag' használatos (3.7.).

A *-ли* '-e' semleges kérdőszócska explicit módon jelzi a kérdést, az *a* szót viszont – mivel kijelentő mondatokban is előfordul – Jerina nem sorolja ebbe a kategóriába. A *што ли*, e. *a рази*, e., m. *рази*, m. *деряй*, e. *каня*, m. *кали* 'talán, vagy', e. *неужто*, m. *ужели* 'csakugyan?', m. *афоли* 'nem-e?', e. *эли*, m. *али* 'vagy' alkalmazásával a kérdező érzelmeit tudja kinyilvánítani.

A kérdő mondatokban megjelenő bizonytalanságot, kételkedést kifejező e. *бульчом* 'valószínűleg', *натъ* 'alighanem', m. *пади* 'feltehetőleg', *шять*, e. *паряк* 'lehet(séges)', e., m. *улема* 'bizonyára', e. *чей*, m. *чяй* 'remélem', e. *некак*, m. *никак* 'úgy tűnik' használatát illusztrálja a 3.8.3. rész.

Az e. *будо, кода, мерят, прок, теке*, m. *бта, мярьгат, теке* 'mint, mintha, akárcsak, úgy mintha' elemeket elsősorban összehasonlító kötőszókként ismerjük, de N. Vorobjova szerint néhány sajátos mordvin mondatszerkezetben a módosítószó funkcióját is betöltik (3.9.).

A befejező rész (4., 133–8. l.) újra összegzi a módosítószók szófaji besorolásának kritériumait s röviden felsorolja a tanulmány főbb állításait.

Az orosz nyelvű könyv végén a felhasznált szakirodalom jegyzékét, egy észtül írt kivonatot, valamint rövid életrajzot olvashatunk oroszul és észtül.

Az értekezés – bár különösebb terminológiai vagy nyelvelméleti újdon-ságokkal nem szolgál – a mordvin módosítószavak használatának olyan részle-tességgű és mélységgű leírását nyújtja, melyre csak egy anyanyelvű kutató ké-

pes. A nyelvészeken kívül azoknak is ajánlom, akik szeretnének megtanulni vagy másokat megtanítani mordvinul beszélni.

SALAMON ÁGNES

Jankó János: Utazás Osztyájköldre (1898)

Bevezetővel ellátta, szövegét gondozta: **ifj. Kodolányi János.**

Az osztják szójegyzéket készítette: Csepregi Márta.

Series Historica Ethnographiae 11. Budapest 2000. 400 lap

“Már alig várom, hogy osztjákjaim közt legyek” (108).

Egy kalandos utazás mindennapjainak hiteles mozzanatait örökíti meg ez az olvasmányos napló. Írója határozott célkitűzésekkel indul a harmadik Zichy-expedíció tagjaként rokon népünk megismerésére. Néprajzkutató, és elsősorban a magyar halászat eredetét igyekszik megfejtetni az osztják tárgyi kultúra segítségével. Arra is választ keresett, vajon vannak-e az osztják-magyar rokonságnak (a nyelvin kívül) etnográfiai és antropológiai bizonyítékaik is. Jankó János sorsa kísértetiesen hasonlít Regulyéra: hazatérése után korai halála megakadályozta abban, hogy tudományos eredményeit közreadja s gyűjteményét leltározza.

Egyetérthetünk a szerkesztőnek, Szemkeő Endrének az *Előszóban* (5–6) kifejtett gondolatával: a naplójelleg úgy maradhat meg, ha a lehetőségek szerint változtatás nélkül közlik a leírtakat. A hitelességre való törekvés ékes bizonyítéka, hogy még az ábrákat is ugyanott helyezték el, ahol azok az eredeti kéziratban szerepeltek.

A *Bevezetésben* (7–13) fény derül a napló hányatott sorsára: kézről kézre vándorolt, többen is foglalkoztak a kiadás és feldolgozás gondolatával, hiszen a szerző nemcsak személyes élményeit rögzítette, hanem pontosan leírta sokoldalú tudományos megfigyeléseit is. Az értékes hagyaték végül 1954-ben került a Néprajzi Múzeum birtokába.

A *Válogatott irodalom* című fejezet (14–16) a Jankó utazásához kapcsolódó művek jegyzékét közli.

A következőkben (17) az oroszországi utazás állomásainak korabeli és (ahol szükséges) mai megnevezéseit olvashatjuk.

A *Napló I. fejezete* (19–140) a miniszterhez Szentpétervárról írt jelentéssel kezdődik, az oroszországi nagy utazást ugyanis három hónapos helsinki, karjalai és ugyanennyi pétervári tartózkodás előzte meg. Tudósunk szá-

mos helyszínen a múzeumok, néprajzi gyűjtemények finnugor tárgyú anyagát vizsgálta meg. Ezekről pontos leírást, sok esetben fényképet vagy rajzot készített.

Összesen mintegy nyolc hónapnyi előkészület után találkozott Tifliszben [Tbiliszi] társaival együtt Zichy Jenő gróffal, aki nem értett egyet a kutatók munkatervével: "...a gróf úr kereken kijelentette, hogy ő programom első főpontjait... nem fogadja el" – panasolja 1898. március 30-án kelt jelentésében Jankó (33). Már a napló első bejegyzéseiből is kiderül, hogy az expedíciótárog Zichyhez való kapcsolata korántsem mondható felhőtlennek. A gróf "elsőrendű" országutakon akar haladni, s abban sincs teljes egyetértés, hogy milyen tárgyak megvásárlására ad pénzt. 898. IV. 12-i dátummal tudósít arról, hogy Pápay elutazott az osztjákokhoz.

Tobolszkba érve Jankó János is elbúcsúzik az expedíció többi tagjától s a gróftól is. Egy vitorlázható kajükot vásárolt, és evezősöket fogadott fel, hogy éjjel-nappal haladhasson. Az osztjákok lakta területen nemcsak a halászat, hanem a temetkezési szokások, antropológiai kérdések, öltözködés – és egyáltalán minden, ami rokon népünk életével kapcsolatos – érdekl. Ezt bizonyítják aprólékos feljegyzései. Találkozik Karjalainennel, akinek érkezéséről már előre értesült, majd ezt írja naplójába VII. 22-én: "... javaslatomra, hogy megismerkedjék az irtisi osztjákokkal, velünk jön, reggel 10 kor indultunk el lodkáinkkal le az Irtisen" (135).

A Napló 2. füzete (141–236) folytatja az adatok közlésé a bejárt jurtákrol (hivatalos nevek, osztják elnevezések , családtagok száma stb). Szomorú tényként közli az osztjákok fokozatos eloroszosodását. Kutató munkájában segítségére vannak a falvak hivatalos előljárói, elkíséri útjaira egy-egy segítőkész jegyző, jugáni útján egy osztjákul is kiválóan tudó "kegyszerpap" tart vele.

Leleményessége minden nehéz helyzetben átsegíti tudósunkat. A legnagyobb akadályt nem a szúnyogok, az időnként csaknem hajózhatalan folyók, a megközelíthetetlen jurták jelentik számára. Sokkal inkább szenved a magyar tudós társaság érdektelenségétől: hivatalos beszámolóit válaszra sem méltatják.

Két és fél hónapig munkálkodott az osztjákok földjén, és tisztában van vele, hogy újabb kihívások várnak utódaira, hiszen felbecsülhetetlen értékek várnak még felfedezésre a Jugántól keletre: "...ezt a munkát ...folytatni kell! ...Elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy immár a vándorbotot le kell tennem – talán örökre ...és magyar tudományos életünk közönye, a maecenások hiánya és a közoktatásügyi tárcza túlterheltsége mellett arra még csak gondolnom se lehet, hogy e munkát ...folytathatom (226).

Bár elfáradt, s vágyott már az európai kényelemre, mégis meghatottan vesz búcsút az osztják földtől: “Vágytam már a pihenésre, s a hajó civilizált életére s most alig egy óra múlva visszasír a lelkem lodkámra. Tovább nem tudok írni – a könnyeimtől...” – írja a Tomszkba tartó hajón. Innen vonattal folytatta útját – most már – hazafelé.

A kötet Jankónak az expedícióból írt *leveleivel* (237–254) folytatódik. Ezekből kiderül, hogy pesszimistán – s milyen reálisan – úgy érzi, ötven évre elvész a remény az ilyen tudományos munkák végzésére, ha nem kapja meg az őt megillető figyelmet (251).

A könyv további fejezete *Az antropológiai táblázatok és fényképek* (255–292). Az embertani mérések adatai eredetileg a 2. füzet elején szerepeltek, a kötet gondozói a könnyebb kezelhetőség érdekében helyesen döntöttek ennek a résznek a külön közléséről.

A *fényképek jegyzéke* (293–294) után *A múzeumi tárgyak jegyzékét* (295–364) néhány nagyszerű felvétel színesíti (a szó szoros értelmében is). Ez utóbbi fejezet tudományos szempontból is rendkívül értékes. Tudniillik Jankó halála után Semayer leltározta a gyűjtött tárgyakat anélkül, hogy figyelembe vette volna tudósunk részletes feljegyzéseit ezekről – bár ismerte őket. Ezek a leltározási hiányosságok és pontatlanságok nehézzé tették a gyűjtemény használatát. Kodolányi e helyen közli Jankó János eredeti leltári följegyzéseit az osztják tárgyakról, ezeket – ahol csak lehet – azonosítja. Jól sikerült rajzok teszik szemléletessé a leírásokat.

A *Névmutató* (365–370) és a *Rövidítések, magyarázatok* (371–374) című részek után egy nyelvészeti szempontból is figyelemre méltó munka következik: Jankó János osztják *szójegyzéke* (375–391). Csepregi Márta vállalta magára azt a feladatot, hogy a Naplóban rögzített több száz osztják szót szócikkekbe rendezze nyelvjárási hovatartozásuk feltüntetésével.

A kötetet *összegzések* zárják (394–399). Nemcsak lebilincselő olvasmányt vehet kezébe az olvasó, hanem egy adósságokat törlesztő, több kutató értékes tudományos munkájának eredményét is magában foglaló művet .

RUSVAI JULIANNA

Karjala (Historia, kansa, kulttuuri)

Szerkesztette: **Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo.**
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 705.
Helsinki 1998. 533 lap

A nagysikerű Inkeri (1991) és az Észtország (1995) kötetek után – amelyek azóta már második kiadásban is megjelentek – 1998-ban jelent meg ugyancsak a Finn Irodalmi Társaság kiadásában a Karjaláról szóló tanulmánykötet, amely a legújabb kutatási eredmények alapján ad sokoldalú, jó áttekintést a témáról. A tanulmányok öt nagy témakör körül szerveződnek.

Az első egységben (*A karjalai táj*) egy tanulmány van (Petri J. Raivo; 11–27).

A második témakör a népesség megjelenésével és a népmozgások szaka-szaival foglalkozik (28–54). Pirjo Uimo a karjalai régészeti kutatások történetét és mai helyzetét mutatja be, s megállapítja, hogy “a korai településtörténet még több részletében pontosításra szorul, s arra, hogy a kutatás kiegyensúlyozottabban irányuljon különböző területekre és korszakokra. A régészeti anyag növekedésével és a kutatás előrehaladásával Karjala településtörténetének a fordulópontjairól vallott nézetek jelentősen megváltozhatnak” (37). Heikki Kirkinen a karjalai identitás gyökereiről ír, s az identitástudat négy válságkorszakáról.

A harmadik nagy egység (*A karjalai föld, gazdaság és ember*; 55–254) hat tanulmányt tartalmaz: Kimmo Katajala – Irina Tšernjakova: A karjalai ember az újkor kezdetén, Jyrki Paaskoski: A régi Finnország korszaka – Karjala az orosz cári birodalom részeként 1710–1811, Yrjö Kaukiainen: A kereskedők Karjalája (Európa északkeleti félreeső területének gazdasági fejlődése és kapcsolatai a “nagyvilággal”), Tapio Hämynen: A karjalai társadalom és gazdaság az 1800-as évek végétől a második világháborúig, Antti Laine: Orosz-Karjala az 1900-as években, Pekka Nevalainen: Az átadott Karjala visszaadásáról folytatott tárgyalások szakaszai.

A negyedik egység hét tanulmánya (255–382) a népi kultúrával és nyelvvel foglalkozik: Matti Jeskanen: “Karielat hormilla keššeššä” (Belső-Oroszország, különösen a tveri területek karjalai lakossága), Markku Nieminen: A Fehér-tengeri Karjala, Pekka Nevalainen: Az aunuszi Karjala, Hannes Sihvo: A népköltészet Észak-Karjalában, Határ-Karjalában és Aunuszban, Pirkko Sihvo: A tárgyi kultúra jellegzetességei, Leea Virtanen: A karjalai földszoros a népdalok földje, Heikki Leskinen: Karjala és a karjalaiak a nyelv kutatás szemszögéből.

Az ötödik témakör (383–470) három tanulmánya a magas kultúra és a valóság kérdéseit vizsgálja: Teuvo Laitila: A népi és az egyházi ortodoxia Határ-Karjalában, Jouko Sihvo: Az evangélikus vallás Karjalában, Hannes Sihvo: A karjalai kultúra és a kultúra Karjalában.

A tanulmányokat a kötet végén angol és orosz nyelvű rezümé követi (471–474), majd az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó jegyzetek és a felhasznált szakirodalom (475–518). A szerzők bemutatása (519) és a karjalai lakosság statisztikája után (520) személy- és helynévmutató (521–533) zárja a kötetet.

A sok hasznos és érdekes tanulmány közül bennünket elsősorban Heikki Leskinen tanulmánya érdekel (352–382). A tanulmány első része a balti finn népek és nyelvek – köztük főleg a karjalai nyelvnek és nyelvjárásainak – kialakulási folyamatát vizsgálja. A kérdéssel újabban is sokan és sokat foglalkoztak. Terho Itkonen tanulmányai után jó összefoglalását adja a kérdésnek Kalevi Wiik egyik kéziratában (Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä; 1995) vagy Kaisa Häkkinen: Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa (Tietolipas 147. SKS. Helsinki, 1996). Több tanulmányt írt Heikki Kiiskinen (például in: Karjalan kansan historia. WSOY Porvoo, 1994. 11–171), s említhetnék a *Studia Historica Fenno-Ugrica* (Oulu, 1996, 1997), a *Historia Fenno-Ugrica* (Oulu, 1996) és a *Historica Fenno-Ugrica* (Turku, 1998) köteteinek több tanulmányát is. A finnországi területek vizsgálatát az nehezítette meg, hogy a rómaiakat megelőző vaskorban (i.e. 500 – i.sz. kezdete) az itt élő lakosság régészeti leletanyaga megszakadni látszott. A kutatók tehát joggal tételezhatték fel, hogy az időszámításunk kezdete körüli időktől jelentkező új leletanyag új népséghez – a mai finnek őseihez – köthető. Leskinen ismerteti az egyes véleményeket: a korábbi, ma már túlhaladottnak tűnő migrációs elméletet (vaellusteoria), amely szerint főleg a szlávok expanziójának következtében az időszámításunk kezdete körüli évszázadokban a finnek három törzse húzódott északra. Az újabb, betelepülési elmélet szerint (uudisasutusteoria) a betelepülés kis csoportokban történt évszázadokig elhúzódva. A legújabb elmélet szerint a korábbi kő- és bronzkori lakosság – újabb leletek kerültek elő a rómaiakat megelőző vaskorból – folyamatossága nem szakadt meg. A régészek által kidolgozott kontinuitás elméletet (jatkuvusteoria) átvették a nyelvészek is: “Ma már nem hisznek a késői közfinn teljesen monolit jellegében, sem előfordulási területének kis voltában. Ma már elég biztosnak tartják azt, hogy a Krisztus születését megelőző évezredben a Finn-öböl mindkét részén alapvető sajátságait tekintve hasonló, bár nem teljesen azonos közfinn nyelvet beszéltek. A leginkább elfogadott nézet szerint a késői közfinn legkésőbb időszámításunk kezdete körül három fő nyelvjárásra bomlott: az északi, a déli és a keleti közfinnre” (353). A keleti közfinnt beszélők keletre, délkeletre helyezkedtek el a másik két csoporttól a Finn-öböl végénél és a Ladoga-tó déli részén. Leskinen “nagyon is lehetségesnek” tartja, hogy a Ladoga-tó déli, nyugati oldalától nyugatra Uusimaa megye kö-

zepső területéig húzódó ún. kalmistonmäki régészeti kultúra népe keleti közfinn nyelvet beszélt. Egyébként “a keleti közfinn elég hipotetikus fogalom az északi és a déli közfinn szemben. Feltételezése tulajdonképpen csak nyelvtörténeti valószínűségi okokon alapszik. A mai közfinn nyelvek ugyanis nagyon világosan egy keleti és egy nyugati ágra oszlanak. Az elsőhöz tartoznak a finn nyelv keleti nyelvjárásai, az izsórok, a karjalai, a lúd és a vepsze”... “A vepszék, a karjalaiak és az izsórok alapelemeként kénytelenek vagyunk egy olyan keleti közfinn őslakosságot feltételezni, amely valószínűleg már az időszámításunk kezdetén egy késői közfinn központból vándorolt a Finn-öböl végéhez és a Ladoga-tó nyugati és déli partjaihoz” (354). Ezt a csoportot egy erős nyugatról kiinduló hatás érte, “amelynek rendkívül erősnek és mélyrehatóknak kellett lennie” (355). A nyelvi egyezések azonban azt az érdekes jelenséget mutatják, hogy a keleti közfinn eredetileg az északihoz tartozhatott, annak “egy korán elszakadt ága lehetett, amely a későbbiekben visszakerült anyanyelvjárásának hatáskörzetébe” (355).

Az ókarjalai (muinaskarjalainen) kulturális és nyelvi közösség akkor jött létre, amikor a Ladoga-tó nyugati partján levő nyugati finn eredetű központok beleolvadtak a terület őslakosságába. A Ladoga-tó nyugati partján létrejött Ó-Karjala kis területen helyezkedett el, nyelvileg tehát elég egységesnek kellett lennie. Virágkora az 1100-as, 1200-as évekre esett. A karjalaiból már az első évezredben kiváltak az izsórok, nyelvük ugyanis több vonatkozásban archaikusabb, mint a finn keleti nyelvjárásai vagy a karjalai. Ó-Karjala minden irányban terjeszkedve hatott. Északon létrejött az ős-savoi, amely karjalai és hämei elemeket is tartalmaz. Délen a Finn-öböl keleti részére inkább izsórok költöztek, erre utal az, hogy e terület äyrämöi nyelvjárásai közelebb állnak az izsórhoz, mint a karjalaihoz. A karjalai keleti irányú terjeszkedése következtében – a vepszével való keveredés eredményeképpen – jöttek létre az aunuszi nyelvjárások, amelyek inkább a karjalaihoz állanak közelebb, és a lúd, amely “félig karjalai, félig vepsze” (357), vagy amely “sok vonatkozásban közelebb áll a vepszéhez, mint a karjalaihoz” (359).

A pähkinäsaari (1323) és a täyssinäi béke (1595) szétvágták a karjalai területeket. Ezután – bár a határok időnként módosultak – a karjalaiak két külön birodalomhoz tartoztak, két külön vallás volt, két kultúra (és két gazdasági rendszer), s természetes, hogy a nyelvi fejlődés is más-más irányú lehetett. Keleten Orosz-Karjala jött létre, amely északra és északkeletre terjeszkedett, nyelvileg erős orosz hatás érte (például a hangrendszert, a szókészletet). A nyugati rész Svédországhoz (Finnországhoz) került. Hamarosan megalapították Viipurit (1402), amely erős közigazgatási, gazdasági és vallási központ

lett, s ahová sok nyugat-finnországi lakos költözött. “Joggal kérdezhetjük, hogy a középkor és az újkor fordulóján karjalai nyelven beszéltek-e Viipuriban, vagy ott már kialakult a finn nyelv délkeleti nyelvjárásának kezdeti formája?” (357). Északon külön egység lett Savo, amely a legjobban tudott terjeszkedni a hatalmas őserdőben, s amely terjeszkedés eredményeképpen ma a savoi nyelvjáróterület a legkiterjedtebb. Az 1600-as évek elején folytatott háborúk (sztolbovai béke 1617-ben) egyes területeket lakatlanná változtattak, s nagy népmozgásokat indítottak el. Így a hagyományosan kialakult nyelvi helyzet is sokat változott. Ekkor alakultak ki a finn délkeleti nyelvjárásai, és váltak egyre egységesebbé, valamint az inkeri területeken az äyrämöi és a savakko nyelvjárások.

Az 1900-as években Finn- és Orosz-Karjalában a karjalaiaknak két nagy csoportja alakult ki: 1) a finnül (a savoi vagy a délkeleti nyelvjárást) beszélőké és 2) a karjalai nyelvet használóké. Ma a karjalaiakban elkülöníthető az északkarjalai, a délkarjalai nyelvjárás és az aunuszi vagy livv. A karjalaihoz sorolhatók bizonyos mértékig az igen erős vepsze hatást mutató lúd nyelvjárások is.

Heikki Leskinen a tanulmány második részében sorra veszi az egyes nyelvjárásokat, s világosan, pontokba szedve mutatja be az egyes hasonló vagy különböző jelenségeket: a Finn-Karjalában használatos délkeleti nyelvjárásokat, amelyeknek talán “legjellegzetesebb sajátossága a sokszínűség”. A viszonylag kis területen tizenegy nyelvjárást különít el (vö. 360–361). Majd a savoi nyelvjárás keleti nyelvjárásait vizsgálja. Külön ír a délkeleti nyelvjárás nyugati és keleti csoportja közti különbségekről, a savoi nyelvjárások savoi és karjalai sajátosságairól. Végül a karjalai nyelvterületet mutatja be (térképen is: 376), és a finn és a karjalai közötti legfőbb eltéréseket, az aunuszi és a lúd nyelvjárások legfőbb jellemzőit.

Örömmel köszönhetjük e sikeres tanulmánykötet-sorozat legújabb, 1999-ben szintén a Finn Irodalmi Társaság által kiadott, Finnországot bemutató kötetét is.

KISS ANTAL

Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan

Toimittanut: **Paul Fogelberg.**

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki 1999. 384 lap

A magyarul *Észak ösvényein (A finnek eredete a mai kutatások alapján)* című könyv ajánlásából idézek: Felfogásunk a finnugor őskorról változóban

van. A régészeti kalibrálási eljárások átértékelték a kulturális korszakok kronológiáját. A gének vizsgálata új dimenziót adott a “rokon népek” fogalmának. Vita folyik az uráli őshazáról, más nézetek merültek föl az uráli nyelveknek az indoeurópai alapnyelvhez való viszonyáról, valamint a számi és finn őskori viszonyok sem olyanok voltak, mint ahogy kezdetben elképzelték. A *Pohjan poluilla* gyűjteményes munka, amelyben Finnország legkiválóbb nyelvészei, történészei, régészei, néprajzosai, geológusai, hagyománykutatói mutatják be az újabb eredményeket az ország népességének eredetéről és őstörténetéről. A könyv a Lammiban, 1997 októberében tartott multidiszciplináris szimpóziumon alapul, amely Finnország népességének eredetkérdéseivel foglalkozott.

A Finnország népességének származását megvitató első multidiszciplináris szimpóziumot a Helsinki Egyetem tvärminnei állattani kutatóállomásán rendezték 1980. január 17–19. között. Az itt tartott előadások a Finn Tudományos Társaság sorozatában (*Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 131.) jelent meg *Suomen väestön esihistorialliset juuret* (A finn népesség őstörténeti gyökerei) címmel – tudjuk meg Seppo Suhonen bevezetőjéből. S mivel a tvärminnei konferencia óta több mint 15 év telt el, úgy tűnik, megérett az idő arra, hogy egy hasonló tudományos összejevetel gondolata vetődjék fel 1995. november 17-én éppen Suhonen professzor javaslatára. Az időegyeztetések után a konferencia végül is 1997. október 8–11. között valósult meg. A könyv az itt elhangzott előadásokon alapszik: 37 cikket tartalmaz (35 finnül, 1 svédül, 1 angolul olvasható). Ezeket négy szekcióba sorolták: *Uralilainen alkukoti ja esisuomalainen muinaisuus* (Az uráli őshaza és az előfinn őskor); *Saamelaisten menneisyys* (A számik múltja); *Esisuomalaiset ja indoeurooppalaiset* (Ősfinnek és indoeurópaiak); *Suomalaiset Suomen asuttajina* (A finnek mint Finnország benépesítői). Az egyes tanulmányok is összefüggenek egymással, gyakoriak az utalások, hivatkozások vagy éppen séggel a kommentárok, a polémiák. A négy szerkezeti részbe – különösen az elsőbe és a harmadikba – csoportosított dolgozatok közül nem egy legalább annyira indokoltan szerepelhetne a másokban is: Tapani Salminen: *Euroopan kielet muinoisin ja nykyisin* (Európa nyelvei hajdan és ma, 13–26), Eero Muurimäki: *Mitä kieltä maamme varhaisimmat asukkaat puhuivat?* (Milyen nyelven beszéltek országunk legkorábbi lakói? 58–59), Seppo Suhonen: *Uralilainen alkukoti* (Az uráli őshaza, 245–248). Ez is igazolja, hogy a tanulmányok egy része multidiszciplináris: érintkezik itt a nyelvészet, az őstörténet, a genetika, a mitológia, a régészet stb. Néhány érdekes cikk: Ulla-Maija Kulonen: *Kulttuurisanat ja esihistoria* (Műveltségyszók és őstörténet, 240–244), Asko Parpola: *Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikkannus*

kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella (A korai indoeurópai kapcsolatok idő- és térbeli behatárolása nyelvi és régészeti anyag alapján, 180–206).

Az őstörténeti, uráli és indoeurópai kapcsolatokat vizsgálja Juha Janhunen: *Euraasian alkukodit* (Eurázsiai őshazák, 27–36) és Kalevi Wiik: *Pohjois-Euroopan indoeurooppalaisten kielten suomalais-ugrilainen substraatti* (Észak-Európa indoeurópai nyelveinek finnugor szubsztrátuma, 37–52), erre reflektál hevesen Johanna Laakso: *Pohjois-Euroopan väestön alkukysymyksiä kontaktilingvistiikan kannalta* (Észak-Európa népességének eredetkérdései a kontaktuselmélet szemszögéből, 53–57), Jorma Koivulehto: *Varhaiset indoeurooppalaishkontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa* (A korai indoeurópai érintkezések ideje és helye a jövevényszavak fényében, 207–236) és Kaisa Häkkinen: *Esisuomalainen pyyntikulttuuri ja maanviljely sanastohistorian kannalta* (Az előfenn vadászati kultúra és földművelés szókinctörténeti szempontból, 159–173); a lappok múltjáról ír Pekka Sammallahti: *Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä* (A számi nyelv és a számik eredetéről, 70–90).

A továbbiakban elsősorban az őshaza-konceptiókkal, valamint az uráli és indoeurópai kapcsolatokkal foglalkozom, elsőként – főleg magyar vonatkozásai miatt – Suhonen tanulmányát (245–248) ismertetem, amely Jorma Koivulehtónak és Asko Parpolónak az uráli őshazához kapcsolódó nézeteire reagál, különös tekintettel a magyar kutatók felfogására.

Koivulehto szerint az uráli őshazát nem lehet nagyon keletre tenni, legalábbis északra, az Urál keleti oldalára nem. Időpontul talán mind az uralisztika, mind az indoeuropaisztika részéről kb. Kr.e. 4000 jöhet szóba. Az őshaza azonban már korán kiterjedt kelet felé. – Ezzel össze lehet vetni, milyen elmentmondó nézeteket vallanak egyes magyar kutatók. Hajdú Péter szerint elődeink lakóhelyeit a földtörténeti középholocén kezdeti és középső szakaszának táján kell keresnünk: a Közép-Uráltól északra, az Ob alsó és felső folyásánál és az Urál hegység északi vidékein, a Pecsora forrásvidékét is beleértve, zömmel mégis Nyugat-Szibéria területén. Időben ez Kr. e. 6000–4000 tájára tehető. Fodor István régész ezzel összefüggésben azt írja: egyedül az látszik biztosnak, hogy a finnugor és szamojéd ősök a Kr. e. 4. évezredben az Urál keleti oldalán laktak. Hajdú bizonyítékai mindenekelőtt az ismert fanevek és ezen fák előfordulásának történeti vizsgálódásán alapulnak: ez esetben kerülnek szóba a lucfenyő, cirbolyafenyő, jegenyefenyő, vörösfenyő és a finn *salava* szó megfelelője (a finnben a jelentése ‘*Salix fragilis*, *piilipuu*; csörögefűz, törékeny fűz’, másutt: mordvin, mari, magyar ‘Ulmus, *jalava*, szil’). – Annak idején a tvärminnei szimpóziumon Mikko Korhonen egyetértett Hajdúval, ami a kronológiát és a lokalizálást illeti. Korhonen sze-

rint először is azt kell bizonyítani, hogy – ha az uráli őshaza területét nem akarjuk nagyon messzire Szibériába tenni – az uráli alapnyelvet a középholocén korszakban beszélték, amikor a lucfenyő, a cirbolyafenyő és a vörösfenyő már megjelent Európában vagy legalábbis az Urál táján, más szóval később, mint Kr.e. 6000. Másodszor: a finnugor korszak nem kezdődhetett korábban, mint amikor a szil elterjedési területének keleti határa találkozott a tajga nyugati határával. Ez szintén Kr.e. 6000–4000 között történt. Korhonen szerint a finnugor és az uráli alapnyelvet valahol a Volga és az Urál között beszélhették, ám a terület talán átnyúlt egy kissé az Urál keleti oldalára is. A finnugor népesség egy része mindemellett messzire nyugatra, egészen a Kelet-Baltikumig elvetődhetett a nyelvi egység felbomlása előtt. A lakóterület megnagyobbodása rövidesen az egymástól távol lakó csoportok nyelvi elkülönüléséhez vezetett. – Az Urál mindkét oldalán elhelyezkedő őshaza koncepciója továbbra is tartja magát Magyarországon. Ezt vallja az etnográfus Veres Péter is a magyarok etnogenezisét tárgyaló kiadványában. Véleménye szerint magyarázatra szorul, miért tűnt el a tölgy és a hárs régi neve a magyar nyelvből, és miért maradt meg a szil neve. Ez az anomália nézete szerint megoldható, ha a finnugor (uráli) őshazát – legalábbis részben – Szibéria délebbi részére helyezzük, a Közép- és Dél-Urál, valamint az Ob középső folyása közé, ahova a középholocén korszakban behatoltak Európa lombos erdői, bennük a szil, később a hárs és a tölgy. Az őshaza tehát a szibériai tajga és az európai lombos erdő övezetének találkozásánál lehetett. A magyarok az őshazából történt elköltözésük után bizonyos ideig azon a területen éltek, ahol honos volt a szil, de a tölgy és a hárs nem. Egyes magyar kutatók tehát nagy jelentőséget tulajdonítottak a faneveknek. Meg kell viszont állapítani, hogy a vízrendszerrel kapcsolatos régi finnugor szókészletben nincs semmi, ami közvetlenül a tengerre utalna. Ez a keleti őshaza mellett szól, de legalábbis a szárazföld belsejében való életre utal. Ebben a megvilágításban különösnek látszik az az állítás, miszerint a közös alapszókinccs semmit sem árul el az őshaza helyéről azoknak, akik azt szűkebb területen keresik.

Suhonen a továbbiakban Janurik Tamást idézi, aki szerint az uráli őshazában (feltehetőleg a Középső-Urál vidékén, annak mindkét: európai és ázsiai oldalán) egykor együtt élt uráli ősnép keleti csoportjai (a mai szamojéd népek elődei) a Kr.e. 4. évezred vége felé kiszakadtak az uráli közösségből, és először délkelet felé húzódtak (valószínűleg az Ob folyó mentén) megkezdték lassú vándorlásukat északra az Ob forrásvidékéig, illetve keletre a Szaján hegységig. Ez a hosszú, közel négyezer éves ősszamojéd együttélés kb. Kr. u. első évszázadokban szakadt meg, amikor is a szamojédok egyes csoportjai megkezdték újabb vándorlásukat, ezúttal a Jenyiszej folyó mentén észak felé.

– Magyarországon emellett másféle feltevések is vannak az őshazakérdésről. Pusztay János azt vallja, hogy tulajdonképpen nem volt őshaza és alapnyelv, csak nyelvi szövetség. – Koivulehto és Parpola előadásaiban felmerült, hogy a két nyelvcsalád közötti kontaktus esetleg magyarázható lenne a nyelvsvözettség alapján. Korhonen úgy látta Tvärminnében, hogy az Uráltól a Baltikumig húzódó nagy őshazát csak a finnugor együttélés korának a legvégén tartathatjuk lehetségesnek. Ekkor az egymástól távol levő területek közötti nyelvjárási különbségek már nagyok lehetnek. Mivel az akkori vadászati eszközök (tőr, kelepce) is kiterjedt területeket igényeltek, a finnugor alapnyelv nem maradhatott nagyon sokáig egységes, ha az Uráltól a Baltikumig terjedt. Ilyen hosszú vándorlásokat a kőkorszakbeli vadászlakosság aligha tett állandó jelleggel. Ha nyelvileg és etnikailag akarunk egy egységesebb őshazát találni, Korhonen szerint kénytelenek vagyunk azt kisebb területen keresni. – Tvärminne után az őshaza keresése közben új megvilágításba kerültek a nyelvi érintkezések, új régészeti adatok kerültek elő, és a lingua franca (érintkezési, közvetítő nyelv) lehetősége is felmerült. A lingua franca hipotézis valójában nem áll összhangban a nagy kiterjedésű erdei övezettel, és magának a fogalomnak is több jelentése van. – Asko Parpola szerint a fésűs és gödröcskés kerámia, az indoeurópai alapnyelv és az uráli alapnyelv népeisége egymáshoz közel helyezkedett el (Kr. e. 5000–1900). Továbbá mind a fésűs, mind a gödröcskés kerámiakomplexum levezethető egy korábbi nyugati vadász kultúrából, főleg Lengyelország területéről. Parpola szerint ez a magyarázat azok számára is kielégítő, akik Közép-Európából származtatják a finn népeiséget. Ezenkívül a fésűs és gödröcskés kerámia kultúrkomplexumának, már bomlásban levő kései szakasza (Kr. e. 3200–1900) megfelelne annak az állapotnak, amelyben a finnugor alapnyelv már különböző leánynyelvekre bomlott (vö. Korhonen kronológiáját a finnugor alapnyelv szétválásáról finnpenni és ugor ágra Kr. e. 4000–2000 körül). Az indoeurópai jövevényszavak bejutása elvileg elképzelhető a lehetséges lingua francába, a közvetítő nyelvbe, majd pedig tovább a már szétvált leánynyelvekbe. Nem szükséges feltétlenül Koivulehto módján gondolkodni, miszerint hogy ha a régebbi jövevényszavak el vannak terjedve az egész uráli nyelvterületen, akkor az a nyelvterület 6–7000 évvel ezelőtt nem volt még igen nagy. Éppúgy gondolhatjuk azt is, hogy nagy volt, és a szavak hosszú idő alatt terjedtek el az egész területen. Meglehetősen nagy a Koivulehtótól feltételezett terület a Balti-tenger és a Volga felső folyása között. Az árja jövevényszavak megléte az uráli nyelvek nyugati csoportjaiban elég természetesen megmagyarázható, ha Pusztay János módján gondolkozunk, miszerint az uráli nyelvközösségben volt egy keleti és egy nyugati központ. Az árja terület akkor közelebb feküdt

a nyugati központhoz. Ahogy Parpola megállapítja, a Volga középső és alsó folyásánál és az Urál déli részén csak az előárját beszélték, és egyes jövevényszavak – amelyek csak a nyugati csoportok nyelvében találhatók meg – olyan árja nyelvjárásokból kerültek át, amelyeket nyugaton beszéltek. Így lehet megmagyarázni a korai indoeurópai kapcsolatokat az uráli nyelvközösség keleti (Parpola), illetőleg a nyugati központjával (Koivulehto). – Janurik fenti nézete implicit módon tartalmaz célzást ilyen keleti központra (szmojédok ősei), ugyanígy Mikko Korhonen fenti gondolata pedig impliciten célzás egy nyugati központra. – Az egységes uráli alapnyelvről vallott felfogás igazából ugyanolyan furcsa, mintha egységes nyelvi formációnak fognánk fel a finnugor alapnyelvet. Terho Itkonen kutatásai nyomán elfogadott, hogy a közfinnek legalább három központja volt: északi, déli és keleti. – Ago Künnap vetette fel, hogy az uráli alapnyelv is különböző nyelvek keveréke lehetett, ennek bizonyítékai a vitathatatlan indoeurópai jövevényszavak is. A régészeti és nyelvi kontaktusokat jól egybekapcsolja Parpola előadásának következő megállapítása: a helyi fészúskerámia-kultúrának és a kívülről jött fejlettebb zsinórdíszes kerámia-kultúrának fúziója bizonyára az indoeurópai nyelvet beszélő jövevények beolvadását tükrözi a finnugorokba, és ennek köszönhető a legkorábbi nyugat-indoeurópai jövevényszavak átvétele a finnugor alapnyelvben.

Manapság legalább hét őshazafelfogás van (a kis területen fekvő őshaza koncepciója: a Volga-vidéki, az Urál északi részének mindkét oldalán, az Urál mindkét oldalának középső és déli részén, az európai oldalon, meglehetősen keleten, az európai oldalon, meglehetősen nyugaton; a nagy területen fekvő őshaza: az Urál és a Baltikum között, a lingua franca), ami azt jelenti, hogy egyhangúlag elfogadott őshazát nem sikerült találni, és nem is nagyon sikerül. Az egységes uráli alapnyelv létének hipotézise logikailag ugyancsak valószínűtlen. Eddig tart tehát Suhonen összefoglalója.

Kalevi Wiik (37–52) az Észak-Európában beszélt indoeurópai nyelvek (IE) születésével és fejlődésével összefüggő kérdéseket tárgyalja. A germán, a balti és a szláv nyelvekről van szó. Abból indul ki, hogy ezeknek a nyelveknek a kialakulására és fejlődésére döntően hatottak az uráli és finnugor (U/FU) nyelvek. A kölcsönhatás elsősorban azon alapulna, hogy korábban Észak-Európában U/FU nyelveket beszéltek, és hogy ezeknek a nyelveknek a beszélői lassacskán IE nyelvre cserélték anyanyelvüket. A nyelvcsera a tökéletlen nyelvsajátítás gondolatához kapcsolódik: az U/FU nyelvek beszélői az IE nyelvet uráliasan/finnugorosán törve tanulták meg. Az így született IE nyelvekben fennmaradt az U/FU szubsztrátum. Ennek a tanulmánynak az a

fő kérdése, milyen U/FU szubsztrátum-vonásokat lehet találni a germán, a balti és a szláv nyelvekben. Itt az U/FU szubsztrátum irodalmi jegyzékében szereplő szerzőkre hivatkozik Wiik. A germán-balti-szláv alapnyelv fejlődésnek indulását Kr. e. 5500 tájára teszi, amikor a Közép-Európában IE nyelvet beszélő termelő gazdálkodást folytatók (földműves-állattenyésztők) területe olyan messze északra terjedt ki, hogy érintkezésbe kerültek Európa U/FU alapnyelvet beszélő, zsákmányoló (halász-vadász-gyűjtögető) életmódot folytató lakosságával. Ma már ezt az alapnyelvet nem beszélik, az egykori lakóterületre nézve Wiik a Közép-Németország és a Dnyeper közti sávot jelöli meg, az IE alapnyelvhez pedig a legkonzervatívabb litván áll. A balti-tengeri IE nyelvek tehát három csoportot alkotnak: nyugati vagy germán, középső vagy balti, keleti vagy szláv.

Johanna Laakso Wiik felfogását, nyelvi hátterét, az ott használt magyarázatmodell gyenge pontjait támadja, különösen abból a szempontból, amelyek a nyelvi kontaktusokra vonatkozó ismeretekből következnek. Wiik szintézise tulajdonképpen két feltevést tartalmaz. Először: a nagy kiterjedésű periglaciális terület vadászó-gyűjtögető népességének nyelveként beszélt uráli nyelvi forma azért lett volna olyan széles körben elterjedve, mert kezdetben kontaktusnyelv volt, tehát valamilyen északi lingua franca; másodsor: az indoeurópai és az uráli nyelvi forma találkozásából az indoeurópai nyelvek közül a germán nyelvek alapformája született. Az első hipotézis elvileg azt jelenti, hogy a periglaciális területen nagyon sok, később feledésbe merült nyelvet beszéltek, amelyeknek nyomait csaknem lehetetlen megtalálni, különösen, ha azt sem tudjuk, mit keressünk. Az utóbbi feltevését Wiik a nyelvcsere-hipotézisre alapozza, arra a Thomason- és Kaufman-féle gondolatra, hogy nyelvcsere esetén a régi nyelvből különösen a fonetikai és szintaktikai szubsztrátum marad meg. Wiik egyik összefüggésben sem különíti el a nyelvi kontaktusok és a nyelvcsere mechanizmusait. Természetesen tudjuk, hogy két nyelv találkozásakor sokféle jelenség adódhat. Először is lehet, hogy nem történik semmi. Ha az érintkezések lazák (pl. véletlenszerű kereskedelmi kapcsolatok) és a nyelvek messze vannak egymástól, kölcsönözhető valamilyen egyszerű, a kapcsolatok szempontjából fontos szakkifejezés stb., de nem feltétlenül születik valamilyen különleges közvetítő nyelv, nem is szólvá a lingua francáról. A nagyon ritkán lakott északi vadászó-gyűjtögető csoportok között nem feltétlenül álltak fenn olyan szoros kapcsolatok, hogy széles elterjedésű lingua francára szükség lett volna. Az összehasonlítás kedvéért meg lehet említeni, hogy Észak-Amerika őslakosainak különböző csoportjai között használatos közvetítő nyelvről igen kevés és bizonytalan adat áll rendelkezé-

sünkre, de Szibériában sem találtak ilyet. Johanna Laakso kommentárjának első részében (*Mitä ja miten “kontaktiteoria” selittää?*) megsemmisítő kritikát mond Wiik “forradalmi” nézeteiről.

Jorma Koivulehto az utóbbi években meglepően nagy számú régi árja jövevényszót talált a balti-finnben és a lappban. Ezeknek a szavaknak az eredete talányos: hogyan tudtak eljutni olyan messze északnyugatra a többi finn-ugor nyelv mellett? – teszi fel a kérdést Asko Parpola, s a régész Christian Carpelan archeológiai rekonstrukciójában talál magyarázatot (195). Koivulehto tanulmányának (207–236) lényege a következő. A legrégebbi indoeurópai–uráli nyelvi érintkezések mindkét nyelvcsalád alapnyelve között történtek kb. 4000 évvel Krisztus előtt. Az akkori uráli nyelvterület vagy őshaza ezeknek az érintkezéseknek a tanúsága alapján nagyjából a Balti-tengertől a Volga középső folyásáig terjedt. Ennek a területnek a nyugati részén ezen kívül ősi kapcsolatok valószínűsíthetők az északnyugati indoeurópai nyelvjárással, akik a zsinórdíszes kerámia csatabárdos kultúrájának hordozói lehettek (Finnországban Kr. e. 3200–2300). A délkeleti árja területtel való érintkezések legkésőbb Kr. e. 3000 körül kezdődhettek, vagyis nem sokkal az indoeurópai alapnyelv felbomlása (kb. Kr. e. 3500) után, majd évezredekig keresztül folytatódott. A jövevényszavakban hangtani kritériumok alapján megkülönböztethetünk indoárja és iráni rétegeket. Különösen az ősiráni hatás mutatkozik a jövevényszavak fényében jelentősnek, amely nem csak a földművelésre vonatkozott, hanem kihatott a balti finn szellemi kultúrára, mitológiára és vallásra. Ezzel szemben a lappban nem mutatható ki közvetlen iráni hatás, a jövevényszók inkább indoárja irányba mutatnak.

Koivulehto röviden kitér az őshazahipotézisekre. Véleménye szerint az őshaza-feltevés a nyelvcsalád belső tényeire, másrészt a nyelvcsaládok közötti viszonyokra építhető, elsősorban a jövevényszavak alapján. Természetesen a legjobb és legésszerűbb mód mindkét oldalt figyelembe véve közelíteni a kérdéshez. Nem mindig jártak el így, hanem a kérdést csak a nyelvcsalád belső viszonyainak fényében vizsgálták. És ha a külső érintkezéseket figyelembe is vették, csupán másodlagosan, és megpróbálták beleerőltetni azokat a már korábban körvonalazott képbe. Ezen kívül figyelembe kell venni, hogy a hagyományos őshaza-feltevés a kapcsolatok szempontjából olyan jövevényszó-etimológiákra épülnek, amelyek – bár önmagukban az etimológiai magyarázatok nem avultak el – mégis a 20. század első évtizedének kutatási helyzetét tükrözik. Azonnal megállapítható, hogy az indoeurópai részről a nyelvcsalád belső vizsgálata sokkal több és régebbi adatot kínál az őshaza lokalizálására, mint a megfelelő uráli oldalé. Indoeurópai oldalon

már az alapszókincsből levonhatunk következtetéseket az őshazára nézve. Támogatást nyújt még a régészet. Uráli oldalon az eredeti szókincs nem sokat mond. Az, ami kiderül belőle (vadász kultúra és kőkorszak), egyébként is ismert. Úgy tűnik, a közös alapszókincs az őshaza helyéről sem mond semmit. A jövevényszavak ezzel szemben vallanak a kultúra fejlődéséről és a kapcsolatok idejéről, egyszersmind helyéről is. Amikor ez az összekötő láncszem megvan, ismét a régészetnek kell átadni a szót. Az anyagnak az értelmezése természetesen nem könnyű. Megállapítható tehát, hogy az uráli, ill. finnugor őshaza keresésekor mindenekelőtt az indoeurópaiakkal való érintkezéseket kell figyelembe venni. Sajnos majdnem minden, a mai Finnországon kívüli indoeuropaista előtt az uralisztika terra incognitának tűnik, és a kapcsolatokról tanúskodó lehetséges adatok évtizedekkel korábbról, Paasonen és Setälä idejéből valók.

Hol történtek tehát az érintkezések, vagyis hová helyezzük az akkori lakóhelyeket vagyis őshazákat? Ha uráli részről nem találunk világos kritériumokat, a válasz az indoeurópai oldalon keresendő. Itt is különböznek a kutatók véleményei. Két fő vonal van: 1. Közép-Európa, amelyhez lehet csatolni keletibb területeket is (többek közt Makkay János); 2. Dél-Oroszország (Ukrajna), nagyjából a Dnyepertől a Donig/Volgáig (többek közt J. P. Mallory). Bármelyik lehetőséget is választjuk, az uráli őshazát nem helyezhetjük nagyon keletre; legalábbis északra, az Urál keleti részére nem. Makkay szerint az Urál keleti oldalán soha nem beszélték a finnugor alapnyelvet. Az időpontnak megfelelhet mind az uralisztika, mind az indoeuropeisztika oldaláról kb. Kr.e. 4000. Az őshaza mindamelllett elég korán kiterjedt kelet felé. És nyugatra? A válasz attól függ, mennyire volt nyugaton az őshaza a kezdet kezdetén.

MÁTÉ JÓZSEF

Balti finn kézikönyvek

Az 1990-es években újra függetlenné vált Észtországban az észt nyelvészek igen sikeresek és produktívak voltak. Egymás után több fontos nyelvkönyv jelent meg: az észt nyelv grammatikái (M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang et al.: *Eesti keele grammatika* I 1995, II 1993; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross: *Eesti keele käsiraamat*, 1997), egy gimnáziumi észt nyelvkönyv (M. Ehala: *Eesti keele struktuur*, 1997), több szótár (A. Õim: *Sünonüümisõnara-*

amat, 1991, *Fraseoloogiasõnaraamat*, 1993, *Väljendiraamat*, 1999 stb.), folyamatosan jelenik meg füzetekben az észti értelmező szótár (*Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*, 1988–2000) és az új helyesírási szótár (*Eesti keele sõnaraamat*, 1999). Ezek a könyvek az észti nyelvészet új fejlődési szakaszát jelentik.

Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross: Eesti keele käsiraamat

Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 1997. 617 lap

Az 1997-ben megjelent *Eesti keele käsiraamat* (a továbbiakban *Az észti nyelv kézikönyve*) ún. leíró nyelvtan, amely általános ismertetést ad az észti irodalmi nyelv grammatikájáról és a szókincs felépítéséről. Más oldalról ez a nyelvtan nyelvhasználati és helyesírási segédeszköz a köznyelv szabatos, helyes használatához. A szerzők szerint e kézikönyv a középfokú végzettséggel rendelkező észtek számára készült, vagyis a legszélesebb körben használható, így a szerzők a bonyolult grammatikai fogalmakat igyekeznek minél egyszerűbben bemutatni, érthetőségre és világosságra törekednek. Tudományos célra *Az észti nyelv grammatikáját* (I. Morfológia. Szóképzés, 1995; II. Szintaxis, 1993) javasolják.

Ilyen kézikönyvre már nagy szükség volt, mivel az előző leíró nyelvtan 1968-ban jelent meg (N. Rimmel, J. Valgma: *Eesti keele grammatika. Käsiraamat*, Tallinn 1968). Az azóta eltelt három évtized az észti nyelv (és társadalom) életében változásokat hozott, a leíró nyelvtudományban újabb értelmezések születtek. Ezekről a nyelvi változásokról korszerűen tájékoztatja olvasóit e mű.

Az észti nyelv kézikönyve bevezetésből (írta K. Ross) és öt fejezetből áll: ortográfia (T. Erelt), morfológia (K. Ross), szóképzés (M. Erelt), szintaxis (M. Erelt) és lexikológia (T. Erelt). Kimaradt a fonetika és a fonológia, ami szintén önálló és alapos bemutatást igényelne, de a szerzők szerint ez addig nem lehetséges, amíg az észti nyelvészek az alapkérdésekben közös nevezőre nem jutnak. A fonetikai és fonológiai alapismeretek rövid bemutatása az ortográfia fejezetben található.

A bevezetés (5–25) az észti nyelv ismertetését a származással, családfával kezdi (sajnos csak nagyon röviden, vázlatszerűen mutatja be); majd egy térkép segítségével rövid áttekintés következik az észti nyelvjárásokról, az irodalmi nyelv fejlődéséről és kutatásának történetéről.

Az első fejezet (26–131) ortográfiai alapismereteket, az észti fonémákat, a szavak elválasztását, az egybe- és különírási szabályokat, a rövidítéseket, a számok helyesírását és az írásjelek használatát mutatja be. A helyesírási szabályok megegyeznek az új helyesírási szótárral (*Eesti keele sõnaraamat*,

1999), amely a kézikönyv megjelenésekor még csak készülőben volt. Az előző helyesírási szótárhoz (*Õigekeelsussõnaraamat*, 1976) viszonyítva az új szótár és az ezen alapuló kézikönyv is jelentõsen megújult helyesírási szempontból (engedélyezett formák pl.: *pensjon ~ pension, pansjon ~ pansion*, a számok helyesírása stb.).

Az ortográfiai rész fonetikai és fonológiai alapismereteket is ad. A hangok kvantitásának tárgyalásában jelentõs változások figyelhetõk meg, nem csak ebben a könyvben, hanem a többi új nyelvkönyvben is. A hagyományos teória az észet nyelvben eddig három hosszúsági fokot különböztetett meg, az újabb teória prozódia alapján többé-kevésbé lemondott errõl, és két különbözõ szinten tárgyalja ezeket: szegmentális és szupraszegmentális szinteken. A szegmentális szinten rövid és hosszú fonémákat (*kala : kalla, vala : vaala*) különböztetnek meg. A hosszú és nagyon hosszú oppozíciót szupraszegmentális szinten vizsgálják (*siili : `siili, metsa : `metsa*). A rövid szótagban csak rövid hosszúsági fok található, a hosszú és a nagyon hosszú fok pedig csak hosszú hangsúlyos szótagokban fordulhat elõ; a különbség a prozodiától, az akcentustól függ (38). Az észet helyesírás harmadik hosszúsági fokot nem jelöl, de a könyvben néhány helyen, fõként a fonetikai és a morfológiai részben – ha szükséges – jelölik (37, 39, 307 stb.). A korábbi elmélet a szavak hosszúsági fokának megállapításánál figyelhetõ meg, ami még a szóbelseji hangokon alapul, nem a szótagok típusain, mint pl. a gimnáziumi tankönyvben. Ezeknek a hosszúsági fokoknak a megállapítását, a fonetikai analízist függetleníti a morfológiai (sõt szemantikai) elemzéstõl, mivel a toldalékok hangjai nem tartoznak a szóbelseji hangok körébe. Ilyen szempontból a gimnáziumi tankönyv jobban tükrözi az észet leíró nyelvészet eredményeit.

A morfológia fejezete (132–314) a hagyományos szófaji kategóriák vizsgálatával kezdõdik: ige, fõnév, melléknév, számnév, névmás, határozószó stb. Ezután a morfológiai alapismeretek következnek: alap- és fõalakok az ige- és névszóragozásban, a fokváltakozási ismeretek, az ige és a névszó fokváltakozás-típusai (178, 181), a szótövek tõhangzõváltásai (190, 192), az esetrendszer és az esetek funkciói (196, 197–209), az igealakok (227–238), a melléknevek fokozása, a névszói és igei morfológiai paradigmák (243, 245–248), a toldalékok fajtái és a variánsok. E kézikönyvben még használják az E. Muuk által 1927-ben kidolgozott ragozási rendszert. Az észet nyelvet a névszó-és igeragozási típusok bõsége jellemzi, e téren nincsenek változások. Itt – mint a korábbi nyelvtanokban is – a névszóragozásban hét ragozási osztályt, az igeragozásban pedig négyet különböztetnek meg, amelyek fõ- és al-típusokra oszthatók. A szavakat a fokváltakozás, szótagszám, hosszúsági fo-

kok, képzők és szóvégi hangok szerint lehet ragozási osztályokba sorolni. Mégis néhány változás észlelhető a Muuk-féle rendszerhez képest. Külön típusként szerepelnek a tőhangzóváltozással rendelkező és tőhangzóváltozás nélküli szavak. Új fogalomként vezetik be az ún. nyílt és zárt ragozási típusokat. Nyílt típus az, amely hasonló alapstruktúrájú jövevényszavakkal bővíthet. A zárt típusok meghatározott struktúrájú, főként belső keletkezésű szavakból állnak, és nem bővíthetnek. A ragozási típusok táblázatában (260–261, 297) a zárt típusoknál zárójelben fel van tüntetve, hány észtszó tartozik bele. Jó, hogy minden típusnál azt is közlik, melyiknek mi felel meg *Az észtszó nyelv szótárában (Eesti keele sõnaraamat, 1999)*, így a két nyelv ragozási rendszere összevethető.

A kézikönyvnek a morfológiai része egyébként elég bonyolult, de bizonyára ez az észtszó nyelv nehézségéből adódik. Nehezen képzelhető el, hogy ez a rész is az észtszó nyelvet használók széles körének készült volna. Jó viszont, hogy még néhány új ragozási lehetőségre is figyelmet fordítanak, pl. *sattuma* : *satub* (fokváltakozásos ige) vagy *sattuma* : *sattub* (fokváltakozás nélkül ragozható), ilyenek még *sulgema* : *suleb* vagy *sulgema* : *sulgeb*, *hukkuma* : *hukub* vagy *hukkuma* : *hukkub* stb. (307).

A harmadik fejezet a szóképzést és a szóösszetételeket vizsgálja, a szótövek változásait, továbbá a képzőket ismerteti. Az igeképzőket, a főnév-, a melléknév- és a határozószó-képzőket funkciójuk szerinti csoportosításban mutatja be. A főhangsúly a produktív képzőkre esik (igeképzők *-ta*, *-da*, *-ne*, *-le* stb., főnévképzők *-mine*, *-ja*, *-ur*, *-ik* stb.), de rövid áttekintést kapunk a kevésbé produktív és az idegen szavakban előforduló képzőkről is (366–368). Az egyes képzőket ismertető cikkek bemutatják a morféma változatait, más szóelemekkel való kapcsolódási szabályait, lehetőségeit.

A negyedik fejezet (370–472) a mondat szerkezetét, fajtát, hagyományos mondatrészeit vizsgálja. A mondatelemzés a korszerű generatív módszeren alapszik (373, 374). Ebben a részben a köznyelv helyes használatához több tanács is található, külön figyelmet fordítanak olyan szerkezetekre, amelyeket gyakran tévesen használnak, pl. az ige rekciója: *põhinema* + Adess., nem All.; *tuginema* + All., nem Adess. (378), az igekötők használatára: *üle vaatama*, nem *üumber vaatama* (388), az igeidők helyes használatára (395), a teljes vagy részleges tárgyra (409).

Az utolsó fejezet a lexikológiai alapismereteket taglalja, a szókészlet eredetét és rétegeit vizsgálja. A kölcsönszavak csoportjairól összeállított táblázat jól áttekinthető (481–482). A szinonímiáról, antonímiáról, homonímiáról írt anyagot jól választott példák gazdagítják: *sõõb ära* (megeszik), – *pistab kinni*, *pistab pintslisse*, *pane nahka* stb., *neiu* (leány) – *linnukene*, *adranaine*,

mesimari, kuldking, pöörakael, pörgukael stb. (515); megtalálható H. Runnel homonímákat tartalmazó verse (528), szójátékok: *aukonsul – auk on sul* stb. A gyakran tévesen használt paronímákról egy rövid összefoglalást adnak példamondattal együtt: *edenema – etendama, enamik – enamus, vahel – vahest – vast* stb. (530–537), ami az észti nyelvet tanulók számára igazán hasznos. A fejezetet lexikográfiai rész zárja, amely részletesen felsorolja az eddig megjelent észti szótárakat.

A kézikönyv minden fejezete végén ajánlott irodalomjegyzék található, amely segíti a szakterületen jobban tájékozódni kívánó olvasót. A függelék fogalomtárból, rövidítésjegyzékből és tartalomjegyzékből áll.

E könyv az észti Kulturális Alap és a Művelődési Minisztérium támogatásával jelent meg. Megjelenésének csak örülhetünk, mert haszonnal forgathatja mindenki, aki igényesen, helyesen kívánja kifejezni magát. Az észti nyelv oktatásában is jól használható segédeszköz, és nem csak észti anyanyelvűek forgathatják, hanem az észti nyelvet idegen nyelvként tanulók is.

Virve Raag: The Effects of Planned Change on Estonian Morphology

Studia Uralica Upsaliensia 29. Uppsala 1998. 156 lap

Az uppsalai egyetemi kiadványsorozatában, az *Acta Universitatis Upsaliensis* jelent meg Virve Raag monográfiája. A könyv a szerző 1998-ban megvédett bölcsészettudományi doktori disszertációja, amely az észti nyelvújítási reformok eredményeit vizsgálja az észti morfológiában.

Az észti nyelv fejlődésében a 20. század elején megerősödött a nyelvújító mozgalom, és részben ennek köszönhetően az észti nyelv véglegesen kultúrnyelvi szintre emelkedett. A nyelvújítók javaslatainak nagy része a szókincs fejlesztésére, gyarapítására (szóképzés, idegen szavak, nyelvjárási szavak használata) irányult, de a grammatika megváltoztatására is. A grammatikai javaslatokból nem minden vált általánossá (az *i*-múlt idő, a *-t* főnévképző stb.), elterjedt viszont az ún. rövid illativus, az *-i* többes jellel alkotott alakok használata, továbbá a szintetikus superlativus. A disszertáció éppen e morfológiai formák kialakulását, köznyelvi elfogadását, használatát és további terjedését vizsgálja. Ezek a formák most mind elterjedtek az észti köznyelvben, ún. alternatív formáknak minősülnek a nyelvhasználatban, és jelentős mértékben gazdagítják az észti nyelvet.

A kötet elején található a tartalomjegyzék és az előszó, amelyben a szerző a kutatás kezdetének körülményeit és okait magyarázza.

Az első rész (bevezetés 11–28) a nyelvek fejlesztési, változtatási és nyelvújítási kérdéseivel foglalkozik. A nyelvújításban fontos szerepe van a nyelvi

konferenciáknak, de ugyanúgy egyes nyelvészeknek is. A dolgozat rövid áttekintést ad a különböző mozgalmakról, és mivel az észti nyelvre nagy hatással volt a másik két finnugor nyelvben, a magyarban és a finnben végbement nyelvújítás, ez is bemutatásra kerül.

A második fejezet (29–48) az észti irodalmi nyelv fejlődését mutatja be a 19. sz. végétől, amikor megjelentek az első elméleti igényű munkák és az észti nyelvészek által írt nyelvtanok (Ahrens, Hermann). Az észti nyelvújítási és ortográfiai kérdésekkel foglalkozott az Észti Tolforgatók Társasága és a nyelvi konferenciák (1908–1911 között négyet rendeztek). A 20. sz. elején megélénkült az észti nyelvművelés, és kibontakozott a radikális nyelvújító mozgalom (kulmináció 1912–1924), amelynek elveit vezető személyisége, Johannes Aavik fogalmazta meg (célszerűség, szépség, degermanizálás, morfológiai egyszerűsítések, szókészletű újítások stb.). Aavik munkásságában az esztétikai elv vált uralkodóvá, így ő ennek alapján tett javaslatokat a grammatika megváltoztatására. Egyes nyelvészek munkájában a nyelv önfejlődési koncepciója uralkodott (Leetberg, Jögever). A nyelvi normákat és a nyelvmozgalom irányzatait tükrözik még a különböző helyesírási szótárak. A szerző ezekről is jó összefoglalást ad (1918–1976 között 12 különböző szótár jelent meg, néhány több kiadásban).

A szerző négy különböző grammatikai konstrukciót vizsgált az 1887–1991 közötti időből származó újságszövegek alapján. Ez az időszak további három periódusra oszlik: I. 1887–1918: azaz az első javaslatok bemutatásától az első normatív szótárig; II. 1918–1945: az ún. kulmináció, megváltozott a nyelv státusa (államnyelv lett belőle), az újítások bekerültek már a grammatikákba és szótárakba; III. 1945–1991: stabil periódus, szovjet korszak, több nyelvész emigrációba vonult (Aavik, Saareste, Tauli stb.), a sajtóban megjelent a cenzúra, megerősödött az orosz nyelv hatása.

A harmadik fejezet (49–61) azt a nyelvi anyagot mutatja be, amely a legolvasottabb észti újságokból származik: *Postimees*, *Wirulane*, *Päevaleht*, *Rahvaleht*. A szerző minden periódusból a két legjellegzetesebb évet választotta ki (I. 1887, 1907; II. 1923, 1938; III. 1961, 1991), és egy tallinni és egy tartui újság segítségével kíséri figyelemmel a meghatározott formák előfordulását. A kutatási eredmények diagramokon láthatók (82, 83, 103, 104, 128, 129 stb.).

A negyedik részben (57–61) a szerző a grammatikai javaslatok analízisét az analitikus szerkezetekkel kezdi (pl. prepozíciós, postpozíciós szerkezetek). Az észti nyelvben mindkét konstrukció: analitikus és szintetikus egyaránt előfordulhat. A nyelv fejlődése során az analitikus szerkezet gyakran szintetikusává válhatott, így alakult ki az észti nyelvben például a comitativus (a *kaas*

névutó rövidült meg, majd kialakult a *-ga* suffixum). Az észten gyakran használnak párhuzamosan analitikus és szintetikus szerkezeteket (*laual ~ laua peal*), de egyes nyelvészek (pl. Tauli) azon a véleményen vannak, hogy az analitikus konstrukció konkrétabb, hangsúlyosabb jelentést hordoz. A nyelvújítás idején javasolták az észten analitikus szerkezetek (mint germanizmus) visszaszorítását (Aavik), de legalábbis korlátozását sajátos használati szférára (Leetberg, Saareste). A III. periódusban az észten nyelvben elterjedtek az orosz nyelv hatására a prepozíciós szerkezetek. A további fejezetek külön vizsgálják az illativusszal, többes jellel vagy superlativusszal kapcsolatos analitikus szerkezeteket (82, 83, 110).

Az ötödik rész (62–90) az illativusi alakokat vizsgálja, amelyeket az észtenben variációgazdagság jellemez. Az általános esetragon (*-sse*) kívül elterjedt még az ún. rövid illativus: 1) *-ha, -he, -hu* raggal (*maa – maha*), 2) mássalhangzó-geminációval képzett (*jõgi – jõkke*), 3) rag nélküli (*jalg – jalga*), 4) *-de* végű (*keel – keelde*). A szerző bemutatja ezeknek a grammatikai variánsoknak korábbi előfordulását a nyelvtanokban (Ahrens, Hermann). A rövid illativusi alakok elterjedtek a 20. század elején, mégpedig J. Aaviknak köszönhetően, aki a szépség elve alapján nem javasolta a *-sse* suffixumot.

Egyes nyelvészek még külön esetként is kezelik a rövid illativust (Rajandi, Viitso: aditivus), a normatív szótárakban alternatív alakként szerepel. A hosszú és rövid formák között gyakran stilisztikai vagy szemantikai különbség van, használatát egy nyelvteszt alapján mutatja be a szerző (*puutuma, süvenema, suhtuma* + Ill., 79). Külön lehetőségként fordulhat elő még analitikus szerkezet is (*hoole alla ~ hoolde*).

Az új grammatikai formák elterjedési folyamatát jól tükrözik a korabeli újságok (80–89), a tendencia a rövid–hosszú alakok irányába látható két diagramon (82, 83). A rövid illativus tekintetében a nyelvújítási javaslatoknak nagy sikere volt, ezeket bizonyos típusokban már korábban is használták (*maha, jõkke*), de születtek új javaslatok is (*-s : se, -ne : se* végű szavakban).

A hatodik fejezet (91–117) az észten többes jelek bemutatásával (*-t, -i, allomorfi -e, -u, -a, -se ~ -si*), nyelvtörténeti kialakulásával kezdődik. Az észten nyelvben a függő esetekben a *-de ~ -te* többesjel elterjedtebb, e munka a *i*-vel alkotott többes számnak (és allomorfiainak) a használatát kutatja. Vizsgálaton kívül marad a variánsgazdag PartPl. Az *i*-s többes szám ismertebb a déli észten nyelvben (94), így a használatát a szerzők származása befolyásolja. A 19. századi észten nyelvtanok (Ahrens) keveset említik, de már Hermann nyelvtanában (1884) szerepel. J. Aavik véleménye szerint az *i*-s többes számú alakok hangzása jobb, mert rövidebbek, és azt javasolja, hogy használatát a függő esetekben *-de ~ -te* plurális rovására ki kell terjeszteni. Ez volt a leg-

fontosabb és legsikeresebb újítása, amelyet a különböző típusokban javasolt: *sügavais mõtteis, lähemail päevil, mõistlikel ametnikel* (-ik képzős szavak), *sõnul, teisis asjus* (*teistes asjus* helyett). A nyelvújítás eredményképpen a 20. sz. második felében a normatív szótárak (1953, 1976) az *i*-s többes alakokat már variánsként adják. Ezek főként az írott nyelvben használatosak, és változatosabbá, színesebbé teszik a stílust. A legsikeresebb az elfogadás az *-ik* képzős szavak tőtípusában (110). Az *i*-s többes szám használata esetenként nem egyforma (109), a *-de ~ -te* többes szám mellett még analitikus szerkezet is használható (*sõnade järgi ~ sõnul*).

A hetedik rész (118–132) a szintetikusán képzett superlativus használatát kutatja. A felsőfokot kétféleképpen lehet képezni: 1) analitikusan: *kõige* + melléknév középfokú alakja (*kõige ilusam*) vagy 2) szintetikusán: a nyelvújítók javaslatára, finn minta alapján az *i* felsőfokjellel (*ilusaim*). A korábbi észti nyelvtanok csak analitikus alakokat említettek vagy archaikus alakként az *i* felsőfokot is (Hermann: *puhas, puhtam, puhtim*). A 20. század elején az észti napilapokban még nem fordult elő, de 1923-tól kezdve az észti nyelv grammatikái és szótárai már mind a két variánst figyelembe vették (123). Az újságyanyag alapján megfigyelhető, hogy a legfontosabb változások 1923–1938 között történtek, mégpedig *-i* felsőfok javára (1938-ban már 43%).

A disszertációt összefoglaló rész (133–140), bő irodalomjegyzék (141–152), az észti nevek angol megfelelői (153) és a táblázatok jegyzéke (155–156) zárja.

A nyelvújítás mint a nyelv megváltoztatására tett kísérlet mindig kapcsolatban áll a nyelv természetes fejlődésének és változásának kérdéseivel. Virve Raag alapos kutatómunkájából kiderül, hogy a vizsgált morfológiai formák elfogadása az észti köznyelvben a nyelvújítók munkájának eredménye és érdeme, de a normatív szótáraknak és az észti grammatikáknak a terjesztésben betöltött szerepét sem szabad alábecsülni.

Прибалтийско-финские народы. История и судьбы родственных народов. Составитель: Мауно Йокиппи.

Издательство “Атена”. Ювяскюля 1995 г. 504 ст.

A balti finn népek c. könyv a balti finn népek történelmével foglalkozó cikkeket és tanulmányokat tartalmaz, amelyek tartalmas és rövidített formában jellemzik e népek történelmét a legősibb időktől (Kr.e. 3. évezred) napjainkig. A fejezetek szerzői Finnország és Észtország történészei és nyelvészei, karjalai, izsór vagy vepsze írók, akik saját népük kultúráját, történelmét leg-

jobban ismerik. A mű különböző tanulmányait a jyvaskyläi egyetem finn történelem professzora Mauno Jokipii állította össze, és ő írta meg azokat a részeket is, amelyekhez nem sikerült megfelelő anyanyelvi szerzőt találnia.

Ez a könyv a finn eredetinek orosz nyelvű fordítása; mindkettő Jyvaskyläben jelent meg 1995-ben. Sajnos az eredetit nem tudtam használni, és a könyvben sehol nem találtam utalást arra, hány példányszámban jelent meg. Az orosz fordítás rendkívül fontos, mivel a vótok, a vepszék, az izsórok és a karjalaiak jelenleg is Oroszország területén élnek, de a történelem folyamán a többi balti finn nép sorsa is hosszabb vagy rövidebb ideig Oroszországhoz fűződött.

Az előszóban a szerkesztő-szponzor J. Aaltio a könyv célját a következőképpen vázolja: az orosz olvasó tudomására hozni, hogy ki számít ezeken a területeken az őslakosnak; ismertetni minden balti finn nép történelmét, mivel eddig főként a finnek és az észtek történelmével foglalkoztak a kutatók; elmagyarázni a társadalomnak a szocializmus idején, különösen az 1930-as években elkövetett etnikai tisztogatások, az erőszakos oroszosítás, az értelmiség száműzetésének következményeit. A 1990-es években a nemzeti ébredés új hulláma érte el az Oroszország területén élő kis balti finn népeket, így szerintem ez a könyv nekik is segítene megőrizni identitástudatukat. Tanulságos lenne továbbá az Észtország területén élő orosz nyelvű lakosságnak is.

A *balti finn népek* c. gyűjteményes kötet bevezetésből és hat fejezetből áll, majdnem minden fejezetben több tanulmány található.

A balti finn népek fogalma a nyelvi csoporton alapszik. A Pertti Virtaranta által írott bevezetés (17–36) elhelyezi a balti finn nyelveket a finnugor nyelvcsaládon belül. A nyelvek közötti rokonságot például illusztrálja, amelyeket olvasókönyvekből, tankönyvekből, költeményekből stb. merített. Érdekes megjegyezni, hogy az észti anyagot Lennart Meri (jelenlegi észti államfő) egyik művéből vette. A mintaszövegek után a szótárak és tanulmányok irodalomjegyzéke áll, sajnos a lív nyelvről csak egy L. Kettunen 1938-ból (!) származó munkája van feltüntetve (ez is tükrözi a lív nyelv valódi helyzetét).

Az első fejezet (37–96) Finnország történelmével foglalkozik. Az első cikk (szerzője E. Jutikkala) a finn őstörténettől kezdve az 1939-ig tartó időszakot, a másik cikk pedig (M. Jokipii) a második világháborútól az 1994-ig tartó időszakot jellemzi.

A második fejezet (97–182) az észtekről, a vótokról és a lívekről írt anyagot foglalja össze. Észtország történelméről A. Järv, az irodalomtörténész ír, jellegzetes alcímek segítik áttekinteni e témakört: Észtország a földesurak mennyországa, a papok paradicsoma, a parasztok pokla; a régi jó svéd idők; az észti kultúra aranykora stb.

Mivel a vót és a lív nyelv (nép) majdnem kihalt, e fejezeteket a nyelveket legjobban ismerő szakemberek írták: a lívekről E. Vääri, a vótokról H. Heinsoo, mindketten a tartui egyetemről. Vääri a tanulmányát e kérdéssel fejezi be: vajon mit lehet még megmenteni, és reménykedik, hogy ebben tudnak segíteni a lív nyelv iránti fiatal érdeklődők és a lívek népi mozgalma. A balti finn népek közül a legnehezebb sors talán a vótoknak jutott osztályrészül. A cikk szerzője több okot is felsorol, amiért a vót nép eloroszosodott: kis létszám, szétszórt települések, a vallás nyelve orosz, munkavállalás orosz területen, az írott nyelv hiánya. A vótok sorsát és nyelvjárásokra való felosztását diagramok illusztrálják (178–179).

Az első két fejezetben tehát ismertebb kutatási témák kaptak helyet. A könyv következő részei más szituációt tükröznek: az Oroszországban élő kis balti finn népeket nem mindig ismerték el külön nemzetiségnek, és ebből következően nem is tanulmányozták őket.

A harmadik fejezet (183–260) a történelmi Ingermanlandban élő népek történelmével és az életével foglalkozik. H. Leskinen ír e terület népességéről és demográfiájáról, M. Jokipii a terület felvirágzásának korszakáról (18–19. sz.), az izsór származású író P. Mutanen a 20. század történelmi eseményeit írja le, és emóciókkal teli képet ad a szülőfaluja történetéről, L. Suni pedig az egyszerű emberek, családok nehéz sorsát tárja elénk (kitelepitések, szovjet terror, szibériai evakuáció stb.).

A negyedik fejezetben (261–432) összefoglalt cikkekből kapunk ismereteket Karjala őstörténetéről (H. Kirkinen), Észak-Karjala múltjáról és jelenéről (O. Sztyepanov), Finnország és Kelet-Karjala kapcsolatairól 1918–1922 (M. Jokipii), a Karjalai Köztársaság ekonomiajáról és politikai fejlődéséről (M. Jokipii), a lakosság felosztásáról (vidék–város, népsűrűség, anyanyelvi ismeretek stb.), az írott nyelv fejlődéséről és a nemzeti kultúra folyamatairól (P. Virtaranta), a Ladoga-tó környékén élő karjalaiakról (J. Rugojev). Karjala felendülése Edvard Gylling nevéhez fűződik, aki 1921-ben lett a szovjet Karjala köztársasági elnöke. Rugojev hozzá intézett képzeletbeli levele segít az olvasónak jobban megérteni e korszak politikai életét (Gylling a sztálini koncepciók perек áldozata lett).

Az ötödik fejezetben (433–451) a vepsze származású író, A. Petuhov a nép sorsát ábrázolja. Megrázóan ábrázolja a szovjet életet, az éhínséget, a vepsze falvak elnéptelenedését, pusztulását, az akkor uralkodó reménytelenséget, de az írását mégis reménykedve fejezi be: megérkezett a nemzeti ébredés új korszaka.

Az utolsó rész (453–484) egy elszigetelt karjalai népcsoportról, a Tver környékén élő karjalaiakról szól. V. Saloheimo és M. Orlov publikációját tar-

talmazza, és ezzel kiegészíti az előző karjalai részt.

Minden fejezet végén irodalomjegyzék található, amely az érdeklődőknek segítséget nyújt a szakterület alaposabb megismeréséhez. A könyvet sok térkép, vázlat, képes illusztráció gazdagítja. A képanyag jelentős része múzeumi gyűjteményekből származik, s változatos témájú: néprajzi, történelmi stb.

E könyv nagyon széles körnek szól, mint például történészeknek, folkloristáknak, etnográfusoknak, tanároknak, népművelőknek, idegenvezetőknek, tanulóknak stb. Mivel ún. népszerű-tudományos írások gyűjteménye, könnyen és élvezettel olvasható.

A gyűjteményes kötetből kimerítő képet és sok információt kaphatunk a balti finn népek történelméről, bár a karjalai és a vepsze rész nem annyira egységes, mint a többi. A történelem leírását hitelessé és kézfoghatóvá teszi az egyszerű emberekről szóló történetek (a falvak sorsáról, az erőszakos kollektivizálásról stb.). Ebben a könyvben a tudományos kutatómunka és az emberek saját élettapasztalata ötvöződik egyggyé, s egyúttal hűen tükröződik a balti finn népek múltja és jelene.

LEILA KUBINYI

Új finn szótárak

A magyar és a finn nyelv hosszú idő óta nem rendelkezik olyan kétnyelvű nagy- vagy kéziszóttárral, amely modern szóanyagot is magában foglal, kielégítő ezzel a korszerű kommunikáció követelményeit.

A korábbi időszakokban a két nyelv kapcsolatáról pusztán megállapítható, hogy az hosszú időre tekint vissza, de meg kell jegyezni, hogy csupán egyetlen nagyobb terjedelmű mű készült el, amely tudományos tevékenységre és köz-napi használatra egyaránt alkalmas. 1998-ig a következő szótárak jelentek meg: Szinnyei József *Finn–magyar szótár* (1884), Weöres Gyula *Magyar–finn szótár* (1934), Papp István *Finn–magyar szótár* (1962, amelynek már 3. – változatlan – kiadása is megjelent), Nyirkos István: *Unkarilais–suomalainen sanakirja* (1969, amelyet a szerző átdolgozott és zsebszótárként jelentetett meg 1976-ban, illetve 1996-ban *Suomi–Unkari–Suomi taskusanakirja* címmel), Papp István–Jakab László: *Magyar–finn szótár* (1985), Szabó T. Ádám: *Lyhyt unkari–suomi sanakirja* (1986).

A fenti sor az utóbbi években két taggal gazdagodott: 1998-ban jelent meg Pusztay János szerkesztésében a *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*, és 2000 tavaszán a Varga Judit–Sirkka Saarinen szerzőpáros *Veikö kissa kielen? – Finn–magyar frazeológiai szótára*.

Pusztay János (szerk.): Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez [EU-Vocabularium Savariense]
Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely 1998. 299 lap

Az 1998-ban megjelent szójegyzék az AGENDA 2000 Országvélemény finn nyelvű szövegének a szószedete. A szótár első része a finn–magyar szójegyzék, a második a magyar–finn szótári rész mintegy 1500–1500 szócikkkel, végül függelékként szemelvényeket olvashatunk az AGENDA 2000 szövegéből. Ennek felvételét az előszó egyik megjegyzése magyarázza meg: “A szójegyzékben található szavakat, kifejezéseket sajátos szöveggörnyezetük-ből emeltük ki. A jelentések ennek megfelelően gyakran leszűkítettek, esetleg el is térnek a közkézen forgó szótárakban megadott jelentésektől”. A szótár szerkesztője a szöveg kiválasztását azzal indokolja, hogy egy általános országvéleményben valószínűleg megtalálhatók bizonyos szakterületek alapszavai és legfontosabb kifejezései. A megfelelő szöveg alapján (az AGENDA 2000 szövegét lefordították az EU összes hivatalos nyelvére) ez a szótár valóban olyan, részben már közhasználatban lévő, a közgazdasági, a jogi, az államigazgatási, a szolgáltató, a termelő, a közlekedési stb. ágazatból származó finn (és magyar) szókinccsréteggel ismerteti meg az olvasót, amelynek ismerete nélkül már akár a finn újságolvasás is nehezen képzelhető el. Ennek bizonyítékként elég, ha egy rövid vizsgálatot végzünk a szószedet és a rendelkezésre álló legelterjedtebb szótár (Papp István: *Finn-magyar szótár*, 1962) felhasználásával.

A két szótár egy kisebb terjedelmű részét, a *j*- kezdetű szavakat összehasonlítva a következő szavakat adja meg az országvélemény szószedete, amelyek a fenti finn–magyar kéziszótárban nem találhatóak meg (a szavak magyar jelentése terjedelmi okból nem szerepel): *jakauma, jalostettu, jalostusarvo, jatkouudistus, johdettu, johtamistaidot, johtoinen, jonotuslista, joukkotuho, joukkotuhoaste, joukkovelkakirja, joukkovelkakirjalainat, joukkovelkakirjamerkinna, joukkovähentäminen, julkishallinto, julkisten hankintojen neuvosto, julkisten hankintojen Euroopan keskus, julkisyhteisöt, jälkitarkastus, jälleenvienti, järjestelmä, järjestely, järjestäytymisvapaus, järkeistäminen, jäsenyyslakemus, jäsenyysneuvottelut, jäsenyysvalmistelu, jätehuolto, jätehuolto-politiikka, jätevedenkäsittely, jätevedenkäsittelylaitos, jätevesi, jätteet*.

Az AGENDA-szójegyzék 63 *j*- kezdetű szavából 32 nincs meg a kéziszótárban, vagy ott nem az az elsődleges magyar megfelelője, mint amit a frissebb szószedet megad. Erre példa a *järjestelmä*: a finn–magyar középszótár alapján jelentése: ’rendszer, rend, szervezet’, az AGENDA 2000 szószedeté-

ben a szövegben aktuálisabb 'mechanizmus'. Hasonló példa a *järjestely*: Papp István szótárában 'rendezés, szervezés' a jelentése, az országvélemény szó-szedetében (többes szám) *järjestelyt*: 'szervezeti megoldások'.

A modern finn szókincs megismertetésében segítő, hiánypótló kötet eredménye, hogy sok esetben a címszavakat vagy magyar megfelelőiket évszámokkal és/ vagy egyéb adattal egészíti ki. Ezek a lábjegyzet szerepű betoldások elősegítik az olvasó tájékoztatását az adott fogalom jellegéről, sőt akár az EU tör-ténetébe is betekintést nyújtanak. Néhány példa: *Dublinin Sopimus* 'Dublini Egyezmény (1990)', *Münchenin Sopimus* 'Müncheni [szabadalmi] Egyez-mény', *perustamissopimus* '(uniós) Szerződés', *Unkari uudessa Euroopassa* 'Magyarország az új Európában (1995-ös modernizációs csomag)', *vakautta-mispaketti* 'stabilizációs csomag (1995)', *vakautusohjelma* 'stabilizációs csomag (1995)'. A szótár hiányossága, hogy a kiegészítést kívánó címszavak egy részében ilyen adatok nem jelennek meg, pl. *Haagin sopimus* 'hágai konvenció', *Lomén yleissopimus* 'Loméi Konvenció', *Luganon sopimus* 'Luganoi Egyezmény'.

A bokrosítás miatt egy szó összetételeit, képzős származékait együttesen ismerheti meg a szótár használója. A készítők gondos munkájának eredménye-képpen hasznos, hogy a szótár használatával az ismerkedhetünk EU szervezeti felépítésével, politikai és gazdasági egységeivel. A finn–magyar szótári rész-ben az EUREKA címszóval kezdődik az *Eurooppa* szó szócsaládjának bemu-tatása. A jórészt koordinációs bizottságokat és irányító szervezeteket felsoroló rész 26 címszót tartalmaz, megtalálható benne az *EY [Euroopan Yhteisö]* 'EU [Európa Unió]', de olyan, nem kifejezetten reflektorfényben álló egységek is, mint pl. *Euroopan hiili- ja teräsyhteisö* 'Európai Szén- és Acélközösség'. Az EU szervezeteihez hasonlóan a szótárban több magyar irányítá-si, igazgatási, szervezeti központnak is megtalálható a finn megfelelője. Ezek a finn–magyar rész *kansallinen* 'nemzeti', illetve *Unkari* 'Magyarország' címszavai alatt található, a *kansallinen*-hez 11, az *Unkari* címszóhoz 12 ilyen összetétel tartozik. Hat nemzetközi, nem feltétlenül az EU-hoz kapcsolódó szervezetet is megemlít a szótár a *kansainvälinen* 'nemzetközi' címszónál, pl. *Kansainvälinen tuomioistuin* '[hágai] Nemzetközi Bíróság', *Kansainvälinen Valuuttarahasto* 'Nemzetközi Valutaalap'.

Néhány esetben indokolatlan bizonyos szavak címszóvá emelése, jelentésükben nem jelentkezik a jogi, gazdasági, közigazgatási stb. összetevő. Ez a kisszámú szócsoport a következő: *astia* 'edény', *esirippu* 'függöny', *katko* 'törés, megszakítás', *kirje* 'levél', *käytävä* 'folyosó', *leiri* 'tábor', *paja* 'műhely', *taulu* 'tábla', *terva* 'kátrány'. A magyar–finn részben az EU hivatali nyelvezetéhez nem szervesen tartozó szavak száma megnő. Az *a*- és a *b*- kez-

detű szavaknál a következőket találjuk: *ajándék, alj, állás, asztal, átkelés, baj, barátság, becsületes, bélyeg, beszélgetés, betegség*. Ennek az az oka, hogy a szótár alapja egy finn szöveg szóanyaga, az e szavakból összeállított szóbok-rok pedig óhatatlanul sérüléseket szenvednek, ha a szavak a magyar első összetételi tag szerint rendeződnek.

A nagy jelentőségű szöszedettel kapcsolatban röviden utalnom kell néhány apró hiányosságra. A kötet előszava alapján terminológiai szótárként is szeret-ne szolgálni, több esetben ugyanakkor nem kapunk tájékoztatást arról, hogy bizonyos olyan szavak, amelyekkel a köznyelvet ismerő használó ritkán talál-kozik, mely szakterületek terminus technicusai. Kettőt említek meg: a *sään-nöstö* finn szó mellett a következő magyar megfelelő található: 'acquis', jelzős szerkezeteiben pedig ugyanez: *unionin* ~ 'acquis', *yhteisön* ~ 'acquis'. Az *acquis* idegen szó akár betoldásos magyarázatát azonban sem a finn–magyar, sem a magyar–finn szótári részben nem találjuk meg. A magyar–finn szöszedetben is az *aquis* címszó mellett csupán finn megfelelője van, bővebb magyarázata nincs: *acquis* 'säännöstö'. A második példa a *valkoinen kirja* 'Fehér Könyv', melyről a magyar–finn részben sem olvashatunk kiegészítést: *Fehér Könyv* 'valkoinen kirja'. Hasonló jellegű szótáraknál ilyen esetekben a tájékozódást megkönnyítheti a szavak szakterületek szerinti csoportosítása.

A szótár harmadik szerkezeti részével, az AGENDA 2000 részleteivel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a szótárkészítők talán nem emelték a mű kellő-en szerves összetevőjévé a szótárnak ezt a fontos elemét. A címszavak és szövegbeli előfordulásuk kölcsönös jelzésével (indexekkel vagy egyéb utalások-kal) ezt meg lehetett volna valósítani.

A kötet előszavából kimaradt néhány adat, amelyek feltétlenül érdeklődésre tarthatnak számot. Nem tudhatjuk meg, kik fordították magyarra az AGENDA 2000 szövegét, a tőlük való elhatárolódásra mégis utal a szerző: "A fordítást nem kívántuk felülbírálni..." (lásd: Előszó). Az sem világos, hogy az AGENDA 2000 Országvéleményt eredetileg milyen nyelven írták, és melyikről fordították finnre és magyarra. Indoklást igényelne, hogy miért az idézett cikkelyeket választotta ki a szerző az országvélemény szövegéből az EU-szókincs reprezentálására. A két szöveg szókincsének további összehasonlítását tette volna lehetővé az országvélemény idézett cikkelyeinek magyar nyelvű közlése.

Ez a szótár hiánypótló kezdeményezés a magyar és a finn lexikográfiában. Hatását és az eddigi munka értékeit azonban nem csupán könyv formájában építheti tovább. Az EU aktuális nyelve, szókincse gyorsan változó rendszer, ezt a nyomtatott szótárkiadás nem követheti. A szótár 1998-ban jelent meg,

az EU-nyelvezet átalakulása miatt néhány szavát már nem használjuk: ma már történelmi fogalomként beszélünk FÁK-országokról, KGST-ről, az EU-hoz csatlakozás jelenlegi szakaszában pedig már divatjamúlt a NYEU (Nyugat Európai Unió) kifejezés. Ezért a gyors változások közzététele érdekében jelen szótár méltó folytatása lehet pl. interenetes szótár létrehozása a megjelent a-nyag alapján.

Varga Judit–Saarinen Sirkka: *Veikö kissa kielen?*

Finn–magyar frazeológiai szótár. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba 2000. 347 lap

“A *Veikö kissa kielen?* – *finn–magyar frazeológiai szótár* célja az, hogy megvilágítsa a finn kifejezések, szólások, közmondások jelentését a magyar olvasók számára.” – írja előszavában a Varga Judit–Saarinen szerzőpáros. Ezzel a kötettel nagyobb nyelvek után immár finn frazeológizmusokkal is megismerkedhet a finn nyelv iránt érdeklődő.

Ilyen nyelvi elemekkel eddig “csupán” (azért az idézőjel, mert ezeknek a szótáraknak nem elsődleges feladata a frazeológiai egységek közlése) a korábbi finn–magyar szótárak forgatója találkozhatott.

A szerzők értékes kötetükben nagyrészt az 1990–1994 között megjelent *Suomen kielen perussanakirja* című három kötetes finn értelmező szótár frazeológiai egységeit dolgozták fel, 2900 szócikkben. Újdonságát hasonló vizsgálattal lehet megmutatni, mint az EU nyelvébe betekintést nyújtó szótár esetében. A kijelölt vizsgálati szakasz a frazeológiai szótár *a-* kezdetű szavainak az *a-ajatella* közé eső elemei. A szemléletesség kedvéért fordított módon célszerű eljárni, és azokat a címszavakat felsorolni, amelyek megtalálhatók a Papp István által szerkesztett finn–magyar szótárban (a frazeológiai egységek jelen felsorolásban is magyar jelentés nélkül szerepelnek): *aamuin illoin, aamusta iltaan, aamusta päivin, aamuhetki kullan kallis, Aatamin puvussa, ajo-in, pitkästä aikaa, hyvissä ajoin, aika lailla/tavalla, pitää aisoissa, ajaa jku pakoon, ajaa jk sisään, ajaa jkta/jtak takaa, ajaa jnk päälle.*

A vizsgált 93 frazeológiai egységéből tehát mindössze 14 található meg a ké-ziszótárban. Feltéve, hogy a találmra kiválasztott vizsgálati anyag adatai általánosíthatók, a számok mindent elmondanak a szótár jelentőségéről.

A betűrendbe szedett címszórendszer az frazeológiai egység kezdete és jel-lemző szava alapján is megadja a frazémákat: pl. a *lisätä kaasua* ’gázt ad (vminek), fokozza a tempót’ megtalálható a *lisätä* ’növel, gyarapít, fokoz’ és a *kaasu* ’gáz’, címszónál is. Ez a szerkesztési megoldás megkönnyíti azoknak a munkáját, akik az egyes frazeológiai egységeket nem ismerik pontosan.

A szócikkekben a kezdő vagy a jellemző finn szó félkövér betűtípussal sze-repel, jelölve van rajta a szó töve, és a szótár megadja a szó magyar megfele-lőjét. A címszó alatt betűrendben vannak felsorolva a frazémák, normál betűk-vel, itt a címszót ? jel helyettesíti. A magyar megfelelők dőlt betűvel vannak szedve. A magyar megfelelők megadásának sorrendje némiképp kö-vetkezet-len. A szócikkek egy részében a frazéma szó szerinti fordítása is megtalálható. A magyar megfelelők között egyes esetekben ez áll az első he-lyen: pl. *avoim* – *avoimin silmin* 'nyitott szemmel; előítéletek nélkül', máshol hátrébb követke-zik, pl. *outo lintu* 'furcsa alak; ritka madár'.

A címszavakban és a frazémákban a birtokos személyragos alakok előfor-dulására a szótár többfajta zárójelezéssel utal. A csoportok a következők: 1. a birtokos személyrag nélkül is használatosak esetében a személyrag zárójelbe van téve, pl.: *profii* – *nostaa* ≈»a(an) – *látványosan fellép, szembetűnően előtérbe lép*; 2. a csak birtokos személyraggal előfordulóknak a személyrag fél-zárójellel van leválasztva, pl.: *alí* – *alla(an)*, ≈»alle(en *egy helyben, mozdu-latlanul, csendben, békében*). 3. a csak harmadik személyű birtokos személy-ragos alakban használatosakban nincs leválasztva a birtokos személyrag: *ker-rallaan egyszerre, egy alkalommal, egyidejűleg*.

A finn frazéma stílusminősítésre is utalhat a szócikk. Jelezheti a frazéma fajtáját (szólás, közmondás, stb.), utal átvitt értelmű használatára, illetve kö-zölhet megjegyzéseket, magyarázatokat is megértéséhez vagy eredetéhez: pl. *neljän kopl* a *négyek bandája (Kínában Mao Ce-tung után)*, vagy *ritola* í't sz [a 20-as évek finn futóversenyzője, Ville Ritola nevéből] stb.

Szerencsés megoldás, hogy gyakoriak a nyelvi egységek helyes alkalmazására utaló zárójeles magyarázatok is: pl. a *mi* "k^a *mi?*; (*a*)*mi*; *bármi* cím-szó alatt: *Mitäpä/Mitäs tässä* [a *Mitä kuuluu?*- kérdésre adott közvetlen stílu-sú válasz]; vagy: *kunnia* 'tisztelet, tisztesség; becsület; dicsőség' *jkulla on kunnia* + inf [formális köszöntésekben].

A szótár a feldolgozott korpusz nagyságának és a feldolgozás minőségé-nek révén méltó alapul szolgálhat a hétköznapi nyelvhasználónak, és értékes anya-got biztosíthat a kutató számára is. Mivel úttörő vállalkozás a finn és a magyar nyelv viszonylatában, remélhető, hogy sokan forgatják majd, meríte-nek anya-gából dolgozatokhoz, diplomamunkákhoz, és nagy szerepe lesz a szótárnak a nyelvoktatásban is.

Elismerve a kötet érdemeit a szótárral kapcsolatban megemlítendő néhány szerkesztési és felépítésbeli pontatlanság.

A kötet készítői talán nem megfelelő mértékben használták ki a kettős uta-lásban rejlő lehetőségeket, mert ezzel nem jár együtt a jelentések többszöri megadása, ami nagyban elősegítheti a frazeológizmusok megtanulását a

nyelv-tanulás minden szakaszában. Ez a kötet esztétikai sérülését is okozza, több esetben ugyanis oldalszámban mérhető a más címszóra (a jellemző szavak cím-szavára) utalások terjedelme. Lásd pl. a finn nyelv gyakori igéi közül az *antaa* 'ad', *heittä* 'dob, hajít', *mennä* 'megy' igéket. Sajnos nem maradhat meg említés nélkül az ilyen jellegű "üres helyek" legkiugróbb példája: a létige, amelyhez pusztán 16 oldal utalás tartozik. Ugyanígy elgondolkodtató a tagadó segédige önálló címszóvá emelésének jogossága is (4,5 oldal utalás).

A finn nyelvi viselkedés és a használat szempontjából hasznos kiegészítések nem jelennek meg minden frazémánál, ez eltérő nyelvi szinthez és nyelvhasználati körhöz tartozó magyar megfelelők felsorolásakor ugyanis ez problémát okozhat a helyes használatban: pl. *tulee kuin Manulle illallinen vkinek az ölébe hull(ik) valami, vkinek a szájába repül a sült galamb, vki egyéni jogon kap vmit*. A köznyelvi, a bizalmas és a jogi szaknyelvi magyar megfelelők mintájára bizonyára a finnben is megvannak e tartalom különböző nyelvi szintekhez tartozó kifejezési lehetőségei.

A kiegészítésekkel kapcsolatos megjegyzés, hogy néhány szócikkben ezekből a fontos adatokból több is megjelenik. Mivel azonban a legtöbb megjegyzést [] zárójelben találjuk, gyakori ezeknek az egymásba ékelése, ami ugyan-csak a kötet "külső alakját" rontja: pl. *luonto* 'természet' *Luonto se on joka ti-kanpojan puuhun vetää* [[km], főleg a fiatalok természetes erotikus viselkedéséről mondják, (...)]. Célszerű lett volna ezért az egyes kiegészítésfajtákat eltérő jelölési sajátosságokkal megkülönböztetni és következetesen megemlíteni minden szócikkben.

Az előszó szerint a Suomen kielen perussanakirja anyagánál újabb frazeológiai egységeket az elektronikus médiákon keresztül és anyanyelvi beszélőktől is gyűjtöttek a szerzők. A kötet erénye, hogy nem voltak szemérmesek, a durva, trágár egységeket is felvették gyűjteményükbe, és nem fukarkodtak az emelkedettebb nyelvi szinthez tartozó, bibliai eredetű elemekkel sem. Nem jelölték azonban a frazeológiai egységek forrását: mely frazéma eleme a Perussanakirja anyagának, és melyeket vették az élőszókból, nyomtatott és elektronikus sajtóból, közölven azok megjelenési helyét. Ugyanez a kérdés felvetődik a magyar megfelelőkkel kapcsolatban is. A magyar frazémák esetenként több változatban élnek, pl. *ahven* 'sünger' – (olla) *vaiti kuin ? hallgat, mint a sült hal* ismeretes *néma mint a hal, néma, mint a csuka* változatban is. A szótárszerkesztők nem utalnak azokra a szempontokra, amelyek alapján az adott magyar megfelelő mellett döntöttek, illetve nem jelzik esetleges szakirodalmi származási helyüket.

A szótár jelentőségét és értékes anyagát kis mértékben beárnyékolják a szöveg-szerkesztési pontatlanságok. A bevezető oldalakat megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az első hosszabb szöveges rész (“Előszó”) szövegbeosztási sajátságai nem jelennek meg másik szöveges részben. “A szótár használatáról” c. fejezetben az alcímek után eltérő sortávval következnek a bekezdések, és ebben a fejezetben nem is mindig különülnek el. Mivel a szerkesztő az első sorokat nem kezdte behúzással, a külön sorban kezdett sorok önálló bekezdés-nek minősülnek, azonban nem mindig vannak elkülönítve a megelőzőtől. Lásd pl. “A címszavak alakjának magadása...” kezdetű részt (7.), a 9. ill. 10. lapot. Ismét az előszóban a szöveg kétfajta betűtípust használ, felváltva alkalmazza az *õ*, *ú* betűket és “repülő ékezetes” (*ô*, *û*) párjukat.

A szótári részben a számok használatát bizonyos fokú következetlenség jellemzi, a szövegben kétfajta számtípus fordul elő. Lásd pl. az 58. oldal *ikuinen* és *ilman*, vagy az 82. és 83. oldal *karvas* ill. *katkera* címszavát: más címszóra utalásban homonímia megkülönböztető szerepben vannak, utóbbi két esetben pedig ugyanarra a címszóra utalnak.

A szótár szakít a két- és egynyelvű szótárak jelölési hagyományával, az is-métlődő címszót ? jellel jelöli az általánosan alkalmazott ~ helyett, utalás-
ra a szótáriródalomban ritka ⇒T nyíljelzést használja.

GÁL ATTILA

Suomen kirjallisuushistoria 1 –3.

Päätoimittaja: **Yrjö Varpio**. SKS. Helsinki 1999. 391, 376 és 332 lap

Uusi Suomen kirjallisuuden historia on tapaus. Sitä on kaivattu jo pitkään – edellinen laaja kirjallisuushistoria, kahdeksanosainen *Suomen kirjallisuus* ilmestyi vuosina 1963 –70, ja suppeammista teoksista käytetyin, Kai Laitisen *Suomen kirjallisuuden historia* on sekin jo lähes kaksikymmentä vuotta vanha. Uudet näkökulmat ovat siis tarpeen.

Yrjö Varpion päätoimittama *Suomen kirjallisuushistoria* ottaa etäisyyttä edeltäjiinsä. Selvin, lukijan silmään heti pistävä ero on se, että uusi kirjallisuushistoria ei esittele kirjailijoita omina lukuinaan. Esipuheen mukaan tekijät ovat pyrkineet siirtämään painopistettä yksittäisistä kirjailijoista virtausiin, ilmiöihin ja tendensseihin. Teos koostuu artikkeleista, joissa esitellään näitä yleisiä suuntauksia ja kirjailijoita tarkastellaan suhteessa niihin. Teoksessa ei myöskään haluta esitellä vain kirjallisuuden suuria nimiä, vaan esiin tuodaan myös unohtuneita kirjailijoita tai vaikkapa oman aikansa suosik-

kikirjailijoita, jotka ennen on halveksittuina viihdekirjallisuuden edustajina jätetty sivuun. Aiempia kirjallisuushistorioita perusteellisemmin käsitellään myös kirjallista elämää ja sen historiaa. Kolmijaosta tekijä – teksti – lukija on korostettu milloin tekijää, milloin tekstiä, nyt pääsee myös lukija esiin.

Toinen helposti havaittava ero aiempiin kirjallisuushistorioihin on teoksen lähtöpiste. Perinteisesti suomalaiset kirjallisuuden historian esittelyt on aloitettu kansanrunoudella, nyt liikkeelle lähdetään keskiajan latinankielisestä kirjallisuudesta. Taustalla on nykykäsitys, jonka mukaan kansanrunous kuuluu perinnetieteiden, ei kirjallisuudentutkimuksen alaan. Tietysti valinnan voi nähdä myös osoituksena Suomen tämänhetkisestä orientoitumisesta länteen.

Nykytendensseistä teoksessa näkyy selkeästi myös kansainvälisyys. Kirjallisuushistorioiden tehtävä oli pitkään kansallinen ja kirjallisuuden katsottiin kuvaavan suomalaisuuden syvintä olemusta. Uusi kirjallisuushistoria tarkastelee Suomen kirjallisuutta osana kansainvälistä traditiota ja haluaa myös korostaa sitä, että kirjallisuuden kansainvälinen traditio Suomessa on paljon pitempi kuin yleensä on nähty.

Naiskirjailijat saavat tässä teoksessa selvästi aiempaa keskeisemmän sijan. Historian hämäristä on tuotu esiin unohdettuja tienraivaajia, varhaisia naiskirjailijoita ja kaiken kaikkiaan naiset nähdään varsin tasavertaisina miesten kanssa. Enää ei L. Onerva ole ensi sijassa Eino Leinon rakastettu vaan merkittävä, itsenäinen kirjailija, mutta toisaalta tendenssillistä naisnäkökulman ylikorostustakaan ei enää tarvita.

Nykyisten näkemysten mukaista on myös viihdekirjallisuuden esittely, korkean ja matalan kulttuurin välisen eron romuttaminen. Viihdekirjallisuus kertookin omasta ajastaan usein jotain olennaista ja toisenlaista kuin muu kirjallisuus, joten sen mukanaolo on perusteltua teoksessa, joka korostaa aatevirtauksia ja ajan ilmapiiriä. Myös aiemmin johdonmukaisesti marginaaliseksi nähty lasten- ja nuortenkirjallisuus saa tässä teoksessa laajempaa ja perusteellisempaa huomiota. Niin ikään esiin tuodaan omana lukunaan saamelaiskirjallisuus. Kielirajoja ei teos muutenkaan tunne: suomalaista kirjallisuutta on Suomessa kirjoitettu kirjallisuus riippumatta siitä, onko se kirjoitettu suomeksi, ruotsiksi, latinaksi vai saameksi. Tämä periaate ei tosin ole mitenkään uusi: ainakin suomenruotsalainen kirjallisuus on jo vuosikymmeniä käsitetty itsestäänselväksi osaksi suomalaista kirjallisuutta.

Suomen kirjallisuushistoria on Suomen yliopistojen ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteinen hanke. Teoksen n. 70 kirjoittajaa ja kolmen osan toimittajat edustavat eri yliopistoja. Kiinnostavaa on, että kirjoittajien joukossa on paitsi suomenruotsalaisia myös muutama ruotsalainen tutkija, joiden

artikkelit käsittelevät luonnollisestikin Ruotsin vallan ajan kirjallisuutta. Näin monen tekijän kirjoittama teos on monipuolinen ja värikäs, mutta väistämättä myös sirpaleinen ja epäyhtenäinen.

Suomen kirjallisuushistoria koostuu kolmesta osasta. Ensimmäinen, *Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, alkaa keskiajan kirjallisuudesta ja päättyy Aleksis Kiveen – tai teoksen yksittäisiä kirjailijoita karttavassa hengessä paremminkin: 1870-luvulle. Toinen osa *Järkiuskosta vaistojen kappinaan* kattaa ajan 1880-luvulta talvisodan kynnykselle ja kolmas *Rintamakirjeistä tietoverkkoihin* etenee sotavuosista nykyaikaan ja katsoo lopussa tulevaisuuteenkin. Teosta onkin mainostettu uuden vuosituhannen kirjallisuushistoriana.

Jaottelu on perusteltu ja selkeä. Se lähtee kirjallisuuden sisäisestä kehityksestä eikä noudata valtiollista historiaa. Ruotsin vallan aika, autonomia ja itsenäisyyden aika eivät muodosta kirjallisuuden kannalta relevantteja kokonaisuuksia, joten kirjallisuushistoriaan sopii hyvin toisenlainen jaottelu. Ensimmäinen osa käsittelee suomalaisen kirjallisuuden syntyvaiheita ja päättyy tilanteeseen, jossa kirjallisuus ja keskeisimmät kirjalliset instituutiotkin olivat jo melko vakiintuneet. Toinen osa kuvaa sitä, miten kirjallisuus jatkoi näistä lähtökohdista, ja luonnollinen päätepiste sille on sota. Talvi- ja jatkosota merkitsivät Suomen kirjallisuudessa niin rajua murrosta, että se luonnostaan merkitsee selvää rajapyykkiä kirjallisuushistoriassa.

Teoksen ulkoasu on upea. Kuvatoimittaja Päivi Vallisaari ansaitsee aivan erityisen kiitoksen tekijöiden joukossa. Kuvitus on paitsi kaunista, runsasta ja monipuolista myös informatiivista. Ulkoasuun vaikuttaa kuvituksen lisäksi onnistunut taitto. Kirjassa on rinnakkain monta ulottuvuutta: kuvien, kuvatekstien ja varsinaisen tekstin ohella kirjallisuusnäytteitä sekä välitekstejä. Nämä erotetaan toisistaan typografisesti, joten lopputulos ei ole visuaalisesti sekava vaan miellyttävä.

Sisällöstä ei valitettavasti voi sanoa samaa. Teos on sekava. Se on erinomainen lukuteos, mutta varsin hankalasti käytettävä hakuteos. Täysin toivotonta on hakea tietoa tietystä kirjailijasta. Ensinnäkin tiedot täytyy koota eri paikoista ja toiseksikin ne ovat melko sattumanvaraisia. Kirjailijoiden yhteydessä ei välttämättä käsitellä heidän teoksiaan tai ei ainakaan merkittävintä, tunnetuinta teosta, vaan sitä, joka on olennainen esillä olevan teeman kannalta. Niinpä esimerkiksi yhdestä kirjailijasta tutkielmaa kirjoittava tai esitelmää valmisteleva opiskelija joutuu ehdottomasti turvautumaan perinteisempiin kirjallisuushistorioihin saadakseen kokonaiskuvan kirjailijan tuotannosta.

Teos on sekava myös siinä mielessä, että samat asiat voivat toistua hiukan eri näkökulmista eri artikkeleissa. Toisaalta eri artikkelit saattavat edustaa

varsin erilaisia näkemyksiä ja lähestymistapoja. Tämä lienee tarkoituksellista: eri tekijöiden erilaiset äänet on haluttu jättää näkyviin. Se on toki hyvä asia ja tekee teoksesta monipuolisen ja mielenkiintoisen. Kaikki tämä tapahtuu kuitenkin yhtenäisyyden kustannuksella. Luultavasti se on meidän aikaamme kuvaava ratkaisu: yhtenäisyyttä ja selkeitä kokonaisuuksia ei enää ole olemassa.

Hajanaisuus ja sekavuus on siis teoksen keskeinen ongelma. Kielen tasolla ei tällaista ongelmaa kuitenkaan ole. Kaikki artikkelit on kirjoitettu selkeällä, kauniilla suomen kielellä. Tavoitteeksi on asetettu, että teos olisi jokaisen lukiolaisen luettavissa. Kielen suhteen esteitä tälle ei olekaan, muuten teos kyllä saattaa olla keskivertolukiolaiselle melko vaativa. Teosta pystyy kuitenkin lukemaan, vaikkei olisi vihkiytynyt kirjallisuustieteen terminologiaan. Teoksen tekijöiden pyrkimys ymmärrettävyyteen on erittäin myönteistä myös suomen kielen taitoisen ulkomaalaisen kannalta.

Luettavuus onkin *Suomen kirjallisuushistorian* vahvin puoli. Siitä on vaikea hakea tarkkoja tietoja, mutta sitä on suuri nautinto lukea. Uskon, että teoksesta nauttivat yhtä lailla kirjallisuuden asiantuntijat ja ammattilaiset kuin kirjallisuutta harrastavat maallikotkin. Opiskelijoille – oli sitten kyse suomalaisesta lukiolaisesta, kirjallisuudenopiskelijasta tai ulkomaalaisesta suomenopiskelijasta – tämä kirjallisuushistoria ei varmaankaan yksin riitä, mutta se tarjoaa jotain tärkeää muiden kirjallisuushistorioiden rinnalle: näkökulmia, yhteenvetoja, kokoavia artikkeleita, uusia teemoja.

Onko *Suomen kirjallisuushistoria* uuden vuosituhatosen kirjallisuushistoria? Uutta ja mullistavaa siinä on sen verran kuin luultavasti jokaisessa suurhankkeessa, jonka laatijana on uusi sukupolvi. Kovin radikaaleja uustulkintoja ei esitetä, mutta kyllä Suomen kirjallisuutta kaikkiaan tarkastellaan jollain tavalla uudesta näkökulmasta. Yksittäisten kirjailijoiden siirtäminen pois teoksen polttopisteestä on ratkaisu, joka puhuttaa paljon. Kaikissa tapauksissa sitäkään ei loppujen lopuksi ole noudatettu: kyllä Runeberg ja Topelius ovat omina lukuinaan, eikä heidän asemaansa kansakunnan kaapin päällä yritetäkään horjuttaa.

Suomen kirjallisuushistorian yhtenä lähtökohtana on nykyaikaistumiskehityksen kuvaaminen. Se on jonkinlaisena johtolankana muuten niin sirpaleisessa teoksessa, ja siihen liittyy tuoreita näkökulmia. Kyllä tämä teos epäilemättä on uuden vuosituhatosen kirjallisuushistoria: sen kysymyksenasettelut ovat lähtöisin meidän ajastamme, ja sen ratkaisut heijastavat myös omaa aikaamme. Niin myös teoksen hajanaisuus, jota toisesta näkökulmasta voi kutsua moniäänisyydeksi. Kaottiseksi koetussa maailmassa oman ajan,

siis uuden vuosituhannen kirjallisuushistoria ei luultavasti kovin yksiääninen voisi ollakaan.

ANNA TARVAINEN

Yrjö Varpio: *Pohjantähden maa*

SKS. Helsinki 1999. 130 lap

Yrjö Varpio neve nem ismeretlen Magyarországon azok előtt, akik valamilyen szinten érdeklődnek Finnország, a finnség, szűkebb határokat vonva a finn irodalom és kultúra iránt. A Tamperei Egyetem irodalomprofesszora a recepcióesztétikai kutatások finnországi úttörőjeként Szopori Nagy Lajossal közösen már foglalkozott a finn és a magyar irodalom másik országbeli kritikai fogadtatásával, mely kutatásról megjelent könyv magyarul is olvasható (*Ismerkedő ismerősök*. Bp., OSZK KMK. 1990). A finn irodalomtörténet-írás szempontjából is meg kell említenünk Varpio nevét, hiszen ő szerkesztette azt a nemrégiben megjelent háromkötetes finn irodalomtörténetet (*Suomen kirjallisuushistoria I–III*. SKS, Helsinki 1999 – ismertetését lásd ebben a kötetben), amely a finn irodalmat globális egészként tárgyalva, az egyes szerzők helyett az irodalom fő irányvonalaira, azok változására téve a hangsúlyt megtörte a Kai Laitinen-féle (*Suomen kirjallisuuden historia*. Otava, Helsinki 1981), valamint a hétkötetes irodalomtörténet hegemoniáját (*Suomen kirjallisuus I–VII*. SKS, Helsinki 1963).

A globalitás mint vezérelv felfedezhető Varpio új könyvében, a *Pohjantähden maa* (magyarul: *A Sarkcsillag alatt, Európában*) című műben is, ugyanis a szerző átfogó képet próbál adni a finn gondolkodásmódról, identitásról, ezen identitás történelmi, kultúrtörténeti motivációiról, és szuverén módon válogatott példák alapján vizsgálja a finn irodalom alakulását. Ez a törekvés már az olvasóhoz szóló bevezetőben is megfogalmazódik: “Könyvem a finn kultúra és a finn gondolkodásmód sajátosságaiba kíván bevezetni, megmutatva annak kapcsolódási pontjait nyugati, keleti, és déli szomszédainkhoz. Középponti szerepet kap benne az irodalom, az írók munkássága” (6. old.).

A téli éjszakában vándorló rénszarvasokat és a helyes irányt mutató, nemzeti szimbólumként is értelmezett Sarkcsillagot ábrázoló impozáns borító szándékoltan Finnország képét asszociálja. A cím tág horizontját az alcím próbálja konkretizálni: *Bevezetés a finn irodalomba és kultúrába*. A kultúra

fogalma itt inkább a finn gondolkodásmód, identitás, a meghatározó történelmi, politikai, kultúrtörténeti események tárgyalásában realizálódik, de egy bevezető jellegű írástól nem is várható el, hogy e fogalom szélesebb körű értelmezésének feleljen meg. Itt kell megemlítenünk, hogy a magyar olvasók nagy öröme e mű Szopori Nagy Lajos fordításában magyarul is megjelent (*A Sarkcsillag alatt, Európában*. Szombathely 1999), így nem kell feltétlenül finnül tudni ahhoz, hogy valamilyen rálátásunk legyen a témára. A következőkben az eredeti szöveget és a magyar fordítást együtt vizsgálom, jelezvén az esetleges szerkezeti és tartalmi eltéréseket.

A tartalomjegyzék két, egymástól jól elhatárolható részt jelöl meg a műben: míg az első rész a finnság identifikációját tárgyalja, majd megpróbálja elhelyezni a finn kultúrát az egyetemes kultúra rendszerében (erre utal a magyar cím kiegészítése: *A sarkcsillag alatt, Európában*), addig a második, jóval nagyobb terjedelmű rész az irodalom fejlődésvonalát követi nyomon. Szopori Nagy Lajos némiképp eltér az eredeti felosztástól, és az irodalomtörténeti egységtől elválasztva, külön fejezetben közli az irodalom nemzetformáló szerepére, intézményi háttérre vonatkozó részeket. Az eltérő szakaszolás és az egyes részeket összefoglaló szakaszcímek nem okoznak értelmezési nehézségeket, a könyvben való tájékozódást hivatottak megkönnyíteni, többek között sikerrel.

Az irodalomról szóló fejezetek többsége igazolni látszik az alcímet, ennek megfelelően az írás elsősorban a finn irodalmi ismereteinket kívánja bővíteni, s ehhez ad megfelelő alapot a nemzet identitásának, a finn mentalitásnak a bemutatása. Finnországról lévén szó, ezen jellemzők megrajzolása nem függetleníthető főként a svéd és az orosz kultúra hatásától, így a szerző folyamatosan utal az ehhez kapcsolódó történelmi, kultúrtörténeti eseményekre. Az országot egyrészt az ott élők, másrészt más európai nemzetek szemével próbálja láttatni, kiemelve Finnország szempontjából az európai társadalmak fejlődéséhez hozzátartozó centrum – periféria dialógus fontosságát. A szerző érvelésében már itt is fontos szerepet kap az irodalom, hisz mondanivalóját számos irodalmi idézettel támasztja alá. A finn identitás, illetve mentalitás tárgyalásakor folyamatosan hangsúlyozza, hogy az a keleti és a nyugati kultúra határvonalán született, s próbál rámutatni, hogy ez az orientáció mikor melyik irányba tolódott el. Ezt az első rész második fejezetében teszi meg a legszembetűnőbben, amikor a finn kultúrát megpróbálja elhelyezni az egyetemes kultúra rendszerében. Itt is érvényesülni látszik a globalításra való törekvés, hiszen ezt a gondolatkört történetiségében tárgyalva, a lényeges összefüggések logikájára építve fejti ki. Érvelésében több tudományterület között létesít kapcsolatot, hiszen történelem, irodalom, társadalomtudomány,

politikatörténet, szociológia, kultúrtörténet stb. köréből merítve mutatja be a folyamatot egészen napjainkig. Azt, hogy a szerző a finn kultúrát az egyetemes kultúra felől kívánja meghatározni, jól mutatja, hogy a finnországi svéd írók esetében is többen szólnak a *Muumi* figura megteremtőjeként nemzetközi hírnévre szert tett Tove Janssonról, mint a finn identitás megteremtése szempontjából jelentősebb szerepet játszó Runebergről.

A könyv második egysége az irodalom területén próbálja bemutatni annak főbb fejlődésvonalait, ám itt is folyamatosan felszínre kerül a finn és az európai irodalom kapcsolata, mint az identitás megőrzése és az európaizálódás gondolata közötti feszültségforrás. Nem meglepő, hogy ez a rész egy egész fejezetet szentel a Kalevalának, hiszen az eposz egyrészt a finn nemzettudat kialakításában volt kulcsfontosságú, másrészt külföldön is a finn irodalom máig egyik legismertebb műve. Varpio fontosnak tartja hangsúlyozni az eposz identitásteremtő szerepét, s ezzel kapcsolatban rámutat annak a hétköznapi napokban való megjelenésére, illetve arra, hogy hogyan éltette tovább a Kalevalát az értelmezői hagyomány. Ez azért is fontos, mert itt a magyar olvasó is asszociálhat azokra a kutatásokra, amelyek az eposznak a magyar irodalomra tett hatását vizsgálják (pl. Képes Géza, Varga Domokos és Kolozsvári Grandpierre Emil kutatásai). A Kalevala irodalmi változatainak említése kapcsán (Eino Leino, Paavo Haavikko) a szerző folyamatosan visszakapcsol az előző fejezetben tárgyalt kultúrtörténeti kérdésekhez, így teremtve párhuzamot az elmondottak között.

Ezen a ponton kell megemlítenünk a könyv finn és magyar változata közötti legszembeütőbb eltérést. A finn kiadásban az írás a Kalevala tárgyalása után a finn próza gondolkörével kezd foglalkozni a kezdetektől napjainkig, nem szólnak a XIX. század, illetve a XX. század első felének lírai vonatkozásairól. Ezt a hiányt pótolja a magyar fordításnak a *Költők országa* című fejezete, amelyben képet kaphatunk a Kalevala utáni líra alakulásáról, az első finn nyelvű szonett születésétől a finn identitást sokáig meghatározó agrár életforma lírában való megfogalmazásán át a Fáklyavivők Európa felé tájékozódó csoportjáig. Olyan költők neve merül itt fel, mint August Ahlquisté (Oksanen), Eino Leinoé, V. A. Koskenniemié, Olavi Paavolainené, Uno Kailasé, Aaro Hellaakoskié stb. Csupa olyan név, akik a finn líra arculatát évtizedeken keresztül meghatározták, ezért nehezen érthető, hogy ez a rész a finn kiadásból miért hiányzik. A líra fejlődésvonalát ez a kiadás csak a lírai modernizmus kapcsán kezdi részletesen tárgyalni, ám az 1940 előtti évekről csupán egyetlen bekezdés szól.

Ennek ellenére a fejezet logikusan épül fel, Varpio ügyel arra, hogy ha pár mondatban is, de utaljon a líra területén az 1940–50-es évek fordulóján vég-

bement megújulás és stílusváltás történelmi, kultúrtörténelmi, eszmetörténelmi hátterére, s felvillantsa a hazai és a világirodalom ösztönző hatását. A líra fejlődését egészen a 90-es évekig követi nyomon – természetesen a teljesség igénye nélkül, ám minden meghatározó irányvonalra, stílustörekvésre utalva, azokat példákkal illusztrálva. A nemzedékváltásra utalva tömören, lényegretörően kívánja megmutatni azt a folyamatot, melynek eredménye lett a rímes verstől való eltávolodás, a költészetnek önálló képek viszonyrendszerévé válása. Hatás és befogadás érintőleges vizsgálatáról sem feledkezik meg a szerző, melynek kapcsán világossá válik az új kifejezésmód popularizálódása. A továbbiakban a lírai moderniségről adott globális képet az egyes példák teszik konkréttá, mert a példaként említett szerzők műveikben a lírai modernség különféle változatait valósítják meg. A válogatás szuverén, ám nem célja az uralkodó irodalmi kánon radikális átformálása, ami a könyv egészére nézve is igaz. A válogatás fő szempontja, hogy a lírai modernizmus jellegzetes, ám egymástól eltérő változataira mutasson példát, alátámasztva a korszakról adott átfogó képet. A példaként szolgáló költők esetében nem az életmű tömör összefoglalása a fontos, sokkal inkább a rá jellemző stílustörekvésekre, költői magatartásra, látásmódra hívja fel a figyelmet.

A líra tárgyalásával párhuzamosan halad az adott időszak prózatörekvéseinek bemutatása, amely a finn próza gyökeréig nyúlik vissza, és szintén a 90-es évekig tart. A prózairodalom alakulásáról szóló fejezetek felépítése hasonlít a líráról szóló részekéhez: először a korszak stílustörekvéseiről próbál átfogó képet adni mind a finn, mind a világirodalom motiváló hatására való rámutatással utalva a kor történelmi, politikai, kultúrtörténelmi aktualitásaira, majd a konkrét példákkal ezen átfogó képet bontja le az egyes szerzőkre, illetve stílustörekvésekre.

Érdekes, hogy a finn irodalomban a szerző által is központi jelentőségűnek elismert Runeberg és Kivi művészetéről csak érintőlegesen esik szó, pedig irodalomszemléletük a nemzet identitásának kialakításában – amely témát a könyv első része is preferálja – központi jelentőségű volt. Szerepük *A vidék ábrázolásának hagyománya* című, a parasztábrázolás nagy tradíciójának szentelt fejezetben sincs tisztázva, annak ellenére, hogy a runebergi idealizáló szemléletmód Kivi révén történt megtagadása még a XX. században is éreztette hatását. Lényeges ez a fejezet viszont abból a szempontból, hogy nyomatékosan rámutat a finn prózahagyománynak a vidéki életformához, a természethez való szoros kötődésére, mert így e hagyomány talán legtipikusabb jegyét tudatosítja az olvasóban.

Megfigyelhető, hogy a szerző hangsúlyt fektet a nemzetközi hírnévre szert tett írókra, költőkre, kiemelve ezáltal a finn irodalom nemzetközi kap-

csolódásait. A próza tárgyalása szélesebb horizontú, jobban elmélyített, mint a líráé, a kultúrtörténeti háttér tárgyalásának nagyobb teret enged, a történelmi és politikai eseményekkel vont állandó párhuzam pedig rálátást nyújt a korszak társadalmi életére. Szándékosan írok rálátást, nem pedig belátást, hangsúlyozandó a műben megvalósuló, a finn kultúrára, de főként a finn irodalomra felső perspektívából irányuló nézőpontot, amely lehetővé teszi, hogy globális, átfogó képet kapjunk a témáról. A szerző az esetleges példák kiválasztásával is e globális képet kívánja megalapozni, erősíteni. Találó, hogy külön fejezet – a magyar kiadásban külön rész – szól adatokkal alátámasztva az irodalom intézményi kereteiről, háttéréről, az írók társadalmi szerepéről, s nem utolsósorban az olvasói rétegről. Ez a fejezet közvetetten utal az irodalom nemzetformáló, társadalmi szerepére is. Így lesz teljes a kép, amely elsősorban a finn irodalomról, illetve azon keresztül a finn nemzet mentalitásáról, identitásáról próbál képet adni.

A könyv alapvetően olvasóbarát, hiszen a leírtakat fényképek és a hozzájuk fűzött kommentárok, valamint szépirodalomból és szakirodalomból egyaránt válogató bőséges idézetanyag egészíti ki, még inkább felkeltve az olvasó érdeklődését a finn kultúra iránt. Sajnálatos, hogy a magyar kiadásból a képillusztráció hiányzik, s míg az eredetiben az idézetek az aktuális helyen találhatóak, addig itt azok hol egy-egy rész végén, hol szövegek közötti idézetként állnak, ami kissé megtöri a szöveg gondolatmenetét. A magyar kiadás nagy pozitívuma, hogy mindig közli az egyes művek magyar fordításának adatait, valamint a kötet végi kiegészítő irodalomjegyzék a magyarul megjelent finn művek bibliográfiáján túl a fontosabb antológiákat is ismerteti, ami nagy segítség a finn kultúrában elmélyedni akarók részére.

Olvasóbarát a kiadás abból a szempontból is, hogy dióhéjban bár, de szán egy mellékletet a finn történelemnek is, közölve annak főbb fordulópontjait; ez a kapott irodalmi ismeretek jó háttéranyagául szolgál. Az eredeti kiadás finn nyelvű irodalomjegyzéket ad meg, ami nagyon hasznos lehet a magyar olvasónak is, de majd csak a témával való behatóbb ismerkedés során.

A *Sarkcsillag alatt* kedvelt olvasmánya lehet mindazoknak, akik az irodalomra fogékonyan kezdenek ismerkedni az országgal, valamint azoknak is, akik már elkötelezték magukat e téma mellett, s most egy globális, átfogó képet akarnak kapni elsősorban az irodalomról, annak fő irányvonalairól s azon keresztül magáról a finn nemzetről, kultúráról. Bevezető jellegű mű lévén az írás nem törekszik, nem is törekedhet a teljességre, inkább egy folyamatot érzékeltet, melynek főbb jellemzőit és összefüggéseit tárja fel, mely folyamat során a finn nemzet, Finnország, a finnság sajátos arculatát elnyerte. Nem könnyű vállalkozás egy ilyen nagy témáról ilyen röviden értekezni, de a szer-

ző szuverén, ám találó válogatása elérte a bevezetőben megfogalmazott célt, és kedvet ad a téma továbbgondolására.

PASZTERCSÁK ÁGNES

Finn könyvtörténeti munkák

Suomen kansallisbibliografia – Finlands nationalbibliografi – Finnische Nationalbibliographie 1488–1700.

Toimittaneet – Redigerad av – Redaktion: **Tuija Laine & Rita Nyqvist**
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1996.

[Tom. 1.] 803 lap; [Tom. 2.] Hakemisto/Register 621 lap

Az európai népek művelődés- és társadalomtörténetében igen nagy szerepe van a nyomtatványoknak. Ezért is örömmel üdvözljük a finnországi tudományosság egyik újabb kiemelkedő eredményét, Finnország nemzeti bibliográfiájának retrospektív, az 1488-tól 1700-ig terjedő időszakot felölelő két kötetét. Ez a fennisztkai kutatásoknak az egyik alapvető kézikönyve, amelyet Magyarországon (és másutt) a finn, valamint a finnugor szakos egyetemi hallgatók oktatása során is haszonnal lehet forgatni.

Mint Esko Häkli professzornak, a Helsinki Egyetemi Könyvtár, Finnország Nemzeti Könyvtára igazgatójának a rövid előszavából és a finn bibliográfia és könyvgyűjtés történetét bemutató bevezető tanulmányából is megtudjuk, e bibliográfiát 1986-ban a Helsinki Egyetemi Könyvtár és az Egyetem egyháztörténeti tanszéke együtt kezdte el tervezni. Maguk a munkálatok pedig a következő évben indultak az Egyetem és a Finn Kulturális Alap (Suomen kulttuurirahasto) támogatásával. A munka, az egész finn könyvtörténeti kutatást megpezsdítette. A Koneen Säätiö szponzorálta Finnország könyvtörténeti bibliográfiájának elkészítését, s kiadtak egy, a régi könyvekkel foglalkozó tanulmánykötetet is. A bibliográfia munkálatait a Kansallis-Osake-Pankki 1989-ben tett 5 000 000 márkás adománya gyorsította fel, és tette lehetővé a befejezést. A távlati terv az, hogy a bibliográfiát 1800-ig kiterjesztik, s az egész anyagot CD ROM-on szintén megjelentetik. Felhívnam a figyelmet, hogy az ugyancsak gyűjtött, 1850 előtti könyvekből Magyarországon is van néhány tucat, főleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, ahova Reguly Antal könyveinek jó része is került, többek közt az SKS korai kiadványai. Ezekről Hunfalvy Pál kézírásában maradt fenn egy jegyzék, s a budapesti Egyetemi Könyvtárban is van Regulynak néhány korai finn könyve. Egy-két régi finn könyv pedig például Debrecenben is található

az Egyetemi Könyvtárban, az Egyetem finnugor nyelvészeti tanszékének könyvtárában, illetve a Református Kollégium Nagykönyvtárában (l. pl. A. Molnár: E. A. Ingmanin Kalevala-kappale Unkarin Tiedeakatemia kirjastos-sa. CIFU 5/VII: 383–390 [Turku, 1981.]; Uő: Finn könyvek és kéziratok Debrecenben. MNyj. 25 [1983]: 169–180; Uő: Régi finnugor nyelvészek mint könyvtárosok. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp. 1991. 492–501). Finn kollégáink tervezik az egyes művekhez kapcsolódó szakirodalom, főleg az 1600-as évek nyomtatványaira vonatkozó irodalom külön kötetben való megjelentetését és egy, a legrégebb finnországi nyomdákról szóló könyv kiadását is. Ezeknek az anyagát a bibliográfia készítésénél egyébként már felhasználták, a nyomdászati jellemzők, a betűtípusok segítségével például 150 nyomdahelyet és nyomdászt azonosítottak.

A bibliográfia munkálatait tudományos tanácsadó testület segítette, amelynek elnöke Esko Häkli volt, másik vezetője pedig Pentti Laasonen a Helsinki Egyetem Egyháztörténeti Tanszékének professzora. Sokan mások ugyancsak segítették a munkát: tanácsadók, könyvtárosok, fordítók stb. (A kézikönyv többnyelvű: finn, svéd, s olykor német fordítás is van.) Fő munkakörben a bibliográfián a következők dolgoztak: Juha Kirkkala (1987), Tuija Laine (1989–), Jussi Nuorteva (1993-ig főszerkesztő), Rita Nyqvist (1988–), Anna Perälä (tipográfiai szerkesztés, 1991–), Helena Ruuska (1988). A két szerkesztő között a teendők úgy oszlottak meg, hogy Tuija Laine a névvariánsokat is feltüntető személynévmutatóért (Ohjeellinen nimi-hakemisto – Normativt namenregister – Normatives Namenregister) és a fővariánsokat külön feltüntető és alattuk az egyes művekre utaló személynévmutatóért (Henkilöhakemisto – Personregister – Personenregister) volt felelős, Rita Nyqvist pedig a címléírásért, a bibliográfia általános képéért, elrendezéséért, valamint a többi mutatóért.

Finnország történelmének és írásbeliségének speciális sajátosságai miatt a finn(országi) nemzeti bibliográfia gyűjtőkörét másképpen vonják meg, mint például a magyarét. Finnország 1809-ig Svédországhoz tartozott, ugyanakkor a svéd királyság bizonyos időszakokban hódításaival is terjeszkedett, elfoglalta például a Baltikumot. Finnországban ma is él svéd kisebbség (6%), amely korábban arányát, valamint létszámát tekintve nagyobb volt. Ettől eltekintve is azonban a latin középkori használata után és mellett az írásbeliség, a tudomány és az értelmiség nyelve hosszú időre szinte kizárólag a svéd lett, a XIX. században még a finn nemzeti mozgalom is svéd nyelven indul. Häkli említett tanulmányában (I. köt. 10–15, svédül: 16–22, németül: 23–30), illetve a szerkesztők írta bevezetésben (I. köt. 31–34, svédül: 35–38, néme-

tül: 39–43) így jelölik meg a *fennica* fogalmát: Azok a munkák, amelyeket Finnországban nyomtattak; amelyeket finnül írtak; amelyeket finn(országi) születésű személy írt, szerkesztett, fordított, adott ki vagy illusztrált; amelyeket egyenrangú társszerzőként finn vagy finn(országi) születésű személy írt. Nem Finnországban született, de ott hivatalt viselt szerzőknek az irodalmi tevékenységét akkor vették figyelembe, ha az a Finnországban töltött időszakra esik. Nem finnországi szerző külföldön nyomtatott munkája pedig akkor került be a bibliográfiába, ha a nyomtatvány az illető Finnországban viselt tisztségéhez, tevékenységéhez kapcsolódott.

A Suomen kansallisbibliografia I. kötete az egyes nyomtatványok címléírását tartalmazza a szerzők nevének betűrendjében. Egy-egy szerző alatt pedig a művei a címek betűrendjében szerepelnek. Ha nincs szerző, a besorolás a cím szerint történik, a Turkui Akadémia (Egyetem) kiadványai (disszertációk, programok stb.) meg például a Turun akademia (Turkui Akadémia) címszó alá kerültek. A nyomtatványok címléírása azok kézbevitelével történt. Ha Finnországban a nyomtatványból nem volt példány, akkor külföldről igyekeztek másolatot vagy mikrofilmet beszerezni. Jelentős segítséget kaptak a svéd, valamint a német könyvtáraktól. Az aprónyomtatványokat (rendeletek, meghívók stb.) is beleszámítva 4463 nyomtatványt írtak le, s 215 tétel esetében fordult elő, hogy nem volt ismert példány, vagy nem tudtak hozzájutni. Ilyenkor pusztán korábbi bibliográfiákra támaszkodhattak, s ezt a műnek az e bibliográfiában kapott sorszáma előtti csillag jelzi. Nincs itt mód arra, hogy a szerkesztők bevezetőjét, s annak nyomán magát a bibliográfiát bővebb részletességgel ismertessem. A címléírások alaposak és külső megformálásukban is szépek. A főbb könyvészeti ismérveken kívül megadják például az ívszámot, utalnak az egyes, fontosabb bibliográfiákban való előfordulásra, a nyomtatványban lévő esetleges köszöntőkre stb. A címléírás során minden egyes tétel a közlésben, a bibliográfiában való sorrendnek megfelelő számot kap, s szükség esetén (pl. mutatók) a címléírásra e sorszámmal történik az utalás. Példaként egy viszonylag rövidebb tételt mutatok be:

1066 Ericus Erici Sorolainen

[Vähä katekismus, 1670]

Wähä catechismus, erinomaisten kysymisten ja wastausten cansa vlgoswedetty suomen kielen catechismuxesta, ensistä oppiwaisten tähden. Ericus Erici episc. – Prän-tätty Stockholmis: Ignatius Meurerin culucuxell, [!] anno 1670. – [72] s.: kuv.; 12:o.

Arkit: A-C¹². – **Bibliogr.:** Pipping 34 i., 157. – Collijn IV p. 239, 576. – **Rämä** 34 i., 157. – **Myös teoksessa** – **Också i:** Manuale finnicum, 1670.

Ha a finn nemzeti bibliográfiának a régi finnországi nyomtatványokat feldolgozó kötetéhez magyar párhuzamot keresünk, akkor a finn kézikönyv lát-

hatólag a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár és a most is készülő, jelenleg 1655-tel záruló Régi Magyarországi Nyomtatványok között foglal helyet. Az előbbinél bővebb, az utóbbi feldolgozásának mélységét és komplexitását viszont nem éri el. Ez azonban nem is volt célja, hiszen a RMNy. jóval túl is megy egy bibliográfia kívánalmain. Az összehasonlítást tovább folytatva megállapíthatjuk, hogy nálunk a korai könyvanyag gazdagabb, s benne a magyar nyelvű könyvek aránya is jóval nagyobb, mint a finnországiak között a finneké. Häkli említi, hogy 1809-ig, a svéd fennhatóság végéig, az orosz kezdetéig az aprónyomtatványokat (ponyva, rendelet stb.) is beleszámítva úgy 17000 önállóan megjelent finnországi nyomtatványt ismerünk. Ebből körülbelül jó 2000 a finn, 4000 a latin nyelvű, a többi pedig svéd. Ugyanakkor a bibliográfiából is látható, milyen nagy előny, hogy Turkuban már 1640-ben megalapították a folyamatosan működő Turkui Akadémiát. Ennek köszönhető az egyetemi nyomtatványok nagy száma is. A Turkui Akadémia Könyvtára 1707-től köteles példányra szintén jogosult volt, az 1827-es turkui tűzvészben az Akadémia könyvtára viszont – a finnországi kultúra óriási kárára – leégett.

A bibliográfia II. kötetében különböző mutatók vannak. Ezek segítségével az I. kötetben lévő anyag még differenciáltabban feldolgozható, illetve adott esetben pontosabban kereshető. Az Ohjeellinen nimihakemisto a szerzői névváltozatokat is feltüntető, de a fővariáns szerint rendeződő regiszter. Található még a II. kötetben cím-, időrendi, tárgy-, nyomdahely- és a nyomdász kilitére vonatkozó mutató. Az időrendi mutató (Vö. a mi RMNy-ünkkel, amely időrendben hozza a nyomtatványokat) a nyomda helyét emeli még ki, megemlítve az illető szerző nevének a bibliográfiában szereplő fővariánsát és a nyomtatványnak a bibliográfiában lévő sorszámát is. Egyfajta érdekes művelődéstörténeti kép az időrendi mutatóból ugyancsak kirajzolódik. Az első, finnek nevezhető nyomtatvány a Turkui misekönyv (Missale Aboense) a turkui püspökség megrendelésére Lübeckben készült 1488-ban. (Ekkor még Svédországban sincs állandó nyomda.) Mellékesen és érdekességként említtem, hogy a misekönyvet, illetve változatait valószínűleg másutt, más dominikánus rendtartományokban szintén szerették volna árulni, így Magyarországon is. A könyv végén az egyik függelékben ugyanis az Árpád-ház összes szentjének megvan a miséje (I. Suomen kirjallisuus. II. Helsinki, 1963. 31). A Finnországba szánt könyvek nyomtatása Michael Agricola munkásságának köszönhetően az 1540-es évektől lesz nagyjából folyamatos, de a könyvek még Svédországban (Stockholm) vagy Németországban készülnek. A mai Finnország területén az első nyomtatott könyv 1642-ben Turkuban jelenik meg, hogy aztán majd később még számos más turkui kiadvány kövesse.

Turkut némileg megelőzi még például az akkor a svéd birodalomhoz tartozó Tartu, valamint Tallin is.

Egyébként a korai finnországi aprónyomtatványok között egy-két magyar vonatkozású szintén van. A korabeli Európában, így a svéd királyságban szintén többször megemlékeztek a török elleni harcokról, s hálát adtak a keresztény csapatok magyarországi győzelmeiért is, mint ahogy azt az 1600-as évek végéről a bibliográfia 2177., 2178., 2179. és 2180. számú nyomtatványai szintén mutatják. A legutóbbit idézem, amely Nagyvárad visszavételéről ad hírt és hálát, s amelyből egyébként mára nem maradt fenn példány:

***2180 Kiitos, 1692**

[Kijtos kirjoitus sen kuuluisan warustetun caupungin ison Waradinin Ungerisa woi-tollisesta sisälle ottamisesta]. – [S.l.] : [s.n.], [1692]. – [?] s. ; [?:o].

Bibliogr.: Pipping 299. – Rämä 292. – ei ole tiedossa säilynttä kappaletta. – Pippingin mukaan. – Bevarat exemplar icke kánt. – Enligt Pipping.

S megemlítem még, hogy (bizonyára) a 2178-as tételben jelzett csata a magyar történelmi kronológiák szerint a finn aprónyomtatványokkal (? vagy a címléírásukkal) ellentétben nem 1689. szeptember 14-én, hanem 24-én volt, a *2179. tételben említett Pétervárad és Zalánkemény közti győztes ütközet pedig nem 1691. augusztus 9-én, hanem 19-én.

A Suomen kansallisbibliográfia igen jeles és alapvető munka. Kritikai megjegyzésként csupán egy dolgot említék. Noha vonatkozó szakirodalmat a bibliográfia bővebben nem közöl, ezt mint írják, másutt teszik meg, azt mégis sajnálom, hogy a faksimilékre vagy az újabb tudományos kiadásokra nem utalnak. Ez olyan fontos és az olvasót nagy mértékben segítő adat, hogy talán kivételesen el lehetett volna térni a szabályzattól, mint ahogy egy-két más esetben, például a besorolásnál (Agricola-fordításai) ezt meg is tették.

Reméljük, hogy ez a színvonalas és igen munkaigényes vállalkozás töretlenül folytatódik, amihez minden jót kívánunk. A Magyarországon lévő 1850 előtti finn könyvanyag feltérképezésében pedig segítséget is tudunk adni finn barátainknak.

Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen

Toimittanut: **Tuija Laine.**

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1996. 276 lap

Finnországban az utóbbi években megélénkült az érdeklődés a régi (hazai) könyvek iránt. Mindez azzal szintén összefügg, hogy az 1970-es és az 1980-as évek fordulóján támogatott tervmunkaként is foglalkoztak a régi

finn(országi) tudomány- és művelődéstörténettel. S egy olyan vállalkozás ugyancsak beindult, amely az 1850 előtti nyomtatványok felmérését és összeírását célozza. Mindehhez csatlakozott az a könyvészeti munka, amely a FUD jelen kötetében ismertetett, a régi finn(országi) könyvek retrospektív bibliográfiájával kapcsolatos (I. Suomen kansallisbibliografia – Finlands nationalbibliografi. 1488–1700. Helsinki, 1996). Fokozottabban kutatták az 1600-as és az 1700-as évek nyomdatörténetét is. A finn könyv 500. (1988) és a teljes finn bibliafordítás megjelenésének 350. évfordulója (1992) ugyancsak a régi finn könyvekre irányította a figyelmet. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy ennek köszönhető a megjelenését többek között két érdekes összefoglaló kiadvány is: Terttu Kaivola, *Messukirjasta meteli. Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa* (SKS, Helsinki, 1988) és a *Biblia 350. Suomalainen raamattu ja Suomen kulttuuri* (Toimittanut Jussi Nuorteva. SKS, Helsinki, 1992). Az előbbi sok illusztrációval, népszerű stílusban, de tudományos igényvel a finn könyv ötszáz évéről szól, az utóbbi pedig egy szintén bőven illusztrált, színvonalas tanulmánygyűjtemény a Bibliának a finn(országi) kultúrára gyakorolt hatásáról. A Bibliának a finn irodalmi nyelvre tett hatását például Osmo Ikola tárgyalja benne (51–59).

1995 tavaszán a Helsinki Egyetem Egyháztörténeti Intézete a különböző szakos egyetemi hallgatóknak könyvtörténeti előadás-sorozatot rendezett. 1996 ősztől pedig arra is lehetőség nyílt, hogy előadásokat és szemináriumokat hallgatva az érdeklődők egy tízhetes tanegységben rendszeres könyvtörténeti oktatást kaphassanak.

Az ismertetendő könyv tulajdonképpen az említett egyetemi hallgatók részére szánt tanulmánygyűjtemény, tankönyv, a maga nemében Finnországban az első. A kiadvány 1800-ig tekinti át a könyvtörténet kérdéskörét, tehát a kézi nyomtatás korát vizsgálja. Külön hangsúlyt fektet a bibliográfiai leírásra és arra, hogy az európai, a nemzetközi háttér szintén figyelembe vétessék. Az egyes tanulmányok után is van irodalomjegyzék, egy bővebb pedig a könyv végén található. Ez utóbbi, érthetően, elsőrenden a finn és a skandináv anyagra koncentrál. Ugyancsak a könyv végén olvasható egy kis könyvtörténeti szakszótár magyarázatokkal. Részben ez is úttörő vállalkozás, a könyvtörténet különböző ágainak terminológiáját finn nyelven először itt gyűjtik össze, alkotják meg. (Olykor odaírják a megfelelő angol szakszót is.) Mindazt, amit eddig írtam, tulajdonképpen a könyvnek a szerkesztő által jegyzett előszavából (Lector Benevole!) vettem, amely a kiadvány létrejöttéről és tartalmáról ad képet. Az alábbiakban a kötet tanulmányait röviden, inkább felsorolásszerűen ismertetem. Számos itt tárgyalt kérdéstről magyar szakirodalom szintén van, többnyire bővebb is. Ettől függetlenül a *Kirjahistoria* a finn

és svéd vonatkozások hangsúlyozása, a nemzetközi kitekintés és a jó színvonal okán az érdeklődő magyar olvasó figyelmére is méltó. Tuija Laine tanulmánya, *A könyvtörténeti kutatás múltja és jelene* (11–35; a cikkek címeit általában magyar fordításban hozom) a kérdéskörnek főleg az angol és francia, valamint a svéd és finn vonatkozásaival foglalkozik, s tárgyalja magát a könyvtörténet fogalmát is. Sirkka Havu *A könyv mint a könyvtörténeti kutatás tárgya* című tanulmányában (35–72) a bibliográfiáról, annak készítéséről, a nyomdai betűkészletről, a könyvnyomtatás folyamatáról és például a címlap és a kolofon jellemzőiről ír. Anna Perälä cikke, *A nyomdai eszközök és tanulmányozásuk* (73–128), a betűtípusok, a nyomdák jelei, a vízjel és a betűdíszítés problematikáját is taglalja. Sirkka Havu *Az illusztráció* (129–164), Rainer Knapas *A könyvkötések történetét* (165–184) vizsgálja. Tuija Laine további tanulmányai: *A cenzúra és az általa életbe léptetett korlátozások* (185–212), illetve *A finnországi könyvtörténet forrásai a svéd uralom időszakában* (213–236). Az utóbbiban az 1850 előtti finnországi nyomtatványok számbavételének egyik módjáról szintén olvashatunk. (Egyébként, mint ismeretes, a svéd fennhatóság 1809-ig tartott.) A régi könyvek nyilvántartását, bibliográfiai leírását szakmailag felkészített egyetemi hallgatók is végzik. Minden településen gyűjtenek, az önkormányzatoktól bizonyos anyagi támogatást is kapnak. Az egyes egyházközségeknek ugyancsak postáztak tudakozó leveleket. Tudjuk, a finnek nagyszabású népnyelvi gyűjtést is végeztek és végeznek részben hasonló módon (egyetemi hallgatók terepmunkája; kérdőívek kiküldése stb.). Liisi Huhtala tanulmánya, *A ponyva az irodalomtudomány szemszögéből* (237–251) olyan témáról szól, amellyel a finnek eddig nem nagyon foglalkoztak

A könyvet az említett, általánosabb tárgykörű, de főleg finn és svéd vonatkozású bibliográfia, terminológiai jegyzék (ez úttörő, újdonság volta ellenére is azért lehetne bővebb), valamint névmutató zárja.

A *Kirjahistoria* című tanulmánygyűjtemény a tudományos kutatásnak és ezen belül a finnországi tudományosságának egy kevésbé ismert területére kalauzol. Az érdeklődő finnül tudóknak a témakörrel nyilván hasznos általános ismereteket is ad, de számunkra még fontosabb, hogy segítségével ezeknek a finnországi vonatkozásait, a finn művelődéstörténetet még jobban megismerhetjük. A finnül tudó érdeklődők és szakmabeliek mellett javára válhat, hasznos ez a könyv a magyarországi finn és finnugor szakos egyetemi hallgatók számára is. Akár még finnül nem tudóknak is érdemes kézbe vennie: az irodalomjegyzékekben biztosan talál hasznosítható adatokat, illetve a könyv jól válogatott, érdekes illusztrációs anyaga ugyancsak figyelmet érdemel.

A finn könyvtörténeti kiadványokat látva az jut az ember eszébe, hogy a finn–magyar tudományos és kulturális kapcsolatokat ezen a területen is lehetne (jobban) építeni, egymás eredményeit pedig jobban megismerni.

A. MOLNÁR FERENC

In memoriam

† Mikola Tibor
(1936–2000)

A finnugristák nemrég ünnepelték 60. éves jubileumát. Május végén még együtt vettünk részt az akadémia nyelvészeti szakbizottságának ülésén, és terveztük, hogy két héttel később Szegeden egy doktori vita után megbeszéljük a finnugor kongresszusi részvétel körül kialakult bonyodalmakat. Nem így lett... A vita napján már nem élt. Távozása a szakmát hirtelen és váratlanul érte, hiszen sok terve és teendője maradt elvégezetlenül. Életútja és tevékenysége szerencsére így is páratlanul gazdag eredményekben és sikerekben.

Mikola Tibor 1936. február 19-én született Budapesten. 1958-ban itt szerzett magyar–német szakos tanári diplomát, 1960-ban Szegedre került a finnugor tanszékre, ahol haláláig dolgozott, 1974-től tanszékvezető docensként, majd 1984-től professzorként. Tudományos megmérettetésének főbb állomásai: 1962-ben doktorált, 1968-ban védte meg a szamojéd névutókról írt kandidátusi értekezését, 1998-ban *A szamojéd nyelvek története* című munkájára kapta meg az MTA doktora címet.

A fentiekből látható, hogy kutatásainak fő iránya a szamojéd nyelvekre koncentrált. Mint kis egyetemi tanszéken működő tanár azonban nem engedhette meg magának, hogy szakmájának csupán egy szűk metszetét tegye mikroszkóp alá, akarva-akaratlan bele kellett kóstolnia a tanszéki oktatás minden területébe. Mikola Tibor azok közé a kutatók közé tartozott, akik a szakmájához kapcsolódó összes részterület művelését kötelességének érezte és magas szinten végezte. Legendás volt hatalmas nyelvtudása. Ami a rokon nyelveket illeti, a szamojéd nyelvek mellett kitűnően tudott finnül és észtil, és nagy jártasságról tett tanúbizonyságot az obi-ugor, a permi, a volgai, sőt a lapp nyelvészeti kérdésekben is. Egyformán közel állt hozzá a hangtan és az alaktan, újabban a mondattan is, de kiváló közleményei vannak az etimológia, továbbá a kisebbségi irodalmak terén is. Munkáiba beledolgozta az általános nyelvészet eredményeit. Nagy szakmai tudásról és szintézisteremtő erőről tanúskodó írásaiból méltán meríthetnek az általános nyelvészek is.

Felsorolni is nehéz lenne mindazokat a tudományos közéleti funkciókat, amelyeket Mikola Tibor pályafutása alatt ellátott.

Mikola Tibornak mint kollégának igen pozitív szerepe volt életpályám alakulásában. Baráti kapcsolatunkat kezdettől fogva a kölcsönös tisztelet és elismerés jellemezte. Ő volt a Nyelvtudományi Közlemények technikai szerkesztője, amikor első cikkemet beküldtem. Ő volt opponense kandidátusi és doktori értekezésemnek. Az első alkalommal a védés után azonnal gratulált, és azt mondta, hogy a szegedi sorozatban szívesen kiadja az értekezést, ha nincs jobb ajánlat a tarsolyomban. Nagy öröm volt számomra, hogy végül meg is jelent a könyv abban a sorozatban, amelyet igen gondosan szerkesztett élete végéig. Tanácsait a jó szándék vezérelte, és megjegyzéseit igen jól tudtam hasznosítani a kiadványokban. És nem utolsó sorban ő volt az egyetlen, aki 1995-ben a debreceni tanszékre kiírt professzori pályázat elbírálásával kapcsolatban merete vállalni aggodalmát, és külön véleményét jegyzőkönyvbe is vetette. Habilitációmat is maximálisan támogatta ezen időszakban. Mindazok, akik közel álltak hozzá, egyetértenek abban, hogy igen korrekt, melegszívű, csendes barát volt, akire sokan bátran számíthattak. Némelyek ugyan túlzottan engedékenynek tartották, szerintem azonban inkább példát mutatott abban, hogy a tudományos munkák értékelésében főként nem a hiányokat, hanem a pozitívumokat kell hangsúlyozni.

Örült annak, hogy 1999-ben hazajöttem Debrecenbe. Azt remélte, hogy számos tudományos közéleti feladatainak egy részét át fogom tudni vállalni. Az átadásra és átvételre már nem volt idő. Pedig a szakmának továbbra is nagy szüksége lenne rá, hiszen alig maradtunk itthon, és akik itthon is vagyunk, nehezen tudjuk pótolni az elvesztése miatt keletkezett hiányt.

Szegedre mindig szívesen mentünk a különböző rendezvényekre, s amikor újra és újra elmegyünk, barátaival és munkatársaival mindig emlékezni fogunk kedves kollégánkra.

Őszintén osztozva a nemzetközi finnugrisztika és a család mély gyászában, emlékét szerető tisztelettel megőrizzük. A Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének nevében is

KERESZTES LÁSZLÓ

In honorem

Heikki Leskinen

70 éves

Egy finn nyelvészprofesszor, aki megismerkedésünk óta mit sem változott előttem: vékony, sajátosan hajtott testalkatú, szőke ember, akkurátus arc kifejezéssel, amely mögött nem is sejthető, csak a beszélgetések során kitárulkozó humor és derű rejlik. (A mellékelt kép utóbbi “minőségében” ábrázolja.)

Heikki Leskinen 1930. október 10-én született Kurkijokiban (ma Karjalai Köztársaság/Oroszország). A karjali lakosság evakuálásakor családja is a több százezer karjalai sorsában osztozott: az új finn határ mögé költözött Parikkalába, így Heikki Leskinen itt érettségizett 1949-ben. 1956-ban szerzett diplomát a Helsinki Egyetemen finn nyelv és irodalom szakon, mellékszakai finn és összehasonlító folklorisztika, pedagógia és egyetemes történelem voltak. 1959-ben licenciátus lett, majd 1963-ban doktorált az északkelet-ladogai nyelvjárások konzonantizmusának történetéből (*Luoteis-Laatokan äännehistoria I. Konsonantit*). Ugyanitt volt kutató, lektor, majd 1966-ban egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1967-ben pályázat útján nyerte el a Jyväskyläi Egyetem Finn Nyelvtudományi Intézetének professzori állását, amelyet 1993-ban történt nyugdíjba vonulásáig látott el.

Heikki Leskinen tudományos munkássága a finn és a karjalai nyelv(járások) kutatására összpontosul. Egyaránt otthonosan mozog a nyelvtörténeti és a történeti dialektológia kérdéseiben, állást foglal a nyelvművelés problémáiban, részt vesz az orvosi szlengszótár szerkesztésében. Behatóan foglalkozik a passivum, az imperativus problematikájával, az expresszív szavak fonotaxiájával (*Passiivin käytöstä monikon 3. persoonan funktiossa*, 1959, *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*, 1970, *Quantitative Untersuchung der expressiven Lexik im Finnischen und seinen nächstverwandten Sprachen*, 1993). Argumentációja a balti finn nyelvek (főleg az északi csoport: karjala, aunus, vepsze, inkeri) és a lapp példákra és jelenségekre alapul. Elsősorban a délkeleti finn nyelvjárások, a háború után Finnországba telepített karjalai lakosság sorsa, nyelvi asszimilációjának kérdései érdeklik

(*Karjalaisen siirtoväen murteen sulautumisesta ja sen tutkimisesta*. 1974, *Ti-toja siirtokarjalaisten nykyisestä puhekielestä*. 1977, *Kurkijoen murreta*. 1985, 1986). További témái: a finn nyelvtörténet múltja és jelene, valamint tudománytörténeti és tudománypolitikai kérdések (*Historioivan kielentutkimuksen asemasta*. 1968, *Suomen kielen tutkimuksen suunnasta ja suunnitelmista*. 1972, *Onko murteentutkimuksella tulevaisuutta?* 1977). Részt vesz a karjalai nyelvjárási szótár szócikkeinek szerkesztésében és írásában, kezdeményezi a karjalai nyelvatlasz és szövegek kiadását. Oktatói munkájának fontos terméke az az oktatási segédanyag, amely a jyvaskyläi intézet sorozatában lát napvilágot (*Suomen murteiden historiaa I–III*. 1975–1981). Szűkebb tudományágának eredményeit aktívan értékeli ismertetések formájában. Tudományszervezői tevékenysége sorába tartozik folyóiratok szerkesztése, konferenciák, szimpóziumok szervezése.

Aktív szerepet vállal az egyetemi és tudományos közéletben, bizottságokban; nemzetközi szervezetekben töltött be elnöki tiszteket, számos tudományos bizottság elnökségi vagy aktív tagja stb. Kiemelkedő tudományszervezői tevékenysége – már mint emeritus – a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus (Jyvaskylä 1995) megszervezése elnöki minőségben.

Nyugdíjba vonulása után is folytatja kutatásait. Tervei között szerepel a karjalai nyelvatlasz, az északkelet-ladogai nyelvjáráások hangtanának második része és szöveggyűjteménye, az imperativus képzésének kérdései, a keleti finn nyelvjáráások, a karjalai és az inkeri nyelvjáráások kialakulásának története.

Heikki Leskinen professzorral egy 1968-as jyvaskyläi látogatásom során ismerkedtem meg. (Elmondása szerint ő már az 1962–63-as ösztöndíjas évből emlékezett rám.) Aarni Penttilä professzori székének örököséként már akkor hangsúlyozta az egyetemi állandó magyar nyelvoktatás és kutatás szükségességét. Bár nem nagy a korkülönbség közöttünk, a professzor mégis atyai gondoskodással figyelt és barátian támogatott tudományos pályámon. Papp István halála után 1972-től nyaranta a Jyvaskyläi Egyetem nyári szemeszterén volt alkalmam magyar nyelvet és nyelvtörténetet tanítani. Ezek a jyvaskyläi látogatások családjainkat is közelebb hozták egymáshoz. (Pirkko Leskinen asszony kedves vendégszeretetéet és sokoldalú, avatott művészi érzékét kezdettől fogva azóta is sokszor tapasztalhattuk.) Különösen jelentősnek bizonyultak számomra azok az évek, amikor három éven keresztül (1981-től 1984-ig) magyar lektorként dolgozhattam Leskinen professzor intézetében. Az ottani optimális munkafeltételek jelentősen hozzájárultak tudományos érésemhez és munkásságom kiteljesedéséhez, és ezeknek az alkotó éveknek a jóvoltából léphettem előbbre. Mindig sokra tartotta a – mai világ-

ban egyre ritkábban jelentkező – tudományos elhivatottságot és ambíciókat. A finnugor kongresszus közeledtével, 1994 tavaszán a Jyväskyläi Egyetemen Leskinen professzor kezdeményezésére indult finn–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások keretében sikerült két szimpóziumot szerveznünk. A magyar oktatás és kutatás ügyének gondozását mindvégig szívügyének tekintette a jubiláns professzor. Előszeretettel hívott Debrecenből lektorokat. A Jyväskyläi és a Debreceni Egyetem közötti jelenlegi intenzív cserekapcsolat jelentős részben az ő érdeme. Ilyen irányú elkötelezettségét utódaira is örököül hagyta. Ezért mi, debreceni kollégák különösen hálásak vagyunk. Nagyon sajnáljuk, hogy – hívásunk ellenére – sohasem tudott időt szakítani arra, hogy tartalmas, világos és veretes finn nyelvű előadásából Debrecenben is tartson néhányat.

Különösen példaadó számomra az az emberi magatartás, amely abban nyilvánult meg, hogy – bár a legfogékonyabb serdülőkorban volt kénytelen elhagyni szülőföldjét – nyilatkozataiban nem ragadták el az indulatok, hanem mindig meg tudott maradni a realitás talaján. Ugyanígy beszélt a körülményekről akkor is, amikor hosszú évtizedek múltán tavaly végre ellátogathatott szülőhelyére.

Most, hogy Heikki Leskinen professzor 70 éves lett, talán nem haragszik meg érte, ha eláruljuk: a magyar (és a magyarul tudó észt) kollégák egymás közt csak “Az Özvegy”-nek emlegetjük (a finn *leski* ’özvegy’). Vegye ezt úgy, hogy a nyelvészkörök szeretetük és barátságuk jeleként illetik e magyar “fedőnévvel”! Most az aktív intézetvezetői ideje alatt működő magyar lektoroknak (sorrendben Kiss Antal, Kornyané Szoboszlay Ágnes, Varga Pál és Maticsák Sándor), valamint többi debreceni kollégájának nevében is szeretném köszönteni a jubilánst. Kívánunk neki nyugdíjas éveiben is további fiatalos habitust és töretlen alkotó munkakedvet tudományos tervei megvalósításához.

Kunnioitettava professori Heikki Leskinen, hyvä ystävämme Heikki!
Onneksi olkoon merkkipäiväsi johdosta!

KERESZTES LÁSZLÓ

D. V. Cigankin 75 éves

Az erza-mordvin Dmitrij Vasziljevics Cigankin professzor, a nyelvtudomány doktora, az Orosz Föderáció érdemes tudósa 46 esztendei kutatói-oktatói tevékenységet követően 2000. október 22-én töltötte be hetvenötödik életévét.

Tizenévesként lett a második világháború katonája, majd a honvédő háború "Bátorságért" emlékérmével tüntették ki helytállásáért. 1954-ben végezte el a szaranszki Mordvin Tanárképző Főiskolát, három évre rá pedig a moszkvai Nyelvtudományi Intézet aspirantúráját. 1957 óta végez folyamatosan főiskolai, illetőleg egyetemi munkát a mordvin fővárosban: 1962-ben docens, 1962-től 1972-ig tanulmányi és tudományos rektorhelyettes a Tanárképző Főiskolán, majd a Mordvin Egyetemen 1972-től a mordvin nyelvi (később az ún. erza nyelvi és finnugor nyelvtudományi) tanszék vezetője, 1979-től egyetemi tanár, 1980-tól – ismereteim szerint 1987-ig – pedig a bölcsészkar dékánja.

Publikációinak a száma megközelíti a kétszázat (az 1990-ig elkészültek közül éppen harmincat sorol fel Keresztes László Chrestomathia Morduinica című egyetemi segédkönyve [161–162]). Munkáinak egyik része általános finnugrisztikai kérdéseket érint. A munkásságát is röviden ismertető egyetemi születésnap meghívó ide sorolja például a következő tanulmányait [azok megjelenési évét a rendelkezésemre álló, 135 tételes kéziratos Cigankin-munkásságjegyzék (1958–1992) alapján állapítottam meg]: *О типах этимологических (словообразовательных) связей в финно-угорских языках* [1974]; *О соотношении исконных и иноязычных элементов в системе эрзянского словообразования* [1979]; *Русско-мордовские языковые контакты на лексическом уровне* [1983]; *Тенденции развития литературных языков восточных финно-угорских народов* [1991].

Munkásságának másik része – annak nagyobbik hányada – anyanyelvének, illetőleg anyanyelvjárásának szinte valamennyi területét felöleli [azokat egy-egy önálló művével illusztrálom az alábbiakban]: a hangtant és a dialektológiát (*Фонетика эрзянских диалектов* [1979]), a szóragozást (*Грамматические категории имени существительного в диалектах эрзя-мордовского языка – определенности–неопределенности и притяжательность* [1978]), a szóképzést (*Словообразование в мордовских языках* [1981]), a szófejtést (*Этимологиянь валкс* [társszerzős, 1998]), valamint a névtant (*Память земли* [1993]).

A tudományok doktora fokozatot *Морфология имени существительного в диалектах эрзя-мордовского языка (словоизменение и словообра-*

зование) című értekezéséért, 1978-ban nyerte el (tézisei: Tartu 1977, 48 p.). Számos mordvin kézikönyvnek a szerkesztője, melyek közül a három legfontosabb véleményem szerint a következő: *Грамматика мордовских языков* [1980], *Лексикология современных мордовских языках* [1983] és *Эрзянь кель. Морфология* [2000]. Mindezek mellett egy sor tankönyvet és jegyzetet is írt a főiskolák és a mordvin nemzetiségi iskolák diákjai számára.

Elvi-módszertani tekintetben Cigankin a modern mordvin nyelvtudomány megalapozója. A nevéhez fűződik az erza nyelvjárásoknak fonetikai és morfológiai alapú felosztása, és őt tartják a mordvin nyelvtudományban eyebek mellett a morfológia mint önálló diszciplína megteremtőjének.

Kiemelkedő több mint négy évtizedes oktatói tevékenysége. Mintegy másfél tucat kandidátusi disszertáció készült el a vezetésével. Ma is gyakori opponense a doktori és a kandidátusi értekezéseknek. Tevékeny részt vállal a joskar-olai Финно-угроведение, az észtországi Linguistica Uralica című uralisztikai kiadványok, valamint a szaranszki Сятко című erza-mordvin irodalmi folyóirat szerkesztőbizottságában. Munkabírása, mozgásigénye a legutóbbi időkig párját ritkítja. Minden remény megvan arra, hogy a jövőben további fontos monográfiák szerzőjeként és szerkesztőjeként üdvözölhetjük.

Jó néhányszor járt külföldön, többször megfordult minálunk is. Vendégprofesszorként kétszer működött közmegelegedésre a Debreceni Egyetemen: 1990-ben és 1992-ben. Jómagam 1992 őszén neki köszönhettem a szaranszki egyetemre történő meghívást. Ezáltal mint magyarországi vendégoktató 1993 tavaszán elsőként taníthattam Szaranszkban a magyar nyelvet az ottani finnugor szakos hallgatóknak.

Két hónapos mordvinföldi utamon a lehető legszívélyesebb házigazdám volt: egyetemi és egyéb programjaimat egyaránt megszervezte, lakásába és nyaralójába is meghívott, elkísért Koljagyonkov, Nagykin és Erzja sírjához, egyszóval mindent megtett annak érdekében, hogy időmet minél hasznosabban és kellemesebben tölthessem el. Nagyszerű pedagógiai érzékét az én erza-mordvin ismereteim feltérképezésében, a szakadatlan vizsgáztatásban is megcsillogtatta. Állandó vitánk, az erza és a moksa nyelvjárási, illetőleg – szerinte – önálló nyelvi volta továbbgondolásra készített, és ekkor született meg bennem a 153 oldalas *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков* című kis tematikus kötet gondolata (MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1995), mely aztán a jyväsckyläi finnugor kongresszus általam vezetett szimpóziuma vitaindítójának bizonyult.

ZAICZ GÁBOR

M. V. Moszin 60. születésnapján

Mihail Vasziljevics Moszin, a Mordvin Állami Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, a kar erza-mordvin és finnugor tanszékének vezető professzora, a nyelvtudomány doktora, 1995 óta a Mordvin Köztársaság érdemes tudósa 2000. november 2-án lett – szinte hihetetlen! – hatvanesztendő.

Egyetemi tanulmányait 1966-ban fejezte be a Mordvin Állami Egyetemen, majd három éven át a tartui egyetemen volt aspiráns. 1969 és 1978 között előbb asszisztens, adjunktus, majd docens a szaranszki egyetemen. 1978–1980 között és 1987 óta a bölcsészkar dékánja. 1988-ban egyetemi tanárnak nevezték ki, és az általános és finnugor nyelvészeti tanszék vezetője lett, mely 1991-ben – az egységes tanszék, azaz az erza és a moksa oktatókutatók szétválását követően – nevét a fenti bevezető mondatban szereplőre változtatta.

Munkásságának kezdeti szakaszában a mordvin és az észti szókészlet, valamint a terminológia egybevetése foglalkoztatta. Idevágó dolgozatai közül említessék meg néhánynak a címe: *Мордовские и эстонские этимологии* [1970, 1973], *Некоторые древние заимствования в мордовских и эстонском языках* [1972], *Общая терминология ремесла и инструментов в мордовских и эстонском языках* [1972]. Hasonló a témája a Tartuban megvédett kandidátusi értekezésének, melynek tézisei a *Мордовско-эстонские лексические отношения* címet viselik [1971]. Jelzésértékű, hogy Moszin egyik legelső dolgozatában példaképéről, a mordvinisztika kiemelkedő finn képviselőjéről emlékezett meg, *Хейкки Паасонен как мордовский этимолог* címmel [1969].

Egyedülállóan gazdag, mintegy húsz egyetemi jegyzetet számláló tan-
könyvírói múlttal rendelkezik. Ezek a jegyzetek kitűnő segédanyagot nyújtanak az egyetem mordvin (erza) és – később, az 1990-es évek elejétől – finnugor szakos hallgatóinak. Moszin finnugor tansegédletei általában a mordvin történeti morfológia és a lexika problematikáját érintik, rendszerint a finn-ségi, a finn-volgai, illetőleg a finnugor nyelvekkel történő összehasonlításban. Ezúttal csak a legfontosabbaknak tartottakat sorolhatjuk fel közülük: *Финно-угорская лексика в мордовских и прибалтийско-финских языках (Семантический анализ)* [1985], *Фонетическая структура финно-угорской основы слова в мордовских языках. Сравнительно-исторический анализ* [1989] és *Словообразовательная структура финно-угорского слова в мордовских языках* [1989]. Az anyanyelvét bemutató egyetemi jegyzetei közül az N. Sz. Bajuskinnal együtt írt *Эрзянский язык* [1979] Eino Koponen fordításában és szerkesztésében, mordvin–finn szótmutatóval finnül

is megjelent, *Ersämordvan oppikirja* címmel [Helsinki 1983]. (Az orosz nyelvű tankönyv legújabb változata 2000-ben látott napvilágot.) Társszerzős munkái közül említést érdemelnek még például a következők: *Практикум по лексикологии мордовских языков* [K. I. Ananyina és R. N. Buzakova közreműködésével, 1975] és *Эрзянь келень морфологиянь коряс* [három társszerzővel, 1984]. – A tudományos munkásságának 1968 és 1992 közötti időszakát tételesen felsoroló kéziratot jegyzék közli egy *Учебник для финнов* című, 11 íves munkáját is [1983], de ennek tartalmáról nincsenek ismereteim.

Készített egy kis erza-mordvin szófejtő szótárt is iskolai célra, D. V. Cigankinnal együtt [*Эрзянь келень нурькине этимологической словарь (Школанень пособия)*, 1977], mely néhány évvel később – a moksa M. A. Kelinnek a munkálatba való bevonásával – moksa-mordvin változatban is megjelent (*Мокшень кялень нурькяня этимологическяй словарь*, 1981). A Cigankin–Moszin-szerzőpáros a közelmúltban, *Étimológiání valks* címmel közreadta új, ugyancsak főiskolai használatra szánt (erza-)mordvin etimológiai szótárát [1998], melynek címszóanyaga és terjedelme a duplája a 21 évvel korábbiaknak.

Moszin 1987-ben nyerte el a tudományok doktora fokozatot, szintén Tartuban. Disszertációjának tézisei *Эволюция структуры финно-угорской основы слова в мордовских языках* címmel láttak ugyanebben az évben napvilágot. Egyik opponense D. T. Nagykin volt, akit aztán fájdalmasan korán búcsúztatott egy nekrológgal [1992]. Az ugyancsak ekkortájt elhunyt kedves észt professzorára, Paul Aristére *Академик П. А. Ариштэ (Память учителя)* című írásával emlékezett [1990].

Moszin a mordvin nyelvészek azon szűk rétegét képviseli, amelyik anyanyelvén kívül más, közeli rokon nyelvek kérdéseit is szívesen tanulmányozza. Ő mindenekelőtt a cseremiszi nyelv kérdéseivel: a növénytani terminológiájával, a történeti dialektológiájával, a régi kéziratok szótáraival foglalkozott írásaiban, recenzióiban [1988, 1990, 1991].

Az 1990-es években számos kétnyelvű, elsősorban lexikográfiai munkája jelent meg. A mintegy 27 000 címszót tartalmazó új erza-mordvin nagyszótárnak társszerkesztője (*Erzań-ruzoń valks. Эрзянско-русский словарь* B. A. Szerebrennyikovval és R. N. Buzakovával: Moszkva 1993). Gyakran megfordul Finnországban. A Turkui Egyetemen közösen, társszerzős műként adta ki az erza-mordvin–finn (*Ersäläis-suomalainen sanakirja* Jaana Niemivel: Turku 1995, Szaranszk 1996) és finn–erza-mordvin szótárt (*Suomalais-ersäläinen sanakirja* Alho Alhoniemivel és Nyina Agafonovával: Turku 1999, Szaranszk 2000). Többek között 1991-ben nálunk is járt, és akkor a

Debreceni Egyetem vendégprofesszoraként (más ízben pedig a szegedi egyetemen) kitűnő munkát végzett.

Eddigi, közel három és fél évtizedes kutatói tevékenységének eredménye több monográfia mellett több mint hetven tudományos tanulmány. Vezetésével tucatnyi aspiráns dolgozott, illetőleg dolgozik ma is. Kimagaslóak tudományszervezői képességei is. Elég talán arra emlékeztetnünk: Moszin 1994 óta A Mordvin Nép Újjászületése nevű mozgalom elnöke, az egységes mordvin irodalmi nyelv élharcosa.

Szerény, könnyen barátkozó, haragot nem ismerő ember. Legalább negyedszázada állunk egymással kapcsolatban. Mindenesetre már 1975 augusztusában, a budapesti finnugor kongresszus idején – Ivan Buzakov, Viktor Danyilov és Raisza Sirmankina társaságában – az otthonomban fogadhattam. Azóta sokfelé találkoztunk a finnugor világban. Emlékszem, hogy 1993. május 26-án fél napon át milyen készséggel kalauzolt Moszkvában. Publikációit mindig készségesen, személyesen nyújtja át. Lehet, hogy egy kissé önzetlennül, de még nagyon sokáig várom ezt tőle!

ZAICZ GÁBOR

Tanszéki beszámoló az 1999–2000. tanévről

A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 2000. január 1-jétől a Debreceni Egyetem (a Kossuth Lajos Tudományegyetem jogutódja) keretében működik. Keresztes László – oslói professzori állását fokozatosan leépítve – 1999. július 1-jétől egyetemi tanári minőségben vezette a tanszéket. A tanszék állományához tartozott két adjunktus: Kiss Antal és Maticsák Sándor, a finn lektor továbbra is Anna Tarvainen, az észt lektor pedig Leila Kubinyi volt. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról Salamon Ágnes gondoskodott.

Mindkét félévben több finn egyetemi hallgató tanult nálunk a különböző csereprogramok keretében. Közülük Petteri Laihonen itt készítette el szakdolgozatát a finn nyelv elsajátításáról (főbb vonalait ld. jelen kötetben 49–65), közben a tavaszi félévben gyakorlatokat tartott finn szakosoknak a finn beszélt nyelv kérdéseiről. Az őszi félévben Susanna Kauppi, a CIMO gyakorlonoka tartott nyelvgyakorlatokat ugyancsak finn szakosainknak.

Több neves külföldi kolléga is ellátogatott a tanszékre. Anssi Halmesvirta, a jyvaskyläi egyetem történészprofesszora az egész őszi félévben két előadássorozatot tartott *Finnország története az autonómia, ill. a függetlenség korában* címmel. A tanév folyamán egy-egy előadást tartott Pirkko Nuolijärvi professzor, a finnországi nyelvek kutatóközpontjának igazgatója *Nykysuomen variaatiot ja tv-keskustelut*, Raija Bartens, a helsinki egyetem ny. professzora *'Synti' suomalais-ugrilaisissa kielissä*, Petri Lauerma az ELTE finn vendégprofesszora *Tutkimusmatkoilla vatjalaisten parissa*, valamint Alice Martin műfordító *Englanninkielisen kirjallisuuden suomentamisesta*, továbbá Maisa Martin, a jyvaskyläi egyetem finn nyelvészprofesszora *Kokemuksia ja tutkimustietoa maahanmuuttajien suomen kielen oppimisesta* címmel. Ugyanő a finn mint második vagy idegen nyelv tanításának kérdéseiről, Helena Sulkala, az oului egyetem professzora pedig a kisebbségi státusban levő balti finn nyelvek irodalmi változatairól tartott egy-egy előadássorozatot a finn szakosainknak.

A finn B-szakra nyolc új hallgatót vettünk föl. A tanév közben összesen tizenhárman tettek államvizsgát: egy hallgató (Takács Judit) finnugor nyelvészetből, tizenketten pedig finn nyelvből és irodalomból (Dávid Boglárka, Engszler Attila, Gál Attila, Herczeg Anett, Illés Anikó, Kluka Hajnalka, Kovács Zsuzsa, Reviczki Gabriella, Sajgál Mónika, Száraz Gabriella, Szathmáry Andrea, Tárnok Erika).

A tanszék oktatói részt vettek és előadást is tartottak különböző hazai és nemzetközi konferenciákon:

Keresztes László: *A lapp etimológiai szótár – célok és szerkesztési szempontok* (Uráli etimológiai műhely, Budapest, 1999. szept. 8–10), *Az új erza-mordvin biblia nyelve* (A terminológia kérdései az uráli nyelvekben, Szombathely, 1999. október 14–15), *On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation* és *Comments on the Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution by Juha Janhunen* (IX. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, Tartu 2000. aug. 7–13.). Keresztes László 1999 novemberében a bécsi egyetem finnugor tanszékének meghívására előadást tartott *Questions of Agglutination in Mordvin Definite Conjugation* címmel, a helsinki Finnugor Társaság meghívására pedig *Agglutinaation kysymyksiä mordvan determinatiivisessa taivutuksessa* címmel. November-decemberben egy-egy tanegységnyi előadássorozatot tartott a jyväsckyläi egyetemen magyar–finn kontrasztív szintaktikai kérdésekről, 2000 március–áprilisban pedig az oului egyetemen a finn nyelv finnugor vonásairól.

Maticsák Sándor: *Az erza mordvin nyelvészeti terminológia* (A terminológia kérdései az uráli nyelvekben, Szombathely, 1999. október 14–15); *Onomastica Uralica-szimpózium* (IX. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, Tartu 2000. aug. 7–13.). A tanszék munkatársai részt vettek a III. magyar–finn kontrasztív nyelvészeti konferencián (Szombathely, 1999. november 25–26), ahol többen előadást is tartottak (Maticsák Sándor *Nemek a finnben?* Kiss Antal *A nyelvi kontrasztivitás és a műfordító*, Gál Attila *Új sportágnevek a magyarban és a finnben*). A tanszék oktatói részt vettek a 12. finnugrisztikai konferencián (Budapest, 2000. január 7.), valamint a finn tanárok magyarországi területi értekezletén is (Piliscsaba, 2000. március 2–3.).

Maticsák Sándor 2000 január-februárjában Jyväsckyläben látott el vendégtanári teendőket, ekkor és augusztus-szeptemberben ugyanitt tevékeny részt vállalt a 2001-ben rendezendő jyväsckyläi 5. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előkészületeiben.

1999-ben jelent meg a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadónál Maticsák Sándor szerkesztésében a *Ki kicsoda Finnországban?* című könyv; a szócikkek egy részét Anna Tarvainen írta.

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése elől sem.

Debrecen, 2000. november 11.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkaan tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 11. marraskuuta 2000

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte õppetooli seeria, mis ilmub igal aastal. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte uurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 11. novembril 2000

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Finno-Ugristics at the University of Debrecen. It appears every year. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the Finno-Ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 11th of November 2000

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Universität zu Debrecen. Sie wird jedes Jahr herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 11. November 2000.

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебреценского университета. Журнал издается каждый год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 11. ноября 2000 года

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Agyagási Klára: Der sprachliche Nachlaß der Spät-Gorodec Bevölkerung in den tschuwaschischen und mariischen Mundarten.....	3
Gál Attila: Új sportágnevek toldalékolásának problémái a finnben.....	25
— Zum Problem der Suffigierung in den neuen finnischen Sportartennamen.....	36
Keresztes László: A személyrag nélküli és a legproblematisabb alakok a mordvin determinatív igeragozásban.....	37
— On the suffix-free forms and the most problematic suffixes in the Mordvin definite conjugation.....	47
Laihonen, Petteri: Kokemuksia puhesuomen opettamisesta.....	49
— Teaching Spoken Finnish: Some Impressions on a Course Taught in Debrecen.....	65
Leskinen, Juha: Ovatko imitatiivit kielikohtaisia? Suomen ja eräiden muiden kielten imitatiivien vertailua	67
— How do imitative words differ? (Comparison of the imitative words in Finnish and some other languages).....	86
Maticsák Sándor: A napnevek a volgai finnugor nyelvekben.....	89
— Day-names in Volga-Finnic languages.....	98
Tervonen, Viljo: Kálmán Nagy, kolmas Kalevalan unkarintaja.....	99
— Kálmán Nagy, der dritte Übersetzer von Kalevala.....	107
Zaicz Gábor: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése.....	109
— О проблематике единого мордовского литературного языка.....	132

Ismertetések – Rezensionen – Reviews – Katsauksia – Рецензии

Nyelvrokonaink (<i>Zaicz Gábor</i>).....	135
Mordvin nyelvészeti egyetemi kézikönyvek (<i>Keresztes László</i>).....	144
Suomalais–ersäläinen sanakirja (<i>Maticsák Sándor</i>).....	147
Ольга Ерина: Частицы в мордовских языках (<i>Salamon Ágnes</i>).....	150
Jankó János: Utazás Osztyájköldre (<i>Rusvai Julianna</i>).....	153
Karjala (Historia, kansa, kulttuuri) (<i>Kiss Antal</i>).....	156
Pohjan poluilla (<i>Máté József</i>).....	160
Balti finn kézikönyvek (<i>Leila Kubinyi</i>).....	167
Új finn szótárak (<i>Gál Attila</i>).....	177
Suomen kirjallisuushistoria 1 –3. (<i>Anna Tarvainen</i>).....	184
Yrjö Varpio: Pohjantähden maa (<i>Pasztercsák Ágnes</i>).....	187
Finn könyvtörténeti munkák (<i>A. Molnár Ferenc</i>).....	192

Krónika

In memoriam Mikola Tibor (1936–2000) (<i>Keresztes László</i>).....	201
Heikki Leskinen 70 éves (<i>Keresztes László</i>).....	203
D. V. Cigankin 75 éves (<i>Zaicz Gábor</i>).....	206
M. V. Moszin 60. születésnapján (<i>Zaicz Gábor</i>).....	208
Tanszéki beszámoló az 1999–2000. tanévről (<i>Keresztes László</i>).....	211
Utószó – Saatesanat – Järelsõna	213
Afterword – Nachwort – Послесловие.....	214

PUBLICATIONES

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor

* * *

- Maticsák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen, 1995. 205 pp.
- Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága. Szerkesztette Maticsák Sándor. A szócikket írta Kovács György, Sanna Lähde, Maticsák Sándor és Anna Tarvainen. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 151 pp.

* * *

- CIFU-7/1A Sessiones plenarios (pp. 323) ISBN 963 471 667 9
- CIFU-7/2A Summaria dissertationum (pp. 293) ISBN 963 471 669 5
- CIFU-7/2B Summaria dissertationum (pp. 220) ISBN 963 471 668 7
- CIFU-7/3A Sessiones sectionum (pp. 390) ISBN 963 471 691 1
- CIFU-7/3B Sessiones sectionum (pp. 386) ISBN 963 471 692 X
- CIFU-7/3C Sessiones sectionum (pp. 382) ISBN 963 471 693 8
- CIFU-7/4 Sessiones sectionum (pp. 482) ISBN 963 471 696 2
- CIFU-7/5 Sessiones sectionum (pp. 259) ISBN 963 471 697 0
- CIFU-7/6 Sessiones sectionum (pp. 365) ISBN 963 471 698 9

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – Bestellbar – zakaz

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
Debrecen, Pf. 54. H-4010 – Tel./ Fax: (36-52)-316 666/2193

